8 De dagliga rutinerna

Institutionsvård präglas av regler, både för personalen och de intagna. Detta är särskilt tydligt inom tvångsvården, som också är noga reglerad i lagstiftningen. Till stor del rör lagreglerna rättssäkerheten för klienterna, t ex hur avskiljning av en klient ska ske, vad som institutionen måste dokumentera och hur institutionen ska hantera egendom som beslagtagits från klienten som t ex rusmedel. Dessutom har Lunden mängder av egna regler för att upprätthålla ordningen, undvika rymningar och förhindra att droger kommer in. Sammantaget är det ett tätt regelverk som styr verksamheten. För klienterna är reglerna ett stort irritationsmoment.

Regler

Rita kommer från ett östeuropeiskt land och har bott i Sverige i tio år. Hon har ett heroinmissbruk, men anser inte att det var rätt att hon fick ett LVM. Hon tycker att personalen på Lunden är trevlig, men hon är noga med att inte släppa någon för nära. Tvånget, reglerna och inlåsningen kan hon inte acceptera.

> Det är bara det att vuxna människor ska inte bestämma över andra vuxna människor som är helt självständiga. Svårt att ta det också. Att man måste fråga om man ska äta chokladmousse, man måste fråga om man ska ta in en blomma på rummet, man måste fråga om man ska få titta på video, man måste fråga om man ska få spela dator. Det känns fel. Jag har tagit hand om mig själv, ja, i nio år. Så varför ska? – Dom tycker att man ska vara tacksam över att man får maten serverad, men jag skulle mer än gärna kunna laga den här maten själv. Man degraderas helt klart. Man blir mer och mer passiv. Hjärnan arbetar inte alls. Ja, för man behöver inte det på något sätt.

Också Vera reagerar över reglerna och berättar en episod när hon precis hade kommit till intaget.

> Jag frågade om jag inte kunde få ut mina kassettband. ... Och så gick Andreas för att hämta dom, sen kom han tillbaks "Nej, inga kassettband in här!" "Varför inte? Jag har ju bandspelare, varför kan jag inte få ha kassettband?" Jag fick inget svar. Han bara sa "Man får inte ha kassettband här!"
> B: Vem är det som ... bestämmer en sån regel tror du?
> V: Det var ju Andreas som hittade på den då, precis ...

Det är inte sannolikt att Andreas hittade på regeln just då. Mera troligt är att han såg sig tvungen att stämma av med mer rutinerad personal om Vera kunde få in sin kassett. Då fick han klart för sig att kassetter inte fick tas in fritt. I regelverket görs en skillnad mellan genomskinliga och ogenomskinliga kassetter, med tanke på smugg-

lingsrisken. Levin (1998) beskriver i sin studie *Uppfostringsanstalten* att kontrollen av personalen sker genom rutiner och regler, och genom att arbetsledare och mer erfarna arbetskamrater tolkar vad som är riktiga åtgärder. I exemplet är inte bara klienten Vera utan även den nyanställde Andreas kontrollerad. Sune Sunesson (1981) påpekar att arbetsplatskulturen är en stark normativ kraft i det sociala arbetet. Den får sin materiella gestaltning bland annat genom rutiner och ritualer.

Handlingsutrymmet för kvinnorna på Lunden är minst sagt begränsat. Oskar Hedin, en ung journalist som lyckades lura sig till att bli inskriven som patient på avgiftningen på Sabbatsberg berättar (Hedin, 1997) att det hände att heroinisterna valde att sova i TV-rummet, eftersom de delade rum med en abstinent kollega. Där var det tillåtet. På Lunden är detta förbjudet. Alla måste sova på sina rum.

I fältarbetet noterar jag en mängd förbud som finns inne på Lunden. Det är förbjudet:

- att ha permissioner
- att ta emot presenter inkl blommor
- att krama anhöriga vid besök
- att träffa anhöriga ensam
- att träffa pojkvänner som är i gång i aktivt missbruk
- att stänga dörren om sitt bostadsrum om man har en annan klient på besök
- att röka på andra ställen än i rökrummet och utomhus
- att gå till utegårdarna utan personal
- att lämna avdelningen på egen hand
- att hyra videofilmer
- att sova i TV-rummet eller utanför det egna rummet överhuvudtaget
- att spara medicin
- att använda köksknivarna utan att fråga först
- att inneha tändare eller tändstickor
- att laga en sockerkaka utan att fråga först

Reglerna är i första hand förknippade med säkerhetsaspekter – att förhindra rymningar, narkotikaintag eller våld mot personal eller medklienter. Andra regler (som sådana som rör möjligheterna att baka sockerkaka) har mer diffusa grunder. Ett skäl är att förhindra att klienterna småäter och därmed äter onyttigheter i stället för den genomtänkta, kostcirkelmedvetna lagade maten. Det är en förälder–barn regel.

I Lundens egen sammanställning med rutiner och regler finns ytterligare direktiv för arbetet. Det finns regler för biobesök och teater, att ta emot besök, hur droganalyser ska tas och hur resultaten ska hanteras. Om fickpengar, gåvor, akuta läkarbesök, medicinutdelning, hur posten ska öppnas, var man får röka, att personal ska närvara vid telefonsamtal (en regel som ändras under fältarbetets gång), om utevistelser och, vistelser på atriumgårdarna, om att våld inte får förekomma och att alla våldsincidenter ska polisanmälas. Sex olika punkter tar upp vilka regler som gäller för "vård i avskildhet", d v s på avdelningens isoleringsrum. De flesta regler

gäller vad klienterna får göra, men det är personalens ansvar att se till att reglerna följs. Det finns också rutiner som bara gäller för personal, t ex hur det ska gå till när man ringer in vikarier.

Det finns restriktioner för hur många telefonsamtal kvinnorna får ta emot varje dag. De har rätt till två ingående eller utgående samtal per vardag och tre samtal per helgdag. Det leder till följande absurda situation som jag läste om i en journalanteckning:

> Dottern ringer upp men A vill inte ta det samtalet idag. Hon hänvisar till i morgon då hon ska ringa upp. Detta för att spara sista samtalet för dagen till pojkvännen. När han väl ringer är han påverkad. A blir upprörd och arg. Gråter och berättar efteråt hur ensam hon känner sig, om villrådigheten inför graviditeten, sig själv – allt.

Regelsamlingen visar att det är lätt för personal att göra fel, eftersom det finns så många regler att följa. Både klienter och personal finns i en kontrollerande miljö. När Goffman talar om anpassning för klienter på totala institutioner tar han upp "ligga-lågt"-strategin som en vanlig anpassningsstrategi. Klienter som ytanpassar sig och som följer reglerna när de är övervakade, men som gör lite som de vill när ingen ser på. Det kan ha sina fördelar även för personal att välja ligga-lågt-strategin.

Veckoschemat

Ett schema över veckans hållpunkter finns uppsatt på väggen i korridoren utanför journalrummet.

Måndag	Tisdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lördag	Söndag
9 Morgon-samling	9 Morgon-samling	9 Morgon-samling	9 Morgon-samling	9 Morgon-samling		
Innedag	Ridning	Innedag	Fysisk aktivitet	Handla på stan	Utflykt	Innedag
		Massage				

Till detta kommer möjligheter till deltagande i verksamheten på Villan två gånger i veckan, men det finns inte noterat på schemat.

Morgonsamling

Ur regelsamlingen:

> Morgonsamling kl 9.00 i hobbyrummet. Alla klienter ska delta, samt tillgänglig personal. En personal ska alltid vara ute på avdelningen. Dagens aktiviteter planeras. På måndagar görs en grov veckoplanering, av städ- och ansvarsområden, vem som ska hjälpa husmor o s v. Om en klient utan giltigt skäl uteblir, eller går ifrån morgonsamlingen och därigenom ej deltar i planeringen, kan hon inte senare begära att få gå ut, ringa samtal eller handla i kiosken. Detta är en ur motivationssynpunkt viktig norm och vi måste alla hjälpas åt att hålla fast vid ett Nej, även om det uppstår konflikter.

Fältanteckning

Jag sätter mig med ryggen mot väggen och ögonen mot dörren. Från höger sitter Marit, Christel, Cecilia, Erika, Disa, Jannika, Erna, Hilda, BS, Kicki, Andreas, Carolyn och Ellen.

Andreas håller i mötet. Det är mer folk som är med än jag kan minnas från någon gång tidigare. Precis innan mötet börjar kommer läkaren, Birgit. Hon sätter sig mellan Erika och Disa där det finns en ledig stol. Andreas har penna och papper klara och börjar notera dagsplaneringen. Först plockar han fram en adventskalender med chokladbitar. "Det viktigaste idag är att bestämma vem som ska ha chokladbiten. Vi får göra upp en turordning så att det blir rättvist." Han gör en ploj av det, och det blir en nojsig stämning med leenden från de flesta, men när jag tittar på Disa ser jag att hon är gravallvarlig. Så lägger han kalendern åt sidan och tar fram blocket igen.

Ellen bryter in. "Idag kan vi väl börja med mig. Jag vill ha samtal, ridning, träning, inte Villan idag." Andreas skriver ner, vänder sig sedan till Erika, "samtal, ridning, Villan". Så är det du, Disa, säger Andreas. "Jag vet inte vad det är." Om jag ska ge dig ett bra tips så är det att du ska säga samtal, då får du ta emot telefonsamtal och ringa. Han säger det på ett sätt så att alla skrattar, och även Disa lyser upp med ett leende.

Jannika ska rida, träna och ha samtal.

– Villan då?

– Nej, infogar Carolyn och Jannika samtidigt, hon ska träffa Barbro.

Erna vill ha samtal, Villan, inte rida men följa med. Alla tycks vara införstådda med att hon inte kan rida för tillfället.

Ellen kommer in igen, "skriv en snäll fjording på mig". Och skriv en snäll liten häst på mig, säger Erika. Och en snäll liten på mig också, säger Jannika som är nybörjare. Är det ingen som ska ha en stor bångstyrig häst då, frågar Carolyn.

Nästa i tur är Hilda. "Träna, vad är det" frågar hon. Kan man hänga med där? Visst kan du det, säger Andreas.

Jag vill också träna, säger Erika. Andreas samtycker. Ordet går till Kicki. "Jag vill ha samtal, Villan, ridning, träna, gå på promenad."

Nästan alla skrattar, åtminstone personalen som så väl vet att Kicki har varit för kort tid för att få gå på Villan eller på ridningen. Kicki som sitter vid sidan av Andreas ser att han inte skriver ner något om ridningen och Villan. Ska du inte skriva, frågar hon, glömde du skriva?

– Jag inte bara glömde det, jag sket i det, säger Andreas och får nya skratt. Han retas på ett elegant sätt med tjejerna och skapar sympati med sin humor.

– Är det något ytterligare? Ingen säger något. Är det någon som ska prata med vår doktor, säger han och tittar mot Birgit.

– Vill ni att vi ska göra det, frågar Ellen med ironi i rösten och än en gång skrattas det. "Jag ska ta nya leverprover", säger hon sedan och det är svårt att veta om det är ännu ett skämt eller om det är allvar.

Det är en morgonsamling med gott humör och många skratt, även om det nog mest är från personalen. Det här teamet är samspelt och förmedlar en gladare stämning än det andra. Med humorns hjälp lyckas Andreas skapa en atmosfär av samstämmighet och åtminstone tillfälligt stärka de sociala banden.

Ett par dagar senare

Morgonsamling, en ny klient, en kvinna med afrikanskt utseende som heter Julie. Anita håller i mötet. Alla tjejerna är närvarande och rätt mycket personal. Det är ett standardmöte, så som de brukar vara när inte Andreas eller Christel håller i det. De försöker sätta en personlig prägel på mötet. Det verkar inte vara några problem med att få dit tjejerna. Samlingstiden är satt så sent som nio, och då accepterar de att vara uppstigna.

Jag sitter som vanligt så jag har uppsikt över dörren. Christer, Birgit, Disa, Julie, Jannika, Erika, Anita, Hilda, Carin psykolog, Erna, Kicki, BS, Håkan.

Anita har blocket i knät, pennan i handen. Börjar med att vända sig till Disa.
– Samtal.
– Inget annat idag?
– Nej.
– Julie?
– Samtal, så ska jag ringa till soc
– Det kan du och jag titta på
– Jannika?
– Samtal, bowla
– Erika?
– Samtal, träna och sola ... bowla ... så vill jag prata med läkaren
– Hilda?
– Samtal och träna
– Erna?
– Samtal, sola och bowla
– Ska du träna också?
– Nej, aldrig i livet!
– Kicki?
– Jag vill ha en egen måne! Men det går kanske inte att ordna. Så vill jag träna, men om jag inte pallar vill jag bli insläppt igen.
– Det är OK. Är det ingen annan som har något?
– Jag har besök strax efter tio, säger Kicki. Socialt besök. Hur gör man om man ska ha andra besök?
Christer går in och förklarar. Besöken ska i första hand ske på söndagar, så många som det finns utrymme för med tanke på det enda besöksrummet. Så kan det vara ett besök varje kväll. Vi får försöka fördela tiderna så att det blir rättvist. Christer är klar och koncis. Kanske är hans inlägg en markering av att han är en timanställd med särskild position. Han går ju på Bengts sjukvik, inte Anita som är nästan klar socionom och som håller i mötet. (Efteråt frågar Anita Christer om det var OK som hon höll i mötet, och han säger att det var det.)
– Jag skulle vilja se på video i eftermiddag, säger Kicki.
– Ni får bara se på sådana filmer som är inspelade från TV:n. Mellan ett och fyra, så att det inte krockar med Villan eller andra aktiviteter.
– Det finns inget bra inspelat, säger någon.
– Jag spelade in en film igår, säger Disa.
– Det är bra, säger Christer, då kan ni se på den.
Mötet är slut, tjejerna reser på sig med sikte på rökrummet. Hilda sitter kvar liksom Kicki och större delen av personalen. Jag sitter också kvar, mest som ett utslag av tröghet.

Jag deltar i många morgonsamlingar på Lunden, och nästan alla har ett likartat förlopp. De utgör en ritual som fungerar som en start på dagen. Prägeln av ett gemensamt deltagande i en ritual förstärks av att gruppen använder sina egna begrepp, "samtal", "Villan", "träna", "sola", vars innebörd står klar för alla deltagarna, men som för en nykomling eller en utomstående kan te sig som tämligen obegripliga.

Ordförandeskapet går runt i personalgruppen. Kvinnorna berättar kort vad de vill göra på dagen, och den personal som håller i mötet godkänner, avslår eller ber att få återkomma med beslut. Vid några få tillfällen används morgonmötet av personalen för att ta upp sådant som de anser inte fungerar på avdelningen. Då är avdelningsföreståndaren med. Annars är hon oftast inte med, vilket demonstrerar att

mötet inte är så viktigt. Det finns ingen större anledning för klienterna att lägga kraft på att diskutera missförhållanden på morgonmötet, när inte den som kan fatta beslut om förändringar är med.

Villan

Ur sammanfattning om Hilda från Villan/
När Hilda är på Villan arbetar hon noggrant och solidariskt med de gemensamma arbetsuppgifterna. Oftast ger hon ett ensamt intryck och arbetar med ytterst lite kontakt med övriga klienter. Hon är tystlåten, men när samtalet rör frågor som känns angelägna för henne, deltar hon i samtalet. Flera gånger ger hon uttryck för en stor "livssmärta". Vid några tillfällen är hon mer öppen och tillgänglig, tar plats i gruppen och berättar om egna erfarenheter på ett lågmält humoristiskt sätt. Hilda har en säker estetisk känsla och det hon ger sig på blir vackert. Hon har ett praktiskt handlag. I det praktiska hantverksmässiga arbetet finns både starka färger och nyanser.

Villan är en gammal överläkarvilla som från början användes som utskrivningsavdelning. När den lades ner i september 1996 på grund av för låg beläggning, startades i stället en estetiskt inriktad dagverksamhet för kvinnorna i byggnaden. Två behandlingsassistenter arbetar heltid med att ta emot kvinnor från Lundens LVM och LVU. Till arbetsuppgifterna hör dagverksamheten men också att dokumentera den gruppdynamiska process som äger rum inne på Villan.

Även om Villans personal får beröm för sitt engagemang av sina kollegor inne på avdelningen finns det också kritik, som går ut på att alltför mycket tid läggs på kringarbete som konferensdeltagande och dokumentation och för lite på det direkta arbetet med kvinnorna.

När jag går igenom 21 journaler under perioden 1/7 1997–30/6 1998 finner jag att tolv klienter regelbundet har varit på Villan, fem har varit där då och då. För fyra finns inget antecknat, vilket sannolikt betyder att de ej använt sig av Villan. I den aktiva gruppen finns flera noteringar av typen "har deltagit i Villan med liv och lust", "varit väldigt aktiv på Villan". I gruppen med låg frekvens finns ett par varianter på temat "uteblir ofta, ligger i sängen och säger att hon inte orkar gå".

Jag följer med till Villan tillsammans med Julia, Inger, Mette, Tanja och Malou. Vi blir hämtade av Astrid och Boel. På vägen ska vi plocka naturföremål som sedan ska användas. Vi plockar blad, kastanjer, smågrenar. Den gamla överläkarvillan är ett vackert hus, högt i tak, ljusa väggar, allehanda dekorationer. På utsidan en metalltrappa. "Det var med hjälp av den som Henriette rymde", säger Inger med ett fniss.
Vi börjar med att dricka te. Det finns minst tio olika burkar med mer eller mindre märkliga tesorter. Så bjuds rostat bröd och ost. Boel frågar tjejerna om vad som har hänt och ska hända. Hon verkar mycket välunderrättad och har fin kontakt. Astrid är längre ifrån klienterna, inte lika fingertoppskänslig i samtalen. Hennes styrka är uppenbarligen pysselkunnandet. Hon visar på olika kryddor, fänkål, citronmeliss och ytterligare någon. Vi får blad att sönderdela och lukta på. Det blir en stund av lukt- och smakupplevelser, i lugnt och stilla tempo, i en avspänd och vacker miljö. Det avbryts av rökpaus då kvinnorna går till ett annat rum. Jag sitter kvar, tar en kopp te till.

Efter vad som nog är mer än en halvtimme flyttar vi in i nästa rum, några bord som står i rad, skivorna täckta av vaxduk så att borden blir en enda yta. Färgstänk. Astrid sätter fram en låda med torkade blommor. Hon delar ut tre "flottar", grenar hopbundna med snören. Flottarna kan användas som grund till blomsterarrangemang eller annat. Jag tar en liksom Mette och Boel. Malou veckar ett papper till girlanger. Julia och Inger målar korgar. Ett ihärdigt pyssel med väldigt lite prat. Olika arrangemang förfärdigas med hjälp av material som Astrid tillhandahåller. (Jag gör en flotte med blad, torkade blommor, kastanjer och två halva plastbollar som kallas för oasis, den typ av material som jag sett användas i blomsterarrangemang tidigare.) Boel börjar läsa ur en bok av Roald Dahl, en barn- eller ungdomsbok. Det är tydligen ytterligare en av många traditioner. Tjejerna lyssnar tämligen uppmärksamt, mest Inger tycks det mej. Strax före tolv samlas vi på nytt i sofforna. Någon tar te igen, smör, ost och bröd har stått framme hela tiden. Två timmar går fort. Så går vi tillbaka till Lunden igen, till den väntande lasagnen. Det är en förmiddag med en god balans mellan stillhet och aktivitet. Stämningen är avspänd.

Rökrummet

Rökrummet är klienternas högkvarter. Nästan alla klienter röker, medan många i personalgruppen är icke-rökare. I rökrummet är klienterna för det mesta numerärt överlägsna. De kontrollerar stereon som kan användas för att avgränsa samtal från utomstående lyssnare, ungefär som i spionfilmerna där man höjer radion för att komma undan de dolda mikrofonerna. I rökrummet är det obehörigt lyssnande personal som man kan vilja neutralisera. Och eftersom man inte kan be personalen att gå ut blir stereon, i kombination med ett lågmält samtal, en viktig strategi för klienter som vill prata ostört. Det finns en regel som förbjuder att klienterna sitter och pratar på ett klientrum med stängd dörr. Att två klienter drar sig undan på rummet tillsammans ses med oblida ögon.

Jag har tillbringat en hel del tid i rökrummet trots att jag inte röker. Om jag hade varit en forskningens Robert De Niro (som lär sig boxas, köra taxi och går upp i vikt, allt efter rollen han ska spela) hade jag också börjat röka, men det hade varit en alltför stor uppoffring. För en fältforskare, liksom för en personal inom missbruksvården, är det en klar fördel att vara rökare.

September

Under närmare tre kvart är nästan alla kvinnorna samlade i rökrummet. Jag sitter mitt i församlingen, på en av de tämligen obekväma träsofforna, med ryggen mot väggen, ansiktet mot fönstret. Det är ingen personal som kommer in förutom en kort stund när Arne röker en cigarett. Det är en påtagligt dyster stämning, med trötta, tigande ansikten. Det är ett rum där rökandet och hanterandet av cigaretter verkligen står i centrum. Inger rullar cigaretter. Hon har en rullapparat, gör i ordning cigarett efter cigarett som hon stoppar i ett gult Blendpaket. Alla röker. Ibland tänds cigaretterna från de speciella cigarettändare som sitter på en eldosa på väggen. Tändarna ser ut som sådana som sitter i bilar. Annars lånar kvinnorna tändare av varandra eller tänder på varandras cigaretter. Ibland röker någon på någon annans cigarett. Frida och Mette tycks ha bildat ett eget tobaksbolag, har tobakspaketet ihop. De sitter vid olika tillfällen och rullar cigaretter från samma tobakspaket. Vid mitt förra besök var både kvinnorna utanför innegruppen, sedda som jobbiga av Eva, Henriette och Vanja. Nu har de båda kvinnorna funnit varandra, vänskapen bekräftas av att de har ett gemensamt tobaksförråd.

Jag ser Gunilla rulla en cigarett utan att använda rullapparaten. Hon rullar som jag sett folk rulla en joint, slickar på papperet och limmar ihop cigaretten. "Varför använder inte du apparaten", frågar jag. "Jag tycker det går bra så här. Jag har ingen apparat och heller inte några hylsor."

Framför den låsta dörren ut till rastgården står ett värmeelement och pumpar varmluft. Cd-spelaren är igång oavbrutet, en samlingsskiva med låtar av Celine Dion och andra på ett kärlekstema. Musikvalet tycks ske utan problem. Det är ingen som klagar över någon annans musikval. Kanske avspeglar det att maktstriderna redan har avgjorts. Det är Eva som förefaller att vara ledaren. I närmare en timme vid lunchtid får hennes Cd med Smokie's Greatest Hits fylla etern utan någon annans protester, arton låtar på raken.

Maj

I rökrummet efter en middag på korvgryta som nästan alla berömde. Stereon står på för fullt. Vera har makten d v s fjärrkontrollen, höjer och sänker volymen, byter låtar, kommenterar vad det är hon spelar. Hon sitter i en lös stol från köket vid sidan av Louise som sitter i den ena av de två fåtöljerna, Ursula sitter i den andra. Ursula och Vera käbblar om Gyllene Tider vars "Vi går och fiskar" går på radion. Ursula avskyr Gessle och Gyllene Tider ("det är bara fem ackord"), men Vera tycker om dem. Ursula tar upp Ace of Base som hon också tycker är dåliga, men även den gruppen gillar Vera. Så en stund efter att Gyllene Tider har förklingat går Vera fram till stereon och letar fram en låt från en samlings-Cd. Jo, mycket riktigt, det är Ace of Base, "All that is fine". Ursula stönar, "det är så dåligt", men sedan kommer Julie in. Hon stönar ännu värre och går sedan fram och stänger av. Vera protesterar vagt, men väljer att skratta bort det hela. Hon har inte samma auktoritet som Julie, som går över till att prata engelska ibland när inte svenskan räcker till. Nya låtar som Vera väljer med sin fjärrkontroll. Mira reser sig och dansar till musiken, hon dansar i korta sekvenser, höjer på armarna, rör på den bara magen. Det långa svarta håret hamnar i ansiktet men hon knycker på huvudet så att hon kan se fritt från håret. Slutar dansa och övergår till att röka. Det är ont om cigaretter idag. Veras Marlborough är slut, Julie rullar både för egen räkning och för Louises, Veras och Stellas. Louise växlar mellan att röka och snusa. Hon har skadat sig i foten igår när de spelade innebandy. Hon säger inte så mycket, sitter mest och ler eller svarar på tilltal med låg röst. Men hon visar tydligt att hon är med i samtalet.

Julie har kommit tillbaka in, hon är gravid och har gått tre veckor över tiden, är storvuxen redan tidigare, börjar plötsligt dansa. Hon är oformlig men lyckas ändå visa att dansa det kan hon, och det är på hennes eget sätt, på ett afrikanskt sätt. Alla skrattar tillsammans med Julie, hon har en förmåga att höja stämningen med sitt goda humör, men hon kan också vara vass mot den som vågar utmana henne. Laila har berättat att det finns en konflikt mellan henne och Kajsa. I helgen medförde den konflikten att man fick dela upp klienterna i två grupper, och att Kajsa senare bad att få flytta över till intaget. Kajsa bildade allians med Vera mot de övriga, men idag ser det ut som att Vera är on speaking terms med alla de andra.

Det är Förenta Nationerna som jag ser framför mig med Mira från Vietnam, Julie från Eritrea, Vera från Finland, Ursula från Falkenberg (med dansk pappa) och Louise från Malmö. Helkvinnligt, och jag sitter i ett hörn och tittar på och småler och är i någon mån åskådare, men mitt bristande gensvar gör mig snarare till ett nollställt neutrum än till en man som man ska visa upp sig för. I köket tidigare rapade Vera högljutt, och när Britta kritiserade det försvarade Vera sig med att det inte spelar någon roll för att det inte finns några män här. När jag skriver detta inser jag att jag var den enda mannen på Lunden idag. Ingen Andreas, ingen Arne, inte någon av timvikariema. En man och dessutom en ur föräldragenerationen. Kanske därför att det var så bedövande kvinnligt på Lunden denna förmiddag. I fredags var Bill där och Adam.

Men under en halvtimme i rökrummet är stämningen hög med Julie och cigaretterna i centrum, med musiken som en kuliss som stänger mig ute från att kunna höra, vilket förstärks ytterligare när Julie pratar afrikansk engelska.

Rökrummet utgör verkligen klienternas territorium där de i personalen som inte röker automatiskt stängs ute. De andra kan avfärdas med musikens hjälp. Men förutom anspelningar till drogerna blir samvaron mest lekfull, tonårsaktig, som i ett rum på en fritidsgård. När kvinnorna sitter i rökrummet och kommenterar personalen på ett nedsättande sätt får umgänget karaktären av ett "imaginärt överordnande", d v s ett överordnande i tanken, som utgör ett sätt för dem att hantera en underordnad position (Johansson & Lalander, 1999:35).

På Lunden har kvinnorna sina privata territorier i form av de egna rummen, men också halvprivata som rökrummet och TV-rummet. Det återstår inte särskilt mycket arenor där personalen dominerar, särskilt med tanke på att Villan tar in kvinnorna till sig och att psykologen och läkaren hämtar in kvinnor för samtal.

De två berättelserna

När kvinnorna beskriver sina tidigare liv för mig i intervjuerna, eller för personalen på Lunden, är det oftast en dyster bild de lämnar. Det är övervägande en eländesbeskrivning. Men det finns också en annan version av berättelserna. Den kommer fram i samtalen mellan kvinnorna i rökrummet. Då beskrivs det gamla livet i betydligt ljusare ordalag.

/Ur fältanteckning/ Kajsa och Vera berättar om stritan, prostitutionsmiljön. Kajsa kom till Malmö med 70 kr på fickan. Hon var LVM-ad och 27§-placerad på Österlen. Därifrån tog hon bussen till Ystad och sedan tåget till Malmö. Hon tog en öl vid Möllevångstorget och använde resten av pengarna till en taxi till S:t Knuts väg. Där var tomt både på tjejer och på bilar, och hon kände sig mycket illa till mods, men efter en stund kom det en bil och tog upp henne och pengarna var räddade. "Det var en jävla tur." Dagen därpå var hon där med en kompis. Då tjänade hon två tusen kronor på en timme. Sedan var det ju inga problem att åka dit och göra pengar. Det kom en grupp blonda tjejer förbi, gick med en svajande gång som Kajsa härmar. Fy fan vad jag är fjuttad, har du en cigarett, sa dom. Vad betyder fjuttad, frågar Mira. Det är samma som påtänd, säger Vera. Fjuttad blir man på heroin eller hasch.
– Men dessa hade tagit heroin, säger Kajsa. Jag undrade var knarket fanns i Malmö, men sen behövde jag inte undra längre.
Det blir några berättelser från stritan, hjältebravader och definitivt inte snyfthistorier. Kajsa är mycket uppriktig om sin prostitutionsbakgrund och likaså Vera. Här är det ingen som ångrar vad de har hållit på med. En stund sitter Ursula och hör på och röker en cigarett, men när cigaretten är slut går hon ut.
– Är du ute i affärer, frågar kvinnorna prostitutionskunden i Malmö.
– Vill du ha sällskap, säger man i Göteborg.

Sociologen Philip Lalander (1998) använder begreppet den första och den andra berättelsen för att belysa att samma individ parallellt kan upprätthålla två berät-

telser, två beskrivningar av samma företeelse med helt olika valör. Det som avgör valören är både auditoriet och sinnesstämningen. Den narkotikaanvändare som berättar om sitt knarkarliv för en socialarbetare är medveten om att socialarbetare inte tycker om att knarkandet glorifieras. Han/hon gör därför en självcensur och berättar den historia som åhöraren vill ha. Jag menar inte att det är en lögnaktig historia, snarare är den ensidig. Även berättelsen i rökrummet är ensidig, men den här gången anpassad efter andra åhörare. Berättelser är ofta konstruerade för att skapa en samstämmighet[22] med lyssnaren. Det skulle innebära att en lyssnare som väntar sig en skamfylld berättelse får en sådan (kan vara en socialarbetare), en lyssnare som vill ha en stolt historia får en sådan (en kamrat i missbruksmiljön). Valet mellan att beskriva sig som offer eller som hjälte har också samband med om historien berättas individuellt eller för en grupp. Att beskriva sig som offer innebär att man lämnar ut sig och visar sig svag, vilket är lättare att göra inför en enda individ. När någon berättar en historia för flera ter det sig som mindre riskabelt att i stället ge en positiv bild av sig själv.

	För socialarbetare	**För kamrater**
Första berättelsen	skam/offerhistoria	stolthet/hjältehistoria
Andra berättelsen	stolthet/hjältehistoria	skam/offerhistoria

Vera skiljer sig från flera av de andra kvinnorna genom att hon inte alls tycks skämmas över sitt missbrukarliv. I stället förmedlar hon stolta berättelser om sitt liv "på utsidan". Till prostitutionen har hon ett splittrat förhållningssätt. Hon är noga med att det inte ska stå i hennes journaler att hon har prostituerat sig, men till medklienter och till mig ger hon en lättvindig beskrivning av prostitutionen.

Några av de mest oppositionella kvinnorna har inte velat bli intervjuade av mig. De har dock berättat sina livshistorier för utvalda personer i personalgruppen, oftast kontaktpersonerna. Dessa berättelser har enligt personalen haft karaktären av offerhistorier. I rökrummet har jag kunnat höra deras hjältehistorier om missbrukarlivet.

I flera av intervjuerna finns i samma intervju en ambivalens till drogen, till projektet att sluta med narkotika och till tvångsomhändertagandet. Båda berättelserna kan figurera i samma intervju.

> Bengt: När du höll på med heroin, mådde du för det mesta bra eller mådde du för det mesta dåligt?
> Mette: Jag mådde för det mesta bra ... Egentligen mådde jag dåligt innerst inne. Ibland kunde jag sitta och vara påverkad bland massa folk och höra deras snack och sitta där och tänka "Var är jag, var fan har jag hamnat egentligen? Vad fan är det för människor jag sitter med?" Och ibland när man satte i sig fixen då så kunde man sitta där och tänka "vad gör jag ... sitter med

[22] Begreppen samstämmighet, skam och stolthet förklaras närmare i nästa kapitel.

en spruta i armen. Det är inte jag, jag är inte mig själv. Det här är inte jag. Vad fan har hänt?" Alltså så kunde jag tänka efter riktigt ibland. Men sedan så tog man fixen, så glömde man det ... Sen så ... ja, så fick man annat att göra ... Satt och sov istället ... Ja, jag har insett hela tiden när jag knarkat att det har varit fel. Det har jag gjort ju. Men då har jag inte kunnat sluta. För det har varit så svårt, och jag har inte fått den hjälpen. Och det har varit jobbigt för att man inte har klarat att sluta på egen hand.

Det finns i Mettes berättelse en skillnad mellan hur hon mådde ytligt och "innerst inne". Genom knarkandet blir hon en annan människa som hon inte känner igen och inte riktigt vill kännas vid. Hon upplever en identitetsmässig osäkerhet, som visar att hon ännu inte är etablerad som narkoman. I de samtal jag har med henne senare återkommer hon flera gånger till sin villrådighet inför framtiden – om hon ska återvända till knarkandet, "heroin är en så fet drog", eller om hon ska återgå till det vanliga liv som hon levde för mindre än två år sedan. Osäkerheten går tillbaka till den *ambivalens* som hon känner inför drogen. Det är drogen som drar, inte droglivet.

Hon kommer från en ganska ordnad vardagstillvaro, med arbete, bostad och fungerande familjerelationer, via en kärleksrelation till en heroinmissbrukande man, till ett liv som domineras av heroinmissbruk. Även om droglivets socialitet finns även för henne, tycks det vara längtan efter drogen (och pojkvännen) som senare får henne att återvända till knarkarlivet.

I detta **kapitel** skildras vardagslivet inne på institutionen. Här finns personalstyrda ritualer som morgonsamlingen, som markerar att en ny dag har inletts. I rökrummet är samvaron i stället klientstyrd, där personalen kan hållas utanför samtalen med hjälp av rökmolnen, stereon och sänkta röster. Klienterna har sina rum att dra sig tillbaka till, men stora delar av den vakna tiden tillbringar de flesta i några få rum tillsammans med personer som de inte själva har valt. Här ska de följa ett stort antal regler som markerar deras underordnade och ansvarsbefriade ställning. Även för de anställda är reglerna styrande och emellanåt en källa till friktion. Begreppet "de två berättelserna" illustrerar klienternas ambivalens till livet på utsidan, ett liv som de både skräms och attraheras av.

9 Scener från en avdelning

Fältarbetet sträcker sig över nästan femton månader, fördelat på fem perioder. Klimatet växlar avsevärt under denna tid, beroende på vilka klienter som finns på institutionen. När flera kvinnor som utvecklar ett aktivt motstånd är inne samtidigt präglas arbetet av personalens försök att undvika och hantera konflikter med dessa. Övriga klienter hamnar lätt i skymundan. Även beläggningen har betydelse, låg beläggning ökar möjligheterna till att individualisera arbetet och medger att mer tid ägnas varje klient.

Den första perioden – med Eva som ledargestalt

När jag första gången kommer in på Lunden i augusti 1997 bor åtta kvinnor inne på avdelningen och tre på intaget. Det innebär att elva av Lundens fjorton platser är upptagna, en ganska hög beläggning. Jag går i första omgången inte in på intaget, utan träffar enbart kvinnorna på avdelningen. De är av olika åldrar, förutom en grupp från Malmö kommer de från olika städer och de har använt olika rusmedel, olika länge och i olika omfattning. Dessa åtta kvinnors biografier representerar ganska väl Lundenkvinnornas, förutom att kategorin "gravid" saknas.

Julia är från Kalmar, 22 år, har knaprat amfetamin. Har en bakgrund i fosterhem och på barnhem, eftersom hennes mamma haft alkoholproblem och pappan tidigt försvunnit ur bilden. Julia är lättanpassad och har en bra relation till personalen. Hon har en pojkvän som för tillfället sitter i fängelse.

Eva, 33 år, är från Lund. Sedan fem år är heroin hennes huvuddrog, men hon har dessförinnan missbrukat amfetamin sedan tidiga tonår. Sedan hon började med heroin har hon prostituerat sig. Bostadslös sedan flera år. Mamma till en flicka som är fosterhemsplacerad. Har en stark position i gruppen, ger ett anpassat intryck i personals sällskap, men är i grunden oppositionell och underblåser gärna orosungar på avdelningen.

Fredrika, 30 år, är från Ljungby. Har missbrukat alkohol sedan tonåren och tillhör nu A-laget i hemstaden. Hennes pojkvän är också missbrukare. Hon har nästan aldrig arbetat, och har många års erfarenhet av att ha fått sin försörjning (och vårdepisoder då och då) genom socialförvaltningen.

Greta, 37 år, är ursprungligen från Malmö men bor nu i ett skyddat boende i södra Småland. Har missbrukat nästan allt, från alkohol och tabletter till heroin. Går på tung psykiatrisk medicinering för att undvika psykosgenombrott. De andra kvinnorna tycker lite synd om henne, och hon går mycket för sig själv. Tillhörde flowerpower generationen som började med hasch och morfinbas och har varit i missbruksvärlden sedan dess.

Henriette, 25 år, amfetaminmissbrukare från Göteborg med en bakgrund i fosterhem, eftersom hon tidigt blev föräldralös. Har flera års arbetslivserfarenhet, men kom via missbrukande pojkvänner in i narkotikamiljön. Pojkvännen sitter i fängelse.

Inger, 24 år, från Landskrona har gått på amfetamin. Också hon har arbetat i flera år i kvalificerat yrkesarbete. Tät kontakt med föräldrar och syskon. Växlar mellan opposition och passivitet. Har flera rymningar bakom sig.

Mette, 21 år, är från Malmö där hon har bott i hela sitt liv. Har gått på heroin i två år och har också en pojkvän som använder heroin. Hon har flera års arbetslivserfarenhet, har föräldrar och syskon som hon har en tät kontakt med. Ger ett anpassat intryck, även om hon tycker att det är "jobbigt" att vara inlåst på Lunden. Har försörjt sig genom prostitution.

Vanja, 29 år, kommer från Malmö, men har polskt ursprung. Hon har gått på heroin i sju år. Försörjer sig på prostitution. Håller sig på sin kant, ger varken uttryck för opposition eller anpassning. Bostadslös. Rejält nergången när hon kom in. Hon är på Lunden frivilligt men har tidigare varit där på tvång.

Fältanteckningar

Greta är påtagligt nerdrogad. Det framgår av hennes sätt att röra sig, och det hörs på hennes röst. Jag frågar de andra kvinnorna. "Hon går på allt", säger Eva och gör sedan en fackmannamässig uppräkning. Hon får fem–sex olika tabletter. "Greta är mycket för sig själv, du vet. Hon ligger och läser på sitt rum. Så kommer hon ut ibland och slår sig ner i soffan i fem minuter. Sen ska hon ju läsa igen. Det är så det går."

Klockan är halv elva på förmiddagen. Eva, Inger, Henriette och Julia sitter i sofforna i aktivitetsrummet. De är kritiska till Lunden:

– Här händer ingenting. Vi bara sitter och väntar. På att denna dagen ska gå.
– Allt går ut på att vänta, först när man vaknar ska man vänta på morgonsamlingen, sedan på posten, sedan vänta på middag, på att klockan ska bli halv fem så man kan börja ringa.
– Jag var jättemotiverad när jag kom hit, men det har gått över när jag har gått här. Man blir bara slöare och slöare av att sitta här. Till slut orkar man ingenting.
– Man skulle inte behöva sitta här så länge. Ut efter en månad hade varit lagom.
– Hälften av personalen är bra, hälften är inte bra, dom gör så lite som möjligt. Dom kan aldrig ge några besked, allt ska tas upp på möten.
– Jag förstår inte vad personalen sysslar med. Dom sitter aldrig hos oss som du gör nu. Dom skulle aktivera oss. Nu sitter dom bara inne på sina kontor eller springer omkring. Jag förstår inte vad dom gör.
– Det har blivit sämre här jämfört när jag var här förra gången på LVM. Förr fick man gå ut mer på stan och så. Det verkar som att det är mindre personal nu.
– Z var min socialsekreterare i X-stad. Hon satte mig här. Men nu har hon inte tid att snacka med mig. Vi pratar aldrig. Hon sitter inne på sitt rum och skriver.

Två av kvinnorna berättar att de rymde i baddräkt från en utflykt till stranden. Den ena greps i hemstaden efter femton timmar. "Jag åkte till X, det var ju sämsta stället att åka till." Även den andra tog sig till sin hemstad, till systerns lägenhet, det var hon som ringde till polisen.

Även Eva har erfarenhet av att rymma. Hon rymde efter några minuter i samband med att hon placerades på ett behandlingshem. Nu är i stället familjehem på gång. "Dom verkar skittrevliga. Det är inte så inrutat som att man har ett schema som man bara följer. Jag pallar inte med sånt." Så har hon tänkt söka metadon.
– Tror du att metadon kommer att funka för dej?
– Jag vet inte. De flesta jag känner har blivit rätt passiva av det. Jag har en kompis, han bara sitter hemma och ser på video, blir fetare och fetare.

Idag ska hon ska träffa de två socialarbetarna från prostitutionsprojektet i Malmö, Karin och Micke. "Vi ska ut och fika." Senare på dagen ändrar hon sig. "Jag har så ont i magen. Vill inte gå ut." Hon ber Annmarie ringa till prostitutionsprojektet och ge återbud. "Det kan du väl göra själv", tycker Annmarie. Men sedan säger Eva att hon kan träffa dem i besöksrummet i stället, och då konstaterar Annmarie nöjt att man inte behöver ringa återbud.

Kanske är det så att inlåstheten gör kvinnorna folkskygga. Att åka iväg och fika på stan kan ses som ett trevligt inslag i en inrutad, inlåst vardag, men det innebär också att man ska ut bland folk, gå omkring i sällskap med två socialarbetare. Kanske träffa på bekanta, kanske bli bedömd som ett vårdfall med två skötare. Det är att exponera sig för en främmande verklighet i en situation som man inte har kontroll över.

Julia klagar på en av de yngre kvinnorna i personalgruppen. "Hon tror att hon är något. Går omkring och är viktig bara för att hon tycker att hon är snygg. När jag frågade om hon hade klippt sig svarade hon 'Bara lite', gjorde sig märkvärdig. Jag gillar inte henne."

Man ska nog inte vara för glamorös om man ska vara personal på Lunden. Att vara en vacker och till synes lycklig kvinna, som lever gott i en familj kan innebära en alltför stor kontrast till den verklighet som klienterna kan hoppas på.

Verksamheten för kvinnorna tycks till stor del bestå i att rulla cigaretter, röka, lyssna på musik och prata med de andra klienterna. Alla verkar trötta, nästan alla har också nattmedicin och vid behov-medicinering.[23]

En diskussion uppstår bland kvinnorna om hur dyrt det är att ringa. De ringer i stället för att skriva brev. Särskilt för Henriette och Julia blir det dyrt, eftersom de har långt hem. Julia får två hundra extra varje månad i telefonpengar från soc, men det räcker inte långt. Jag frågar om de skriver brev också.
– Brev, vad skulle vi då skriva om, här händer ju ingenting.
– Jag skrev ett brev om dagen, när min kille satt på kåken.

Samtalet kommer in på MBD-barn som får amfetamin som medicin. "Jag blir lugn av amfetamin", säger Julia. Henriette och Inger fnissar lite. Tanken att få amfetamin som medicin är kittlande. Ett annat samtalsämne är vikt. Eva berättar att hon gått upp över tjugo kilo. Mette har

[23] När jag frågar en behandlare hur många av klienterna som har någon form av medicinering svarar hon "alla, jag tror att alla har dosetter".

gått upp tio kilo på en vecka. Inger säger att hon aldrig har vägt så mycket som nu, över åttio kilo. Julia säger att hon gick ner tio kilo på en vecka när hon var ute.
"Man bryr sig inte", säger Julia. När kläderna inte passar längre går man i joggingbyxor och t-shirt.
Skälet till att kvinnorna går upp i vikt tycks vara tristessen. Man har inte mycket annat att göra än att invänta måltiderna. Det spelar inte någon roll hur man ser ut på Lunden. Det finns ingen att klä upp sig för. Skulle det göra någon skillnad om det var killar här? Nej, säger tjejerna, knappast.

Det tycks vara starka krafter som gynnar en låt-gå inställning till den egna kroppen. Längre fram under fältarbetet kommer jag att fundera på hur vanligt det är att Lundenkvinnorna har ätstörningar. Flera berättar om att de haft anorexia eller bulimi och frossandet i mat är också en form av ätstörning.[24] Sen är det en tragisk sanning att få metoder för kvinnorna är effektivare när det gäller bantning än att börja knarka igen. Det inser kvinnorna om inte förr när de kommer ut med en ordentlig övervikt.

Mette berättar om sin övningskörning med mamman och ett besök på en thailändsk restaurang. Föräldrarna hade tagit henne dit. Meningen var att de skulle äta kinesmat, men de hittade inte kinesrestaurangen. Föräldrarna anpassade sig och beställde thailändskt, men Mette insisterade på att få kinesmat. Hon fick känslan att den thailändska kvinnan fick springa över till kinesrestaurangen i närheten för att fråga om hur rätterna skulle tillagas. När Mette sedan fick maten var hon inte hungrig och åt nästan inte alls. På slutet såg hon hur kvinnan grät. Hon ser lite skamsen ut när hon berättar det. "Sånt gör man när man är heroinpåverkad." Hon talar fort som om hon inte litar på att få behålla uppmärksamheten.

Middag tio i tolv, Flygande Jakob, en kycklingrätt med ris som Vanja hade beställt. Jag är den enda icke-klienten. Personalen äter inte med kvinnorna under denna period, med undantag för en som har "pedagogisk måltid"[25]. Julia bjuder Eva att äta kyckling från samma bit. Ingen rädsla för hepatit här, tänker jag.

Fredrika tycks inte vara lätt att få kontakt med. Hon satt bredvid mig på middagen, sa absolut ingenting. Till slut ställde jag två frågor och fick korta svar. Hon har varit inne en månad. Hon har hållit på med sprit, enligt de andra kvinnorna, och går för sig själv hela dagen. Hon ser ut att må dåligt och är påfallande darrig. Fredrika har en välgjord tatuering på axeln som bryter lite av tjejen-från-landet stilen som hon har.

Julia skulle fått åka hem, men pojkvännen snurrade till det och greps av polis. Hon var ute på rymmen i 3 månader, inställde sig själv genom att ringa socialjour, har sagt till personal att hon inte har knarkat under två av månaderna, men det är ju inte riktigt sant. Men när Julia kom var hennes prover negativa, hon fick snabbt lämna intaget och komma över på avdelningen. Hennes föräldrar var alkoholister. "Konstigt med alkoholister, dom blir förbannade så plötsligt. Så var det med mina föräldrar." Hennes kommentar kommer efter att Fredrikas ilskna röst har hörts från telefonkiosken. Hon är förbannad på någon, socialsekreteraren förmodligen, som inte har gjort det som hon lovat.

---

[24] I DOK-intervjuerna svarar 29 % (n=55) att de haft ätstörningar som inte varit relaterade till missbruket (se bilagan).
[25] Vid senare besök är det regelmässigt tre, fyra i personalen som äter tillsammans med klienterna.

Helgens aktiviteter diskuteras. Eva vill gå på loppmarknad på lördag, och hon och Julia frågar om inte tjejerna kan få ha ett bord, baka bullar och sånt och sälja. Carolyn är inte helt avvisande till bullprojektet, men det ska tas i personalgruppen.

"Varför får inte vi vara med på mötena?", säger Henriette. Hon säger det när personalföreträdaren hunnit utom hörhåll. Flera gånger säger hon till personal att hon på lördag vill komma ut som en födelsedagspresent. "Jag ger mitt ord på att jag inte kommer att rymma", säger hon, och Inger och Eva skrattar gott och visar att de inte tror på henne.

Kvinnorna förflyttar sig från rökrummet till sofforna i stora rummet och tillbaka igen. I rökrummet är det hårda träsoffor. Tidigare har det funnits en skinngrupp, men den har kasserats. "Det ska väl vara flamsäkert", är det någon som kommenterar.

Min reflektion är att om rökrummet är väldigt attraktivt vistas kvinnorna mer där och röker mer. Jag konstaterar snabbt att det för klienterna är påtagligt "vi" och "dom". Vi som sitter inlåsta här och bara väntar. Dom som glider förbi, som har sina möten och som sitter på sina kontor. Som sätter upp regler som vi måste följa.

Medicinutdelningen hjälper till att strukturera dagen. Medicinen ska ges med bestämda tidsintervall och kan bara delas ut av personal med sjukvårdsutbildning. I respektive klients journal finns en notering om deras medicinering. Förutom den regelbundna medicineringen finns också medicinering vid behov. "Jag har Sobril vid behov", säger Eva. "Jag var tvungen att sparka in dörren till läkarmottagningen för att få igenom det. Jag mår rätt dåligt." Nyligen dog en nära vän till henne i en heroinöverdos.

Läkaren Birgit kommer och lämnar en enkät. Vanja fyller snällt i den, liksom Mette. Det är en mängd påståenden som ska besvaras med "falskt" eller "sant". Eva vill inte fylla i den och inte Henriette. Faktainsamlandet har en viktig roll på Lunden. Läkaren samlar in material för sin bedömning, vilket även psykologen gör. Så finns det en utredningssekreterare, en socialsekreterare och två kontaktmän. Forskaren får ställa sig i kö för intervjuandet.

Det kommer en vikarie för dagen, Beatrice. Hon är över femtio, blond med svartmålade ögon. Berättar att de ringt in henne idag eftersom någon var sjuk. "Jag fick ringa efter min gubbe, för vi skulle ha hem en reparatör." Hon sätter sig hos tjejerna. Som timanställd är hon inte uppsugen av administration och håller sig därför hos klienterna.

En favoritsysselsättning hos kvinnorna tycks vara att be om tjänster. Särskilt Henriette kör hårt med det. Vill ha pengar från en klient som finns på intaget. Ber flera i personalen att få hjälp med att hämta pengarna, från Carolyn till Cilla. Till slut får hon den femhundrasedel hon har väntat på. Britta i köket hjälper henne att växla den. Henriette överlämnar en hundralapp till Eva, som hon i sin tur har lånat pengar av. Så vill hon köpa smågodis och efter en stund avlevereras en påse.

Att be om en tjänst är barnets maktdemonstration mot den vuxne. Olika barn har olika pondus i förhållande till de vuxna. Samma sak på Lunden – olika kvinnor har olika förmåga att få personalen att ställa upp. Och precis som att det barn som känner sig försummat kan ta till hot, förstörelse eller våld för att få igenom sin vilja, kan kvinnorna på Lunden ge eftertryck åt sina önskningar genom olika beteenden som visar deras upprördhet.

Julia vill baka en äppelkaka och får klartecken av vikarierande avdelningsföreståndaren. Men hon bestämmer sig för att vänta tills Britta i köket är klar. Det finns tydligen ingen kanel, och Julia ber därför Britta att skaffa det. Hon lovar att göra det och ordnar kanelen genom att låna från LVU-hemmet. De båda SiS-institutionerna är goda grannar.

Det första rummet man kommer till inne på avdelningen är ett genomgångsrum med två bekväma soffor och en fåtölj. En bit ifrån står ett bord med en symaskin. På golvet ligger tyg och annat i en röra. När vi går förbi vid visningen konstaterar Carolyn som är personal ironiskt "Det var städning igår". Kvinnorna har fått sig tilldelade varsitt städområde. Den som haft detta rum på sitt ansvar har helt uppenbart fuskat.

I rummet finns också ett par datorer. En gammal Amiga 2000 och en PC med högtalare. Den är på 16 MHz, en 386:a antagligen, också den en ålderstigen dator. En av kvinnorna har satt på den och plockat fram tillbehör med spel, men sedan pallade hon inte hålla på, säger hon.

Kommentar i efterhand

Fältanteckningarna avspeglar att detta är en lugn period för Lunden. Kvinnorna småpratar med mig och varandra för att få tiden att gå. Personalen passerar förbi, på väg till och från expeditioner eller andra låsta utrymmen, och låter kvinnorna klara sig själva. Det är tydligt att Lunden inte har någon tät verksamhet som styrs av ett välstrukturerat program. I motivationsarbetet tycks tiden (som läker alla sår) få fritt spelrum att verka, och jag ser inte så mycket av planerad verksamhet. Kontrasten är slående till frivilliga behandlingshem som jag har besökt tidigare som det arbetsinriktade Hassela, miljöterapeutiska samhällen som Trollängen och Hindby och minnesotaorienterade behandlingshem som Provita. Redan de första dagarna framgår det att tempot är lågt i motivationsarbetet, och att klienterna ägnar mycket tid åt att vänta.

Av klienterna förefaller under denna period Eva vara den som har störst auktoritet, men hon utövar den på ett diskret sätt. Henriette är också drivande, men vinnlägger sig om att ligga bra till hos Eva, vilket gör att de inte går in i någon statusstrid. Julia söker sig både till Henriette och Eva. Hon är pratsam, smårolig och utstrålar en ungdomlig entusiasm som ger henne ett samtalsutrymme. Eftersom hon är aktiv och utåtriktad är det lättare att ge henne plats än den pratiga Mette, som verkar tämligen egocentrisk och som ger ett naivt intryck på ett helt annat sätt än den jämnåriga Julia. (Men när jag senare intervjuar Mette är hon klarsynt och reflekterande. Hon tycks ha haft svårt att hitta sin roll i gruppen, vilket har gjort att hon uppträder osäkert.)

Här föses kvinnor samman, som inte tidigare känner varandra. Gemensamt har de sitt missbruk, sin ångest och oro inför framtiden, sitt drogsug. Ofta har de också det gemensamt att de har en tämligen låg irritationströskel. De sitter i samma båt och försöker anpassa sig till varandra, etablerar umgängesregler som alla förväntas följa. Den som inte kan läsa koden, eller som inte vill följa den blir ett irritationsmoment, försämrar trivseln för alla. För personalen är situationen annorlunda än för

klienterna. De kan visa större tålamod. De har begränsade arbetspass, byts ut med utvilade personer. Klienterna får dras med besvärliga personer hela tiden.

Min bild av Lunden etableras redan under den första undersökningsperioden. Det som utmärker Lunden är flera saker. Äta så man går upp i vikt. Vänta. Röka. Lyssna på musik. Försöka få tabletter. Sitta timme efter timme tillsammans med sina medklienter. Institutionen behåller sin grundstruktur.

Detta gäng ser mer på TV än de tidigare, berättar personalen. Så glider de ut och in på sina rum. Från enskildhet till kollektivt umgänge. Väntan är också ett av personalens huvuduppgifter. Att få tiden att gå och se till att inget otrevligt händer under ens pass. Att åstadkomma förändring verkar inte vara någon särskilt viktig uppgift. Det är några få som försöker, som Andreas och Christel, men den metodik som de använder tillhör inte någon gemensam Lundenarsenal. Personalens huvudsakliga verksamhet handlar om klienterna men är inte riktad till dem. De inslag som ständigt prioriteras är dokumentationen och beteendegranskningen. Dessutom naturligtvis inslag som rör vaktande, upprätthållande av regler och mathållning. Klienterna är objekt, föremål för åtgärder, snarare än subjekt som själva är delaktiga i sin vård.

Gruppen av kvinnor utvecklar sin egen dynamik, sina egna rörelse- och relationsmönster. De bildar sina egna referensgrupper, som står för en alternativ påverkan till personalens. Julia, Henriette och Inger, som har en bakgrund som amfetaminmissbrukare i ungefär samma ålder, söker sig till varandra. De är utåtriktade, skämtar, pratar om sina pojkvänner, och när personalen inte är i närheten, kommer samtalet ofta in på amfetaminlivet. Även om alla tre har obehagliga upplevelser bakom sig från tiden som narkoman, har de också positiva minnen från knarkarlivet. "Jag har nog inte knarkat färdigt ännu", säger Henriette. Och i en bandad intervju beskriver Julia sin ambivalens till att sluta knarka och också sin kritiska inställning till motivationsarbetet.

> Jag menar ena dagen vill man sluta, och så andra dagen så vill man inte va. Jag menar när man är här, då får man bara spela med och leka motiverad. Men jag är inte motiverad för fem öre alltså. Det är jag inte. Och jag menar säga till sig själv att nu ska jag sluta. Det funkar inte heller ... Man orkar inte med allt det här tjatet alltså. Så fort man ska göra någonting ... Personalen hit och personalen dit alltså ... Det funkar inte alltså.
> Det är här man ska få motivering till att sluta. Men jag menar, vad gör dom för att motivera oss då? Ingenting. Jag menar det ...

När jag intervjuar Inger ute i slutet på hennes 27§-placering använder hon liknande ordalag. Lunden är inte en miljö som skapar motivation.

> Nej, men jag tycker att Lunden ... det är helt bakvänt alltihopa. Jag menar, Ok i början va, då fick man den där motivationen men sen ju längre tiden går desto mer omotiverad blir man. Desto mer ... "ah, vad fan" ... desto mer ville man trotsa systemet på något vis. Bara för att man tycker att dom har en sån jävla makt över en ... och sex månader tycker jag ... det är alldeles för lång tid. Ok, när man tänker tillbaka, dom här sex månaderna har ju gått skitfort. Men

jag tycker ändå att dom skulle snabba på, på något vis och försöka få ut alla så fort som möjligt. För ju längre tid man sitter därinne, desto mer omotiverad blir man. Jag blev det i alla fall. Det blev jag.

Även de tre kvinnorna med gemensamma erfarenheter av heroinmissbruk och prostitution pratar mycket med varandra, särskilt Eva och Vanja. De ger ett mer självständigt och kraftfullt intryck än den veka Mette. Medan Eva och Vanja är vana vid att enbart kunna förlita sig på sig själva, har Mette lutat sig mot sin pojkvän och sina föräldrar.

Fredrika växlar mellan att gärna prata och att dra sig undan för sig själv. Trivs egentligen inte i denna kvinnovärld och knarkarvärld, och talar nostalgiskt om hur hon vid ett tidigare tillfälle var i tvångsvård på en blandad institution, men med nästan bara män. Där blev hon omsvärmad och uppvaktad, vilket hon tyckte betydligt bättre om än att sitta på Lunden, bland människor som på de flesta plan ter sig som främlingar.

Stämningen är väl ganska bra tycker jag. Fast jag tycker det är jobbigt att dom sitter och pratar så mycket narkotika. Det är jobbigt, för jag är ju inte alls insatt i något sånt. Den tog en sån fix och det kostade det och det ... Överdoser ... Nej, det är jobbigt att höra på. Det är ingenting att sitta och snacka om fyllet heller. Det finns ju så mycket annat att prata om. Då tror jag att man får mer sug eller längtan efter nåt, ju mer man håller på och babblar om det. Så det gillar jag inte. Jag menar när vi är så många så nog sjutton skulle det finnas nåt annat att prata om. Men annars tycker jag att det är bra tjejer här.

Greta tycks helst prata med personalen som har ett annat tålamod med hennes långsamma tempo än klienterna. Visst har de andra kvinnorna en viss förståelse och respekt för en person som varit inne i narkotikavärldens centrum men sedan graviterat ut, men hon lämnas ganska ensam för det mesta. Hon är inte särskilt intressant och inte särskilt viktig.

Det tycks som att de som missbrukat samma droger också söker sig till varandra i nyktert tillstånd. De har erfarenhet av liknande sociala världar, de har liknande livsstilar och de kan dessutom diskutera liknande drogupplevelser. Även klassmässigt finns det likheter. Grovt sett verkar amfetamin mer höra hemma bland traditionellt socialt fattiga, medan heroinister har sitt ursprung i bättre sociala förhållanden, föräldrar som jobbar t ex. Men det finns undantag från denna huvudregel.

Andra perioden – från revolt till harmoni

Under senhösten 1997 har Lunden återigen en ganska heterogen klientgrupp. Nu finns här kvinnor med skiftande missbruk och från olika delar av Sverige, även om Malmögruppen är den största också nu. Erna tar stort utrymme i gruppen genom att hon mår så dåligt, men vistas ändå mycket i de offentliga miljöerna. Å andra sidan är några av kvinnorna inställda på att göra det bästa möjliga av sin tid på Lunden och deltar glatt i de aktiviteter som erbjuds. Beläggningen är lägre än under föregående period.

Erna är dystrast av de dystra. Hon sitter i en fåtölj i rökrummet och tittar frånvarande framför sig, röker cigaretter från sitt läderetui, där även en cigarettändare sitter fast. Säger inget utom möjligen en kommentar över vilket dårhus hon befinner sig på. Vid ett tillfälle går hon ut i korridoren och säger till någon i personalen, förmodligen husmor Britta, att hon skulle önska att dom jämnade det här stället med marken. Eva tittar på mig då i ett slags samförstånd och säger: "Det är ju henne själv det drabbar." Jag får känslan av att hon är hjärtligt trött på Erna som inte tillför något utom suckar och kvid. Som går omkring välmanikurerad och välmålad i smakfulla kläder och är missnöjd med allt.

Frida ser bekymrad ut. Vad är det? frågar jag.
– Jag är orolig för att jag ska ut. Här är jag ju inlåst. Det finns en trygghet i det. Men vi har sagt att om jag får riktigt jävligt sug på Sofia ska jag komma tillbaka hit. Ett par dagar. Så oroar jag mig över att Mette också ska dit. Hon är inte ett dugg motiverad. Pratar bara om att hon ska ta en fix och så. Hon har ju bara hållit på i ett år. Hon har inte varit med om det jävliga ännu. Det har jag.
– Och om du börjar igen så blir det i gamla spår?
– Ja, det blir likadant som innan. Det vet jag och det vill jag inte återvända till.

Eva berättar att hon fick spel på nattpersonalen i natt. "Det var en av tjejerna som låg och sov i TV-rummet. Dom kom dit gång på gång, tände ljuset, tjatade att hon skulle gå in och lägga sig på rummet. Det är för jävligt. Ingenting får vi göra. Inte ens sova var vi vill. Jag blev riktigt förbannad."
– Så att du kastade grejer och så?
– Nej, men jag blev riktigt förbannad.

Ridning. Jag ska följa med, liksom Arne och Anette. Arne kan inte rida. Han har en förstörd höft. Henriette skämtar att jag också ska rida. Jag har aldrig ridit, säger jag.
– Då får du försöka. Det är inte svårt!
– Men jag är allergisk också.
– Typiskt för personal och sådana där. Ska alltid dra sig undan ...

De som ska med är Mette, Frida och Julia. Letar ridbyxor, skor och hjälmar, först inne på avdelningen, sedan i omklädningsrummet. Vi åker i en buss. Anette kör, Mette sitter fram, Julia och Frida sedan, Arne och jag längst bak. Det blir en snabb färd, med radion på som omöjliggör samtal. Jag slumrar till, Arne också. Utanför ett soligt höstlandskap. Det platta skånska landskapet. Vid kvart i två är vi framme vid en stor gård med massor av byggnader. Jag ser två gigantiska jordbruksmaskiner, typ skördetröska. Den ena av märket Massey-Fergusson. Vi går bort till en byggnad där en man i 35-årsåldern möter oss. Kvinnorna får sadlar, och vi går vidare till det egentliga stallet. Många boxar men alla är tomma, förutom de tre där de hästar står som Mette, Frida och Julia ska ha. Innan dom får rida ska hovarna rengöras, hästarna ska ryktas och sedan selas. Den som inte gör det får inte rida. Julia sätter igång med stor säkerhet. Detta är ett gebit som hon behärskar. Hon har sysslat med hästar sedan hon var barn.

Även Mette är van, hon börjar med att borsta, klappar hästen emellanåt. "Fan, nu glömde jag morötterna", säger hon. Så rengör hon hovarna, börjar med frambenen, bakbenen tycker hon är jobbigare. Hon är rädd att hästen ska sparkas. Tar ändå ena hoven och gör den klar, men när hästen stretar emot med den andra säger hon att hon inte vågar ta den. Under tiden hjälper mannen Frida, instruerar henne hur hon ska göra. Frida är avvaktande men följer snällt instruktionerna. Julia jobbar på helt självständigt, går sedan över och hjälper Mette med bakhoven. Arne och Anette rycker in några gånger. Håller hästen, hjälper till med att hålla betslet. Anette har ridit tidigare, men vill att hästen ska vara sadlad och klar om hon ska rida. Hästarna leds

ut, på väg till den inhägnade hagen där ridningen ska ske. Mannen håller sig nära Frida, som är nybörjare. Först kvinnorna, sedan i en eftertrupp Anette, Arne och jag.

Ridningen pågår i knappt en timme. Frida rider runt ett par varv, mannen går hela tiden vid sidan om. Mette rider, rak i ryggen, till synes mycket säkert. Även Julia visar att hon är en van ryttarinna, hoppar till och med över ett hinder en gång. I vanliga fall brukar Maria vara med, som är ridinstruktör, men idag är hon sjuk. Hon är väldigt bra, tycker Arne och Anette. Hon kan säga ifrån om det är någon som tramsar.

På vägen hem stannar vi vid rondellen i Sjöbo där det finns en ICA-butik. Mette sitter kvar i bilen, Julia och Frida handlar glass till sig själva och diverse godis till Erna och Henriette. Frida säger till Anette "Kör nu inte som om du hade stulit bilen" och Anette kör lite långsammare hem. Hemresan företas under tystnad, radion på som dränker alla möjligheter till samtal. Och alla verkar trötta.

Kvinnorna går tio meter före fram till Lunden. "Nu ringer dom i klockan så att personal ska komma och öppna", säger Anette. Mycket riktigt, klienterna tar chansen att retas lite med personalen som alldeles i onödan får låsa upp två dörrar och ta sig till ytterdörren. In på avdelningen igen. När vi kommer till omklädningsrummet säger jag att jag tänker tränga mig fram och hämta mina grejer, att jag sticker hem sedan. Frida står i dörren och väntar, jag ska byta byxor när Bengt har gått, säger hon. Det är bra, säger jag, går förbi, säger till henne och Julia att vi ses i morgon. Anette öppnar för mig. "En del har det bra, dom kommer när dom vill och går när dom vill." "Ja, så är det", säger jag och skrattar och tar inte till min vanliga replik att jag nu ska hem och skriva.

Nästa dag

Massösen Alice kommer. Hon berättar att hon ska åka Vasaloppet. Tidigare har hon simmat Vansbrosimmet och cyklat Vättern runt. Hon har en t-shirt där det står "Vättern runt". Hennes arbete är uppskattat, och jag tror att alla kvinnorna sätter upp sig för massage. Det blir en diskussion i rökrummet om det positiva med massage. Henriette har fått besked om att hon ska dricka mycket. Erna instämmer i detta. Det är mycket viktigt att dricka, annars går det tillbaka igen och massagen blir meningslös. Henriette säger att hon fått massage tidigare, men att ingen sagt något om drickandet. Nu vet hon bättre. Erna har också fått massage, och det var skönt även om det gjorde ont på sina ställen. Alice hade frågat henne om hon hade mycket huvudvärk. Hon kunde känna det på ett ställe på Ernas rygg. Alice omnämns i positiva ordalag. Hon är trevlig och kompetent.

Julia frågar Christel om när hennes kontaktman Annika kommer. Hon kommer tolv, va?
– Nej, hon kommer inte alls idag. Hon är sjuk.
– Men hon skulle ju ordna pengar till mig. Hur ska vi göra då. Jag kan inte vänta en vecka tills hon kommer nästa gång.
– Då får någon annan hjälpa dej med pengarna. Jag ska kolla upp det.

Jag ser väldigt lite av småaktighet eller taskighet. Däremot en hel del vänlighet från personalens sida. Är det ett äkta beteende eller en intervjuareffekt?

I natt har det varit brandlarm inifrån LVU, berättar kvinnorna. Någon har lagt en trave kläder vid TV:n och tänt eld. Larmet väckte upp alla, och det kom rök in till Lunden också. Eva fnyser över ungarnas barnsligheter. "Dom borde ta in skitungarna hit så skulle vi tala om för dom hur man bär sig åt. Fattar dom inte att dom förstör för oss också?" "Jävla idioter", säger jag. Henriette instämmer. Det kunde ju bli riktigt farligt. "Snorungar!"

Nästa dag

Erna vill gå ut på promenad men får inte det. "Det blir ingen utgång", säger Andreas. Dom sitter vid det stora runda köksbordet. Erna argumenterar. Hon har bara fått vara ute ett par gånger sedan hon kom till Lunden. Nu finns det personal så att det skulle gå. Hon arbetar upp sig, vägrar att ge sig och säger att hon ska riva stället för att få sin vilja fram. Andreas är obeveklig, "det blir ingen utgång. Du och jag kan gå ut på gården i stället och prata." Till slut ger sig Erna iväg från bordet i vredesmod. Andreas tittar på mig, söker bekräftelse för sitt agerande. Vad tyckte du? Jag säger att han skötte samtalet OK.

En stund senare ser jag hur Erna sitter och gråter. Kvinnorna är besvärade men ännu mer upprörda. "Hon var ju lovad utgång igår." Det var i samband med att man varit på motion på Bollhuset. På hemvägen ville kvinnorna ta vägen om en kiosk, och då hänvisade Andreas till att dom skulle få gå ut nästa dag. Nu ursäktar sig Andreas och säger att han inte kände till att fredagens utgång skulle vara planerad redan på måndag, i samband med teamplaneringen. Då ska man säga till om att man vill ha utgång på fredag, och att det då ska handla om ärenden. Kvinnorna säger att det är bättre att motionsaktiviteterna ställs in och Erna får komma ut. Dom kommer ändå inte att ställa upp på rundpingis eller innebandy, har tappat lusten efter det som hänt.

– Men det var ju först i onsdags som hon fick utgång, säger Julia. Hur skulle hon då kunna prata med kontaktmännen om det?

Cilla, sjuksköterskan, säger till Andreas att han ska komma. Han kommer inte, kanske hörde han inte, kanske valde han att inte höra. Vibrationerna verkade inte vara så bra mellan de båda. En stund senare kommer hon tillbaka och säger att nu får Andreas gå in till Erna. Ganska uppfordrande men också oroligt. Undertonen är att han har ställt till så att hon är ledsen, kanske också att han har särskilt god kontakt med henne.

Fika på eftermiddagen med kaka som Mette har bakat. Hon kan sina saker. Alla är med. Doktorn kommer förbi när vi nästan är klara, men hon stannar inte. Andreas ber Erna om ursäkt för att han har gjort fel. Det är andra gången han gör det. Första gången sa Henriette och Frida att det var bra gjort. Ingen annan personal hade gjort så, säger Eva.

Jag pratar med Carolyn och Cilla inne på expen. Carolyn: Att tjejerna ger upp bordtennisturneringen för att Erna ska gå ut har ingen betydelse. Det är inte dom som bestämmer. Erna är van att få sin vilja fram när hon agerar så här. Om hon ska få gå ut får avgöras efter Andreas samtal med henne. Jag går in och kollar hur det går, säger Cilla.
– Ja, sedan får vi ta ställning.
– Om vi ska ut tycker jag att vi ska åka ut till skogen. Så att hon inte kan sticka.
– Vill hon kan hon alltid sticka, säger Carolyn.

Jag undrar om inte Carolyn tillhör dem som håller hårt på reglerna. Kanske var det hon som bromsade planeringen att Erna skulle få gå ut. Hon kom vid tolv och jag har en känsla av att det var vid tolvrapporten som utgången avblåstes. Cilla ger ett ganska kyligt och distanserat intryck, men det är inte säkert att det är så hon är mot klienterna. (Erna bekräftar detta senare i en intervju där hon uttalar sig mycket varmt om Cilla.)

Mjukare stämning idag, kanske för att de två unga männen, Andreas och Christer jobbar. De skojar och småflörtar och är inte rädda för att krama om kvinnorna. Cissie visar sig en stund ute på avdelningen idag, Annmarie däremot syns bara till på morgonsamlingen och på fikat. Hon tillhör den utredande delen av personalen.

Kommentar:
Episoden med Erna blir en illustration av vad jag tror är en klassisk institutionskonflikt. Hon får ett besked om att hon ska få gå ut. Det ges av en personal (Andreas) som inte har befogenhet att självständigt tolka reglerna. Så kommer annan personal in i bilden, (Carolyn, kanske Cissie, kanske Cilla) personal med större maktbefogenheter som ogillar beslutet. I första hand för att det inte följer reglementet eller reglementets anda. De desavouerar den första beslutsfattaren som sedan får uppdraget att till klienten överbringa det ändrade beslutet. Det blir regelöverträdarens straff. Samtidigt finns det väl en vits i att det inte är någon annan som på ett övertydligt sätt visar att hon har större maktbefogenheter. Andreas tvingas argumentera för ett beslut som han själv inte haft något större inflytande över. Till sitt förfogande har han till all lycka en god relation till klienten, men hon köper inte hans svaga argument. Han tvingas argumentera efter principen "så är det bara, det är inget att diskutera". Han har inte befogenhet att backa eller hitta kompromisser, han har ett beslut att upprätthålla. Jag tycker att han sköter sig bra efter omständigheterna.

Det är en mer positiv stämning denna gång på Lunden än när Eva var där. Klienterna är få, och personalen hinner med individuella kontakter vid sidan av kp-samtalen. Frida, Kerstin och en gång även Erna säger att dom faktiskt trivs. De tre har tydligen funnit varandra. Samtidigt innebär väl det att Julia har blivit mer ensam. Kanske kan det medföra att hon och Ellen får kontakt, båda är ju långt hemifrån och båda har använt amfetamin. Julia söker sig mycket till personal och verkar ha en fin kontakt med de flesta. Ellen är överflyttad från Rebecka. Om hon hade kommit under någon av de struliga perioderna kunde hon ha blivit ett verkligt problembarn, men nu lyckas Lundens personal efterhand etablera en bra och konstruktiv relation till henne. Hennes humor får spelrum, inte bara hennes häftiga humör. En viktig roll har Cissie som ägnar henne ett särskilt intresse och får en relation som också tål ordentliga konflikter. Även för Erna får några enskilda behandlare en viktig roll. De lyckas göra så att hennes starka känsla av att vara kränkt åtminstone tillfälligt sätts åt sidan och bidrar till att hon väljer anpassningens väg. Slutsatsen av denna period blir att Lunden kan omvända ett par "motståndskvinnor" om det finns andra som är relativt positiva till verksamheten och beläggningen dessutom är låg.

Tredje perioden – en splittrad grupp

När jag återvänder till Lunden för en tredje fältperiod har den relativa harmonin från föregående period övergått i en mellanlunk, ett tillstånd mittemellan harmoni och konflikt. Fortfarande är beläggningen ganska låg. Det är en mer splittrad grupp än tidigare. Det går att urskilja två par som håller ihop och ett antal enskilda som mest är upptagna med sig själva. Bästisarna Jannika och Erika är fortfarande kvar. De är på slutet av sina LVM och har det mesta av sitt intresse inriktat på tiden efter Lunden. Ett annat par utgörs av Emelie och Kajsa, som efterhand blir ett allt mer negativt team. Så finns här tre gravida kvinnor, Maja, Julie och Dora, men de utgör

ingen grupp. Dora försvinner efter några dagar eftersom hon ska föda. Maja och Julie känner varandra från utsidan, men i deras fall verkar det snarare leda till att de håller en viss distans till varandra än att de umgås. Särskilt Maja är mer kritisk mot verksamheten än vad de gravida kvinnorna brukar vara. Margot och Hilda är två anpassade kvinnor som båda har intresse för det övernaturliga, men jag ser inga tecken på att de söker sig till varandra. De är för olika som personer. Margot är pratsam och håller sig i de gemensamma utrymmena, medan Hilda är tystlåten och tillbringar mycket tid på sitt rum.

Jag kommer ett par minuter för sent till samlingen. Glömde nyckeln och vände tillbaka hem för att hämta den. Efter mötet går jag fram till Kajsa och säger lite uppfordrande att jag vill bestämma tid för den intervju som hon har lovat ställa upp på.
– Jag pallar inte. Vi skiter i den där intervjun.
– Men bara en kort intervju, en halvtimme.
– Vi tar det halv tolv, då. Precis före maten.

Men redan vid elva tiden ser jag Kajsa i rökrummet. "Jag vill inte bli intervjuad. Du kan prata med vem du vill av dom andra. Dom tycker lika illa om LVM som jag." Säger hon och går ut ur rummet. En stund senare träffar jag henne på terrassen. "Jag måste få fråga om andra LVM-ställen som du har varit på. Du har varit på andra ställen tidigare?"
– Ja, massor. Hassela, Lindgården, Fortunagården. Många.
– Om Du jämför Lunden och Fortuna?

– Fortuna hade bättre personal, men det var så instängt. Här är mer utrymme, det var så jävla trångt på Fortuna.

Maja som hör vårt samtal knyter an till en diskussion hon och jag har haft om att personalen är orättvis. "Fråga henne vad hon tycker", säger hon till mig. "Tycker du att det är olika regler som gäller för olika människor här?" Jag ställer frågan till Kajsa.
– Ja, verkligen. Det finns absolut ingen rättvisa. Och det ska det vara på sådana här ställen. Det är svagt att det ska vara som det är här.

Vid matbordet frågar jag Kajsa om vilket Hassela hon hade varit på.
– Hassela X. Det var ett hemskt ställe. Dom försökte knäcka mig. Det är tack vare dom som jag knarkar nu. Det är för att komma bort från det som jag var med om på Hassela.

Det är sista dagen på Lunden för Kajsa. I kväll ska det vara avskedsmiddag. I morgon far hon till Y-hemmet. Hon har sin långa vita t-shirt och blåa tights. Ställer sig i korridoren och frågar: Ser jag tjock ut nu?
– Nej, det gör du inte, säger Maja, men visst märks det att Kajsa har lagt ut. Senare återvänder Kajsa till viktdiskussionen. Nu på Lunden är enda gången hon gått upp i vikt. "Det är för att jag har varit gravid. Innan kunde jag dricka ett glas grädde utan problem."

Kajsa är orolig, rastlös. Efter samlingen på morgonen slog hon ihjäl några timmar genom att se en film från gårdagens TV, Blåsningen. Fick sällskap av Margot som gärna drar sig undan till TV:n.

Hon håller sig mycket för sig själv, är Astrids karaktäristik av Kajsa. Mitt förstadagsintryck av Kajsa som en positiv kraft har reviderats. De tre andra dagarna har hon verkat vara på ganska dåligt humör, har legat mycket inne vid TV:n.

Maja är mycket kritisk till Lunden. Det är hemskt att vara inlåst, att bli väckt på morgonen, inte få göra som man vill. Hon tycker att Cissie har behandlat henne illa. Cissie har sina dåliga dagar och då går hennes dåliga humör ut över klienterna. Igår blev Maja illamående på morgonsamlingen. Hon gick ut och det verkade vara OK för personalen. Dom förstod att hon mådde illa. Det kommer ju av att hon är gravid. Så gick hon ut i köket och tog sig en tallrik fil. När Cissie fick syn på det började hon klaga på Maja, fråga varför hon inte var på samlingen. Då berättade Maja om sitt illamående och undrade också över varför Cissie la sig i. Det hade varit OK för personalen att hon hade gått ut. "När personalen missar saker så måste jag ingripa för att jag är chef. Och hur kan du sitta och äta om du mår illa?" Maja hade svarat att hon sket i om Cissie var chef, hon behöver inte rätta sig efter henne, eftersom hon är här på tvång. Att hon åt handlade om att hon ville ha något i magen om hon skulle kräkas.

Maja: Cissie är en sådan person som tycker om att utöva makt mot andra människor. Konstigt att det finns människor som är så. Det finns flera sådana här, Anette är en, Camilla en annan. Det verkar som att dom jävlas med oss bara för att se hur vi reagerar. Testar oss. Det var annorlunda på Avgiftningen i Malmö. Där var dom verkligen intresserade av oss. Pratade med oss på ett annat sätt. Det är ju klart med att jag ska till X-hemmet. Min socialsekreterare sa det på rättegången. Men nu ska det ta ända till nästa månad. Jag förstår inte varför. Nu kommer säkert Cissie att se till så att det tar riktigt lång tid. Bara för att jävlas med mig. Min kille har sagt till mig att jag ska anpassa mig, men det kan jag inte göra. Jag är som jag är. Tycker jag att något är fel så säger jag det. Dom är inte alls rättvisa här. Jannika har varit på rymmen. Ändå får hon utgång, men jag får inte det. Inte Margot heller. Henne kör dom över för hon är snäll och inte kan säga ifrån själv. Hon har Camilla som kontaktperson, men hon bryr sig inte om Margot. Det är orättvist. Jag säger ifrån när jag hör sådant.

Jag sitter och pratar med Margot i rökrummet. Hon berättar att hon ska till Z-hemmet på tisdag. Så börjar hon prata om hur hon känner saker som är en del i den kollektiva känslan, att hon bombarderas av visioner, känslor och intryck. "Det är inte konstigt på ett sånt här ställe." Hennes tankar är så starka att när hon går förbi en bil kan hon bli rädd att hon ska sätta den i rörelse. "En del människor har så starka tankar. Det skulle kunna bli farligt med vapensystem och sådant. Tänk på att det finns en knapp som om någon trycker på den så kan det bli ett tredje världskrig. Någon skulle ju kunna avfyra den med sina tankar."

Jag förstår att hon delvis lever i sin egen övernaturliga värld, delvis i den vanliga. Hon har använt en del droger. Bäst tyckte hon om opiater, hon plockade själv samman vallmo och framställde sin egen opiumlösning. Så har hon tagit tjack, både för att hennes kille tar tjack, men också för att det gör det lättare att koncentrera sig. Hasch har hon också tagit och mått väldigt bra av det, om hon inte har gått på depåer. Men för det mesta har hon haft depåmedicin, och då är det inte lönt att röka hasch.

Maja dyker upp tjugo i tolv. Hon har haft svårt att sova i natt och har sovit på förmiddagen i stället. Hon är lika kritisk mot Lunden som tidigare, tycker att en del personal bara är intresserade av att bruka makt, inte bryr sig om klienterna. Hon vantrivs och undrar bara hur hon ska kunna komma ifrån Lunden. Jag säger att hon får försöka anpassa sig, att hon fortare kommer iväg då. "Det säger Andreas också, men jag kan inte anpassa mig till ett system som jag inte kan acceptera." Hon har ingen matlust och har gått ner två kilo fast hon är gravid och borde gå upp i stället. Hon borde inte vara här, men eftersom hon har Cissie emot sig så kommer det att bli svårt att komma härifrån.

Vid middagen är det spenatsoppa med ägghalva. Det är en för salt soppa vilket Maja påpekar och går bort och slänger maten. I stället tar hon en tallrik äppelkaka. När husmor själv börjar äta säger hon att soppan är för salt och att det beror på buljongen.

När jag har ätit upp säger jag hej till alla jag ser och går mot utgången. När jag hämtar min väska stöter jag på Andreas som frågar hur läget är. Efter det inledande artighetssnacket säger jag att jag har reagerat på hur Maja har det. Hon verkar ha kommit in i en negativ cirkel som hon inte kommer ur. Ja, säger Andreas, hon är verkligen kränkt. Jag säger att jag tycker att man skulle göra något för att bryta, att ett par personal åkte iväg med henne eller något sådant. Jovisst, men det går ju inte. Det enda är att gå ut på en promenad. Jag framhärdar att Lunden borde göra något och så kommer Cissie. Jag ursäktar mig och säger att jag har gått ur min forskarroll. "Jag tycker att ni måste göra något med Maja."
– Varför då? säger Cissie. Hon är ju bara en i raden av grandiosa, narcissistiska tjejer som vill att allt ska anpassas efter henne. Som inte inser att man måste samarbeta för att det ska bli ett resultat. Hon kan inte ens erkänna att hon har ett missbruk. Inom en månad kommer hon att få sin P27:a. Men hon vill till X-hemmet och dom är inte så intresserade av att få dit våra tjejer. Dom tar in knark på stället och ställer till det.
– Gäller det Mette också?
– Ja, i allra högsta grad. Hon tog in knark på stället och killar också och ställde till med fest. Det trodde du inte? När dom pratar med dej målar dom upp en helt annan bild. Gå inte på den. Dom skönmålar. Det är skillnad mellan män och kvinnor, tror jag. För kvinnor är det så skamfyllt att dom knarkar, att dom har prostituerat sig, att dom har förlorat sina barn, att dom har blivit misshandlade av sina pojkvänner. Dom försöker måla upp en annan bild för sig själv. Ta Y. På henne lät det som att hon skulle flytta ihop med sin kille och sedan skulle dom bilda familj. Det skulle vara hur mysigt som helst. Men det var bara önskedrömmar. Killen som hon pratar med är inte ens far till barnet, och nu är han intagen på LPT!
– Är han inte far till barnet, säger Andreas förvånat.
– Nej, det är han inte. Så vänder sig Cissie till mig igen. Du ska inte tro på allt vad tjejerna säger.

Jag känner mig rätt ställd. Har jag blivit lurad? Tänker på Erna som var lika avog, men som sedan lugnade ner sig, anpassade sig och till och med talade om att hon trivdes. Jag säger att det är ju det med Maja och hennes graviditet. Det är ju inte bra att hon har gått ner i vikt. Två kg.

Cissie ser triumferande ut. "Hon har inte alls gått ner i vikt. Det är bara som hon säger. Hon har gått upp hela tiden här."
Jag tittar på Andreas som nickar instämmande.
Det som är det värsta med Maja är att hon är så negativ mot dom andra tjejerna. Så nedlåtande. Som häromdagen på morgonsamlingen. När hon hade sagt sitt gick hon ut. Sen sa hon till mig – varför ska jag sitta och lyssna på dom andra tjejerna. Hon ser ner på dom andra och det märker dom. Hon höll på att åka på en smäll från Julia. Hon var direkt oförskämd mot henne. Hon tycker att hon är för mer än dom andra. Kanske är det därför hon håller på som hon gör. Hon ser dom andra runt omkring sig och inser att hon är likadan.

Ja, Majas bild var ju helt annorlunda, tänker jag. Som hon berättade historien blev den ett påhopp på henne från Cissies sida, inte tvärtom.

Kommentarer

Stämningen på Lunden präglas av vilka kvinnor som är där. I denna omgång har Kajsa och Emelie en förmåga att dra ner stämningen. Maja är också kritisk men på ett mer stillsamt sätt. Personalen misslyckas med att bryta motståndet. Ingen i personalen lyckas etablera starka relationer till någon av de tre kvinnorna, som skedde

med Erna och Ellen. Personalens taktik tycks vara att lämna de negativa i fred och koncentrera sig på att ta hand om de mer samarbetsvilliga. De erbjuder positiv samvaro för dem som vill ha den och inväntar att de andra ska lockas dit senare, när de tröttnat på att sura, ligga på rummet eller se på TV. Tiden förefaller också nu att vara den viktigaste faktorn för att åstadkomma förbättring, men passiviteten på Lunden blir en väldig kontrast till det aktiva liv kvinnorna lever ute. Eftersom varje dygn består av sexton timmars vakenhet och åtta timmars sömn blir även de få aktivitetsinslagen små pauser i den långa väntan. I fältdagboken gör jag en egen kommentar om passiviteten på avdelningen.

> Jag tycker att jag på Lunden lätt fångas av tristessen, tittar på klockan, bläddrar i tidningen, sätter mig vid TV:n, pratar med någon i personalen. Det finns så lite av struktur och organiserat innehåll. Hållpunkter är morgonsamlingen med sitt rituella krav att kvinnorna ska begära "samtal" för att få ringa och ta emot telefonsamtal. Kontakten med omvärlden får här sin särskilda markering. Den är mer betydelsefull än något annat. På morgonen när planeringen sker är klienternas prioritering tydlig, "samtal" med omvärlden. Morgonsamlingen känns som en förspilld möjlighet. Fredagsfikan är en ljuspunkt. Då har någon bakat och alla samlas i pysselrummet och dricker kaffe och småpratar. I fredags uteblev Kajsa och Emelie, en tydlig markering av att de vill stå utanför den gemenskap som trots allt finns.
>
> Lunden betonar diagnos av klienterna via observation och testande, snarare än relationsbygge och insatser som verkar frigörande i Stefan Moréns mening. Denna dyra vård känns som tämligen bortkastad. De täta personalinsatserna finns inne på institutionen, inte i utslussningen där resultatet av vården avgörs. Snart ska jag spegla mina intryck för Lundenpersonalen. Det måste handla mycket om bristen på innehåll. Passiviteten. Den förspillda tiden. Ätandet och rökandet.

Fältanteckningarna avslöjar att jag ställer biografiska frågor till Kajsa, trots att hon undanbett sig att bli intervjuad. Här kan jag se en förklaring till att hon efter hand blir allt mer negativ till mig. Den misslyckade behandlingshemsvistelsen spelar förmodligen också in. Efter den verkar det som att hon har tappat den lilla gnista hon hade från början. Med Emelie är det annorlunda. Hon har en stark livslust och orkar upprätthålla en aktiv opposition.

Fjärde perioden – irritation och protester

Denna period omfattar maj–juni 1998. Jag besöker Lunden elva gånger. Många av kvinnorna från föregående period är kvar, men gruppen har fått påfyllning med nya kvinnor. Intrycket av splittring består. Den negativa duon Kajsa och Emelie får påfyllning först med Vera och sedan med Laila, med det etableras också en positiv grupp med kvinnor som gärna söker sig till personalen.

> Mira far omkring och är på gott humör idag också. Hon visar bilder som hon har fått idag på sin pojke. Han sitter söt och svarthårig i en soffa. På en annan bild ser jag ett par medelålders människor som kan vara pojkens fosterföräldrar. Efter att ha gått fram och tillbaka en stund för att ta mod till mig frågar jag Mira om hon kan tänka sig att ställa upp för en intervju. Hon är lite tveksam, vill vänta med besked till i morgon. Vi börjar hur som helst prata för första gången inne i rökrummet. Varför vill du intervjua mig?

Jag håller på med ett forskningsprojekt här. (Jag är förvånad över att hon inte vet det.)
– So you are a scientist?
Jag svarar på engelska, jag är forskare och håller på med en bok om Lunden och ett ställe för män utanför Stockholm.
Vera tittar undrande på Mira? Vet hon inte att jag är forskare? Så läser Vera från en broschyr om Lunden att det är för kvinnor med missbruk och psykisk sjukdom. Psykisk sjukdom, skulle vi ha det, säger hon och skrattar.
Mira växlar mellan engelska och svenska. Talar bra engelska med amerikansk brytning. Jag säger det och frågar om hon har bott i USA. Ja, det har hon, i Springfield och något på M som låter som ett mystiskt uttal av Missouri. Hon har släktingar i USA och hennes föräldrar har bott där också. Hennes föräldrar jobbar båda inom turistnäringen och har rest mycket. Hon har varit runt i USA, i Los Angeles, San Fransisco, till och med i Las Vegas.
– Vann du något, säger jag.
– Ja, jag vann fjorton dollar på en enarmad bandit.
– Och sedan förlorade du alltsammans.
– Nej, jag slutade spela sedan.
– Det var väl bra så att du inte blev spelberoende.
– Ja, men det har jag nästan blivit senare. Jag har spelat mycket, och spel är nog nästan det värsta beroendet. Jag har spelat mycket biljard, både i USA och i Holland. Jag brukar spela om pengar, inte stora summor men det har gett mig pengar så att jag har kunnat överleva. Det är inte så mycket man behöver. Om jag spelar om 20 gulden och vinner så räcker tio för att jag ska klara mig en dag om jag har boendet ordnat.
– Har du gjort så att du har låtsats vara sämre än du är för att sedan vinna?
– Nej, det vore oschysst. Sådant straffar sig bara. Jag försöker alltid vara ärlig.

Så säger hon att hon har klarat sig själv sedan hon var tio år. Rest runt mycket i världen. "Jag är artist också, sångerska." I morgon ska hon till Villan på förmiddagen men kanske kan hon tänka sig att bli intervjuad på eftermiddagen.

Idag tycker jag synd om Cecilia. Hon ser trött ut, går tillsammans med Louise till akupunkturen. Kanske kommer Ursula också. De snälla tjejerna. Cecilia står ständigt under attack från Vera, som pratar om henne fastän Cecilia befinner sig på andra sidan glasrutan.

Det är irriterad stämning idag och den skapas av Vera med hjälp av Kajsa. Personalen är på defensiven. Jag åhör en diskussion mellan Christel och Kajsa med Vera som sekundant och Mira som passiv lyssnare. När jag kommer ut i köket frågar Kajsa mig om jag har varit berusad. "Du kan väl åtminstone svara på det."
– Javisst har jag det, svarar jag, men Kajsa är egentligen inte intresserad av att höra mina synpunkter. Hon fortsätter med att rikta sig till Christel.
– Har du varit berusad, Christel?
– Jag är från Jönköping och frireligiös och frireligiösa dricker inte alkohol.
– Så du har inte varit berusad?
– Frireligiösa dricker inte alkohol, har jag ju sagt.
– Är du från Jönköping, frågar jag men Christel svarar inte. Vera fyller på. Varför kan du inte svara på våra frågor, vi måste ju svara på era?
– Det är en väldig skillnad. Jag är inte här för att svara på personliga frågor. Kajsa går vidare.
– Är du religiös? Går du i kyrkan?
– Jag går i kyrkan två gånger om dagen, klockan fyra på natten och klockan tio på kvällen.
Kajsa ser förvirrad ut.

– Vad menar du? Driver du med mig?
– Ja, jag driver med dig. För jag tycker inte om diskussionen. Jag vill inte svara på sådana här frågor.
– Men du behöver väl inte driva med mig. Jag tycker inte om att folk försöker driva med mig.

Nu är Kajsa ordentligt kränkt och ser arg och ledsen ut. Christel tycks känna att hon har kört sin ironiska linje för långt. Hon säger ytterligare en gång att hon inte har lust att svara på sådana frågor, men Kajsa ser fortfarande ut som ett barn som har blivit illa behandlat.
– Hjälper det om jag säger att jag ber om ursäkt för att jag har drivit med dig. Hjälper det?
Jag ser att Christel har tårar i Ögonvrån.
– Nej. Fitta.
Kajsa säger förolämpningen med hög röst och reser sig och går med bestämda steg mot sitt rum. Hon är det sårade barnet. En stund senare ser jag Christel i trädgården i samspråk med Laila. Hon ser nedslagen ut. Hon har hanterat diskussionen med Kajsa och Vera på ett ganska klumpigt sätt, gömt sig bakom en misslyckad ironi som inte heller jag fattade riktigt. Till råga på allt har jag, forskaren varit åskådare. Till och med hennes ursäkt var av det indirekta slaget, som om hon inte riktigt ville be om ursäkt. Kanske pratar hon ofta på det här krångliga sättet.

Efter en stund går jag till TV-rummet för att få möjlighet att skriva ner lite av dagens händelser. Strax efter kommer Kajsa in med en filt, men när hon ser mig vänder hon på klacken och går ut. Jag ropar efter henne. "Du kan vara här om du vill. Jag behöver inte vara här." Men Kajsa säger inget till. Hon lägger sig på en soffa i den breda korridoren med en filt över huvudet. Jag förmodar att hon lägger sig ute i stället för på sitt rum för att kunna ha koll på vad som händer och för att visa att hon inte mår bra.

Vera bestämmer sig i rökrummet för att testa om larmet reagerar på hennes ring. Hon ser verkligen full i sjutton ut när hon går ut i korridoren. Hon hinner precis sätta sig när det svaga larmet ljuder, men det väcker ingen större uppståndelse, och Vera kommenterar att det tar så lång tid innan någon reagerar. Tänk om det vore på riktigt!

Det tar inte en halvtimme innan vi ställs inför ett verkligt larm. Kajsa, Vera och Mira far upp, ut ur rökrummet ut i korridoren. "Det är inne hos Emelie." Dom ställer sig i korridoren och tittar mot dörren till intaget. Och där går flera i personalen. "Dom är sju stycken som går in där", utropar Vera. Det är inte klokt. Så många mot en ensam tjej.

Jag ser två kvinnor till gå emot dörren till intaget, men tydligen får dom besked om att deras närvaro inte är nödvändig. De vänder sig om och jag känner igen den ena som en av kvinnorna som jag har haft som student. Hon från Öland som skrev en uppsats om krogliv. Hon tar i hand och hälsar och säger att hon jobbar inne på LVU.

Emelie är den svarta hjältinnan på Lunden. När hon väntades i fredags steg orosnivån i personalgruppen många grader. Jag tänker också på när Cecilia kommenterade alla blommorna ute i korridoren. "Se vad mycket blommor. Det märks att inte Emelie är här."
Camilla säger till Vera att hon har teamsamtal idag vid halv tre.
– Vilka ska vara med på det?
– Det är jag och Anette.
– Men jag vill inte prata om mina problem med er.
– Var det något annat? Om du har mer att klaga över är det lika bra att du tar upp det nu, svarar Camilla irriterat och ställer sig stridsberedd. "Det är frivilligt att ha teamsamtal. Du behöver inte vara med om du inte vill."
– Då skiter vi i det då, säger Vera. Jaha, säger Camilla och går in på skötarexpen.

En stund senare har jag beslutat mig för att gå hem. Först vill jag lämna ifrån mig den nyckel som jag har lånat under dagen. Jag öppnar dörren till skötarexpen. Där inne är Britta, Camilla och Anette som sitter i telefon. När hon får syn på mig slår hon ilsket emot mig med handen och signalerar "kom inte in här". Jag stänger snabbt dörren.

Jag tycker att det är en underlig stämning på Lunden. Frågar Stella om det är något särskilt som har hänt?
Stella: Nej, så här är det ibland. Det är inget att fästa sig vid. Inget att ta personligt.

Jag sitter vid köksbordet. Det är hög musik i rökrummet, och jag ser genom fönstret hur Erna dansar. Därinne är så gott som alla kvinnorna församlade, men inte Mira som tycks vara myckет på sitt rum. Hon kommer och går, gör sina små utflykter från rummet.

När jag går från trädgården vid halv två och glömmer att låsa efter mig säger Janet till, ska du inte låsa. En vardaglig omtanke. Vi är på samma sida, inte kriminella, inte narkomaner. Att få bli betraktad som en jämlike är viktigt för kvinnorna. Och när Janet, en av de snälla klienterna, räddar mig undan blamagen att lämna terrassdörren olåst har hon visat att också hon kan gå in och ta ansvar när jag brister.

Kommentar:
Maj månad är ändå en ganska bra månad trots den samtidiga närvaron av Kajsa, Emelie och Vera. Kanske beror det på att det inte är så många kvinnor på Lunden, vilket gör att personalen hinner med och kan kontrollera situationen. Det finns också några kvinnor på avdelningen som är ganska positiva till Lunden – Ursula, Louise och Stella. När Laila kommer in på avdelningen i juni förändras stämningen. Det väger över till en dålig stämning och personalen tycks tappa initiativet. Det bryts inte förrän Laila har överförts till en annan institution.

Femte perioden – det svarta gänget

Av dagboken att döma utgör senhösten 1998 en av Lundens värsta perioder på mycket länge. En grupp starka kvinnor med rötterna i Stockholmsregionen utövar ett negativt inflytande på avdelningen. De utgör ett "svart gäng" med Andreas terminologi. Jag följer avdelningen under fem dagar. En för perioden ovanligt positiv dag beskrivs så här i dagboken:

Bra dag, tjejerna försöker skapa sig en trevligare atmosfär, ingen som var på bråk/prestige/maktkampshumör. Alla försökte ge varandra utrymme.

Så ett utdrag ur min egen fältanteckning för motsvarande dag.

En förmiddag på Lunden. Det börjar med morgonmöte. Andreas försöker få till stånd en trivsam inramning, snabb till skämt och leenden. Kvinnorna runt bordet hänger på, spelar med. En grupp av personal som står och tittar på, bevakar. Kraftfulla personer som Cissie, mer tillbakadragna som Birgitta. Snälla och trevliga som Andreas. Beatrice som kör sitt eget lopp, som inte låter sig köras över av någon. Hon är inte en ängslig personal utan den ständiga fembarnsmamman. Visserligen hygglig men det finns gränser. Britta som ständigt har kvinnorna omkring sig, som ibland men inte så ofta ändå blir måltavla för aggressioner. Britta är viktig.

Hon står för maten, är den som kan bevilja extra måltidsfavörer, och hon sköter också kiosken. I det pärlband av rutiner som delar in veckan är maten det mest påtagliga. Här är punktligheten i centrum. Har maten någon gång varit klar senare än tolv? Britta kan svara för sig, inte med Andreas eller Cissies slagfärdighet, men med husmors envisa auktoritet. Hon håller på att det ska vara ordning och reda. Det finns regler och de ska följas. Det finns en orubblighet hos henne som säkert är nödvändig om köket ska fungera.

Efter morgonmötet kommer städningen. Personalen har sina områden, kvinnorna sina. Andreas dammsuger sig från korridorens bortre ända, allt närmare köket. Han är systematisk, målmedveten. Ingen av kvinnorna visar samma idoghet. Rita går bort till datorn. Klara glider omkring, på jakt efter någon att samspela med till dess att hon hittar Isabelle. Två oroliga själar som möts i en kravlös lekfullhet. Den äldre kvinnan kan bjuda på att den yngre får utrymme. Det är ändå så självklart vem det är som har störst tyngd och auktoritet. Kanske kan Isabelle känna igen sig hos Klara, även om jag är övertygad om att hon uppfattar sig själv som intelligentare och socialt mer kompetent. Klara pratar om män som intresserat sig för henne. En femtioåring som trodde att hon, artonåringen var intresserad. Hon skrattar åt minnet och Isabelle, den erfarna skrattar med. De andra kvinnorna släpps inte in, vill kanske inte. Det är först när Ingegerd kommer upp som duon en stund blir en trio, men Ingegerd orkar inte med att koppla in sig på den flamsiga kanal, där de övriga två befinner sig. Ingegerd har lämnat kryckorna idag. Hon har skor med tjocka sulor, stapplar fram när hon kommer in i rökrummet. De två fåtöljerna som alltid först blir upptagna härbärgerar Isabelle och Klara. Ingegerd tar sig med viss möda fram till en stol som står vid väggen, bredvid stereon och drar fram den till det lilla bord som Isabelle och Klara sitter vid.

Ingegerd lär ha skadat fötterna när hon kastade sig ut igenom ett fönster för att ta livet av sig. Hon utstrålar ledsenhet men tinar upp när hon är tillsammans med Isabelle och Klara. Av tavlan inne i journalrummet har jag kunnat utläsa att hon kommer från Solna, alltså en av stockholmstjejerna. De andra är ju Isabelle, Rita och Erna. Eftersom Erna har problem med sin verklighetsanknytning lär hon knappast platsa i den elitkonstellation som Isabelle vill upprätthålla. Rita är med ibland, men hon har genomskådat Isabelles negativism och ointresse för att få en förändring till stånd. Kort sagt verkar Rita intresserad av att ändra sitt liv, hon är motiverad.

Isabelle däremot verkar totalt omotiverad. Hon är helt enkelt inne och gör en kåksväng, försöker göra det bästa av det. Spela spelet, bråka och protestera ibland för att visa att det inte går att köra med henne. Däremellan gå in för att få tiden att gå, låta dag läggas till dag. Äta, vila, sova, fördriva tiden genom samtal och lekfulla upptåg. Hon har en dotter som hon verkar vara känslomässigt långt ifrån. Hennes självbild är av en kvinna som finns mitt i den kriminella världen. Hon berättar för mig att hon tycker att vanliga människor är tråkiga. Det upptäckte hon redan i tonåren. Då är det roligare med de människor som rör sig i den kriminella världen. De har något att komma med. Isabelle vill inte bli en svensson. Hon verkar helt enkelt genuint asocial. Jag antar att hon har sina svåra stunder. Hon förefaller att alltid vara sen om morgnarna. Vid ett tillfälle berättar hon att hon alltid har plågats av ångest. Kanske är hennes morgnar fyllda med ångest och kanske är hennes intensitet vid andra tillfällen en strategi för att hålla demonerna borta.

Vid datorn sitter Rita och knappar fram ett gymnasieprogram. Hon är ryska, född i Moskva, har nu bott åtta år i Sverige. Hon ger ett begåvat och ambitiöst intryck. Skiljer sig från den fladdriga Isabelle som ändå söker hennes sällskap.

Isabelle var i USA när hon var sjutton, åkte dit med en kompis. Var i Californien, de tre stora städerna Los Angeles, San Fransisco, San Diego. Tyckte USA var skit.
– Du tycker allting är skit, inflikar Rita.

Det blir ett snabbt uppflammande gräl. Isabelle pratar om jugoslaver som har kommit hit, det är bara skiten som har kommit. Så kommer hon över på ryssar och andemeningen är klar – det är likadant med dom. Rita protesterar. 75 procent av alla ryssar som är i Sverige klarar sig själva. Isabelle lyssnar inte, pratar vidare. Sverige var ett bra land till dess att det kom en massa invandrare hit, är Isabelles konklusion. Nu håller man på att montera ner välfärden, och det är invandrarnas fel. Dom borde stanna i sitt land och kämpa som vi har gjort, inte komma hit och leva på oss. Sverige har en historia, men det har inte Ryssland. Så reser sig Isabelle och går. Rita skakar bara på huvudet. Skulle vi inte ha en historia? Finns det något land som har en sådan historia som Ryssland? Och så vackert som det är i Ryssland – det är det inte någon annanstans.

Klara som kommer med sin kamera, vill bli fotograferad. Hon ska skicka en bild till sin kille. Först tar hon ett par bilder i rökrummet, först på Rita som inte vill bli fotograferad och sedan Ingegerd som absolut inte vill bli fotograferad och gör grimascher. Hon ber mig ta en bild och jag gör det, föreslår sedan att vi ska ta en ute. Jag förklarar att jag vill ha bilden i skuggan och att jag väljer en liten bländare för att det ska bli en diffus bakgrund. Hon lyssnar först intresserat men tappar sedan intresset. Jag upptäcker att filmen är slut och att det går i tomme. Hon öppnar bakdelen så att det kommer in ljus och jag ropar till och säger att hon måste stänga. Sen visar jag hur hon vevar in filmen.

I rökrummet diskuterar Birgit med Klara om Doris bensonedtrappning. Klara tycker att Doris har fått för lite medicin. Birgit försvarar sig. "Jag tror att hon mår bättre nu när hon är utan medicin. Förresten, det vill jag inte diskutera med dej." Hon går ut med bestämda steg. Klara kommenterar – "hon är dum i huvudet". Ett LVM-hem är inget enkelt ställe för att upprätthålla läkarauktoriteten. Erna är tillbaka, tjockare än sist, med kortare frisyr. Ser ledsen ut och verkar vara innesluten i sig själv. Klockan är över elva när hon kommer upp. Gör ordning lite mat, äter och sätter sig sedan i rökrummet. Jag säger hej och hon hejar tillbaka men det är inte den pratsamma och utåtriktade Erna som jag såg förra gången. Vad har rymningen efter 27§:an inneburit för henne? Umbäranden och övergrepp? Ett intensivt knarkande så att hon har tappat kontakten med verkligheten? En sorg över att något som hon trodde på har misslyckats?

Doris, storvuxen, med brunt hår klippt i lugg. Hon ger ett lite naivt intryck. Hon sitter i korridoren och väntar på något när jag passerar på väg hem. Jag erinrar mig att hon ska åka hem i morgon och stannar till.
"Detta är mitt femte LVM. I morgon ska jag hem. Jag ska vara i min lägenhet och gå och lämna urinprov tre gånger i veckan. Det ska bli skönt att komma hem. Det blir värre och värre att vara inlåst. Jag hoppas att detta är mitt sista LVM. Jag ska inte börja missbruka när jag kommer hem, men om jag skulle göra det tycker jag att dom kan låta mig vara ifred. Jag är ju 31 år nu."
Doris ska flyga i morgon. Hon får sällskap till flygplatsen och det är folk som kommer och möter henne.
Doris väntar på sin medicin. Av samtalet i rökrummet förstår jag att det tydligen har varit en del strul med hennes medicin, men innan jag hinner komma in på det öppnas en dörr och Cecilia visar sig. Doris reser sig snabbt och skyndar mot dörren och jag säger ett snabbt "hej då" som Doris besvarar. Det plötsliga avbrottet besparar mig från en avskedsreplik, i stil med "Hoppas det går bra" eller "Lycka till", tvivelaktiga käckheter till en person som åker tillbaka till hemstaden och en förmodligen tämligen oförändrad situation efter sitt femte LVM.

Kort samtal vid matbordet. Klara söker kontakt. Vill bli omskriven i min bok.
Klara: Jag är arton år, även om jag snart fyller nitton. Jag är den i Sverige som varit yngst på ett LVM. Började injicera när jag var elva.
– Det var väl nästan svenskt rekord det också.
– Ja.
– Vad är din drog?

– Det är amfetamin. Jag blir lugn av det.
– Är det som en medicin för dej?
– Ja, jag är dampbarn. Det upptäckte dom när dom gjorde en stor sökning på mig. När jag var arton.
– Hur är det här jämfört med LVU?
– Det här är bättre än LVU. Det är mer att göra här. Och här får jag träffa min man. Det fick jag inte på LVU. Jag är gift.

Klara kommer från Göteborg. Håller på IFK, så klart. Det är arbetarnas lag. Örgryte är för dom rika. Jag ser henne sitta tillsammans med Andreas och ta ut ett världslag i fotboll. Hon är kunnig, känner till italienska, franska, sydamerikanska, tyska, engelska spelare, förutom de svenska. Hon har två lappar med fotbollsspelare, två lag. Hon frågar vilket jag tycker ser bäst ut och jag väljer det ena. Hon blir nöjd med mitt val och när Andreas kommer förbi får jag förklaringen. Det ratade laget har hon tagit ut tillsammans med Andreas. Hon pratar om mig som författaren. "Han kommer överallt" säger hon skämtsamt. "Han kommer med sina stora öron."

Jag drar mig för att gå in i rökrummet. Det är så uppenbart att jag inte hör hemma där. Med hög musik som försvårar eller omöjliggör samtal, de fyllda, illaluktande askfaten, de hårda bänkarna och den rökbemängda luften är det ett rum som man ogärna vistas i frivilligt, utan att styras av sitt rökbegär. De flesta i personalen röker. Cecilia går in där, Beatrice likaså, också Britta och Carolyn.

Moa undrar: "Får jag vara med i din bok?"
– Det beror på. Om du lägger av, gör det oväntade då kommer du med.
Moa skrattar menande, som om det var ett svårt krav. Hela förmiddagen går hon och väntar på sin socialsekreterare. Han skulle varit här halv tio. Till slut, när jag går ser jag en man i min ålder komma förbi. Det är han som är socialsekreteraren. Enligt Andreas har han flugit via Köpenhamn, och planen är rejält försenade på grund av omläggningen av flygkorridorerna.
Moa har gjort i ordning fika till soc. "Till soc.kräken" som hon säger. Och hon hävdar att socialsekreteraren ska mötas av en fet smäll. Jag säger att det här att soc är försenade är en fördel. Då är dom skuldmedvetna och måste vara mer positiva än annars. Moa skiner upp, "Javisst, vad bra. Det är ju bra att soc är försenad."

Men det blir inget trevligt möte trots fikabrödet. Moas socialsekreterare var en katastrof, en riktig buffel menar Andreas. Han var tre timmar försenad utan att be om ursäkt. Han hade aldrig träffat Moa tidigare, men nästan det första han gjorde var att skälla ut henne för att hon inte ville svara på en personlig fråga. Det rörde om hon var bekant med en viss person, en fråga som Andreas hade full förståelse för att hon inte ville svara på. Socialsekreteraren visade inget intresse av att skapa en relation till Moa. När det kom till att diskutera hennes planering sa han att han ville ha ett vårdalternativ norröver, eftersom han ville ha sina klienter i närheten. Andreas fick säga att den närheten ju knappast kunde vara det viktigaste för Lunden och då fick han backa.

Kommentar i efterhand

Under de fem dagar jag besöker Lunden är det tämligen lugnt, även om det märks att gruppen är splittrad och att det finns några kvinnor som dominerar avdelningen. Det sker genom att de är kraftfulla och högljudda – främst handlar det om Isabelle och Klara med stöd av Ingegerd. Kanske är det så att min närvaro bromsar utspelen.

Jag är ju en utomstående observatör och det kan finnas skäl att vårda den bild som jag ska förmedla i min bok.

I Lundens egna dagboksanteckningar framträder "det svarta gänget" i all sin kraft. Konflikterna kring en av klienterna får sin kulmen under eftermiddagen och natt och leder till att en klient får "knall" till annan institution.[26]

> */Citat från dagboken/* Tumult under eftermiddagen. Avskiljning 17.45 av klient som hotade personal, blandade sig i diskussion o s v. Sitter i avskiljningsrum mellan avd.
> Det vore absolut bäst om någon idag kunde förflytta henne temporärt till LVM-hemmets intags avskiljningsrum. Klienten ska ju på §27-vistelse/alternativt överflyttas.
> Tumultet fortsatte inne på avskiljningsrummet. Då hon skulle röka åkte askfat i golvet och slogs sönder. När hon fick besked att hon ej fick komma in förrän 21.00 fick hon ytterligare utbrott och kastade ett glas (plast) mot stängd dörr.
>
> Slutligen efter ett toalettbesök (ett av flera) inne i LVM:s besöksrum fick hon tag i ett askfat och slängde detta med all kraft mot Pelle som undgick att träffas i huvudet med ett par decimeter. Vi försökte få polis att komma att hämta henne, men vakthavande ansåg att det ej var befogat. Därefter har hon sovit hela natten.
>
> *Nästa dag*
> Jävla turbulens. X hade sovit ett par/några timmar men var igång och skulle på toa o s v. 3 man gick åt till det. "Beredskapen" ringes in. Vi bestämde att X skulle förflyttas snarast till annat LVM-hem. Vi fick napp på Y-hemmet. X började varva upp, krävde besked när hon skulle in på avdelningen (som hon trodde). Vi kunde/ville inte ge henne något besked eftersom vi inte visste när TPT (Kriminalvårdens transporttjänst) skulle anlända. Vi beställde hit en Securitas personvakt (som dock inte kom förrän 12.00). Då ringer TPT och säger att de kommer strax och hämtar X – 10 minuter senare står de i dörren!!!!! (Snabbare ryck från TPT har väl sällan skådats.) Vi får då gå in på X:s rum – som ju också är Z:s rum för att slänga ihop lite av X:s saker. Z vaknar till och blir vansinnig, skriker och gapar äta min skit o s v. Z rusar in till Y och väcker henne <u>väldigt</u> laddat är det en tid. Vi får i alla fall iväg X "som inte förstår någonting, hon har ju inte gjort något". Z har då gapat runt på avd och hotat än den ene än den andra. Lovar att "slå itu hela stället, alla skall få betala". Ingen (inte ens Y) nappar på detta – sitter tyst i rökrummet. Vi beslutar oss för att då var det dax för Z att "gå" in på isoleringen, men då har Z hämtat en kudde som hon tyst sitter och gråter i. Vi tycker då att hon inte blir bättre av att åka in på isoleringen. Vi sitter istället många och pratar med henne. Fram emot em är allt lugnt. Klienterna är lättade och alla är synliga. En lugn seneftermiddag med tyst lugn musik från rökrummet. Sec.vakten skickas hem och tjejerna är lättade. Hoppas detta nu får hålla i sig!!!!!!

Här är det personalens uppfattningar som får tala oemotsagda. Jag har inte tillgång till klienternas bild, eftersom jag inte har gjort några intervjuer efter denna händelse. Lugnet återställs inte på avdelningen förrän också Z har fått lämna institutionen. Det medför att Y blir mycket lugnare och övriga klienter återigen får utrymme. En ny period inträder och på nytt börjar dagboken innehålla positiva beskrivningar och "lugn" blir det vanligaste ordet. Men även denna period övergår till slut till ny "turbulens", men det är en annan historia.

---

[26] Knall eller knalltransport är ett uttryck från fängelsernas värld som innebär att en fånge med kort varsel överförs till ett annat fängelse. Att "knalla" en klient tillhör LVM-vårdens mest drastiska åtgärder.

Institutionsklimatet växlar

Jenner, Eriksson och Iwanson (1977) har gjort en processanalys av ett frivilligt behandlingshem i Malmö. De utgår från Rapoports modell för analyser av sociala processer och tycker sig finna fyra olika slags klimat på institutionen.

A-klimat – öppet, avslappnat och förtroendefullt
B-klimat – klimatet kännetecknas av spänning och misstroende
C-klimat – det blir värre och värre tills spänningen når en kulmen
D-klimat – reparerande krafter inträder, åtgärder vidtas för att lösa krisen, t ex utskrivning av destruktiva klienter

Efterhand återgår institutionen till ett A-klimat och ett nytt varv inleds. Det som förorsakar förändringar i klimatet är oftast att positiva traditionsbärare försvinner, och nya klienter utan större solidaritet med institutionen kommer till.

Även på Lunden skiftar klimatet i olika faser, men eftersom det rör sig om tvångsvård är det idylliska A-klimatet inte möjligt. Den motsvarighet som finns är ett klimat som är relativt öppet, tämligen avslappnat, och där det finns ett ganska stort förtroende från klienternas sida gentemot personalen. Även från personalens sida kan det finnas ett visst förtroende för klienterna, men det innebär inte att dörrarna låses upp. Samtidigt är Lunden en institution där stämningen växlar från dag till dag. Personalen byts ut flera gånger per dygn, medan klienterna finns kvar och därmed står för kontinuiteten. Ett visst grundklimat tycks dock finnas kvar.

Grupper av mer eller mindre tillfällig natur bildas av kvinnorna. Om en grupp blir väldigt etablerad kan den försöka upprätta sitt eget territorium, oftast genom att ta TV-rummet i anspråk. Genom att det inte är ett genomgångsrum går det att sluta till det, göra det till sitt. Rökrummet är inte möjligt att ta över. Det är genomgångsrum ut till uteplatsen, det används också av rökande personal och kan därför inte avskärmas som TV-rummet. Om stämningen är dålig håller sig många av kvinnorna på sina rum.

Vad är det som bestämmer klimatet? Två viktiga faktorer är klientsammansättningen och beläggningen. Andreas i personalgruppen skilde mellan fyra olika klientgrupper – *den snälla gruppen, den ambivalenta gruppen, den sjuka gruppen och den svarta gruppen.* Klimatet beror till stor del vilken grupp som dominerar. Men gruppstämning är också något som klienterna ständigt omskapar. Det är inte på förhand givet vilken grupp en viss klient ska ansluta sig till, även om det finns vissa grundläggande orienteringar hos en nyanländ klient. Klienterna är inga oskrivna blad utan kommer till Lunden med mer eller mindre omfattande tidigare erfarenheter av institutionsvård.

Gruppen förnyas genom att kvinnor lämnar institutionen och nya kommer till. Tillfälliga svängningar kan inträffa genom att någon avskiljs till intaget. Vid en period senvåren 1998 fanns tre oppositionella kvinnor i gruppen, men stämningen

beskrevs ändå som god. Men en avgörande skillnad inträffade när en fjärde oppositionell kvinna anlände. Då gled det relativa lugnet över till en gräslig stämning, vilket avspeglades i dagbokens nödrop och tyglade förtvivlan.

Det inträffar lugna dagar under jobbiga perioder, och också jobbiga dagar i lugna perioder. Det finns ju också ett slags mellanperioder. Det effektivaste receptet för att bryta en destruktiv period är att göra sig av med bråkstakarna. Att ge kvinnorna möjlighet att rymma är inget alternativ. De bråkiga tycks ganska snabbt komma tillbaka igen, eftersom de tillhör en grupp som drar polisens uppmärksamhet till sig ute. De är kanske stökiga ute också, eller så handlar det om kvinnor från små orter där polisen har god social kontroll.

Det finns ett samband mellan gruppstorlek och stämning. Det blir lugnare vid låg beläggning. När det är en liten grupp finns goda möjligheter till individualisering i form av enskilda samtal, önskeaktiviteter som en viss klient har bett om, utrymme i gruppen överhuvudtaget. När Lunden är fullt blir det trångt och pressat för personalen. Då blir det svårt att upprätthålla struktur, att följa schemat, att ge utrymme för enskilda personers intressen inför utflykter och annat. Hur ska fjorton personer kunna bli överens om TV-program? Personalen blir stressad. Vid full beläggning är sannolikheten stor att Lunden har någon kvinna som tillhör den mest oppositionella gruppen.

Skapas dåligt klimat av destruktiva kvinnor eller skapar dåligt klimat kvinnor som är destruktiva? Eller handlar det helt enkelt om en samverkan? Ellen från Stockholm skulle kunnat bli en bråkstake av klass, men eftersom hon var på Lunden under en lugn period, blev hon själv lugnare. Hon hade tidigare fått knall från Rebecka, vilket indikerar att hon kunde vara rejält besvärlig. Ingegerd, å andra sidan, kom att bli en besvärlig klient, men skulle nog ha varit lättare att arbeta med om inte hon vid sin sida haft Isabelle och Klara, två orosstiftare som senare fick överflyttning till en annan institution.

Ellen – en revoltör som vänder

Ellen har placerats på intaget efter ett vredesutbrott. Avskiljningen sker godtyckligt, menar Henriette, det sker för att hon har på sig hot och våld mot tjänsteman sedan tidigare. Och personalen känner inte henne riktigt, eftersom hon har varit på ett annat LVM-hem tidigare. Så när hon "tänder på alla åtta" och smäller i dörrarna hamnar hon direkt på intaget. Det krävs inga särskilda överläggningar i personalgruppen. "Det fattas inga beslut, det är bara in på intaget."

> Ja, jag fick ett utbrott. Vissa behöver bara då smälla i dörren för att hamna här inne. Och ... Ja, sen hamnade jag här inne. Lolo, en tjej som var här, hon slog ner tre personal men hamnade inte på intaget för det förräns den fjärde och då ryckte hon bort halva peruken.

Ellen fick vara på intaget i en timme. När hon kom in dit lugnade hon ner sig och pratade med personalen. Hon beskriver att hon är en människa som behöver röra på

sig väldigt mycket. Nu har hon varit inlåst i fyra månader i väntan på en familjehemsplacering.

> Därför känner jag mig inträngd i ett hörn. Då är jag laddad hela tiden. Jag pallar inte av det för mina nerver alltså. Det funkar inte. Men visserligen är jag flexibel alltså, men så flexibel är jag inte. Jag klarar av det mesta, sitta på häktet och såna saker men alltså när det blir för länge alltså ... Fyra månader alltså då ... På fyra månader ska dom ju kunna skaka fram ett familjehem. Det kan ju inte vara så jävla svårt.

Ellen är en revoltör som Lunden lyckas tygla. Hon finner sig väl tillrätta och kommer till slut iväg på en placering till ett familjehem. Hon har turen att komma till Lunden under en bra period, då hon får ett ganska stort utrymme för positiva aktiviteter, i stället för att dras in i en motståndsgrupps subversiva handlande. Det är särskilt Cissie, en av förgrundsgestalterna i personalgruppen som tar henne till sig och skapar en positiv relation. Vid denna tidpunkt finns ingen klientledare som i stället försöker knyta Ellen till sig. Då hade Ellen ställts inför ett svårt val, att dras mellan en kraftfull och framträdande personalföreträdare och en stark klient, som skulle ha varit en av hennes egna, en kvinna som liksom Ellen kom från en av samhällets marginalgrupper. I en sådan situation tror jag att det hade varit svårt för Ellen att välja Cissie. Denna slutsats styrks av att Ellen kommit till Lunden som överflyttad "besvärlig" klient, vilket visar hennes potential som motståndsklient. Ellen påpekar också att klienter och personal är närmare varandra än på Rebecka. Kvinnorna på Rebecka är mer sammansvetsade och håller ihop mer. Det som Ellen säger om Rebecka kunde lika gärna ha sagts om en annan period på Lunden.

För personalen ställs varje gång en ny kvinna kommer frågan – kommer hon att göra mina dagar till ett helvete eller kommer hon att vara tillmötesgående och bidra till ett lugnt och trevligt klimat? I gruppen utkristalliseras motståndsledare, deras anhängare, neutrala och personalorienterade. Det är sällan (aldrig) som de starka kvinnorna är personalorienterade. I stället är de kraftfulla ledargestalterna ofta destruktiva. Jag antar att starka, positiva ledare inte får LVM om de är kvinnor.

På Lunden är målsättningen att upprätthålla en enda sammanhållen klientgrupp. Man noterar med tillfredsställelse när en sådan etableras och uttrycker oro när klienterna delar upp sig i två eller fler grupper, "läger". Helst ska en grupp etableras som både inbegriper gäster och personal – en målsättning som vore mycket främmande för Håkanstorp. Även här en skillnad mellan det kvinnliga och det manliga.

Personalen består övervägande av vänliga, snälla människor som vill klienterna väl och som gör så gott de kan – Christel, Carolyn, Cecilia, Andreas, Arne, Birgitta. Ändå är de så hårt kritiserade av vissa klienter. Förmodligen leder detta till utbrändhet, uppgivenhet och uppsägningar. Så finns det några som är mer stridiga – Anette, Camilla, Annmarie, Cissie. Även att vara en personal som ska upprätthålla ordningen kan vara nog så tungt.

Klienterna är genomgående kritiska till Lunden, samtidigt som de mest har positivt att säga om personalen. Den springande punkten är inlåsningen, telefonavlyss-

ningen (som senare upphör), de kontrollerade besöken, omyndigförklarandet. På samma gång kan de mycket väl säga att utan den yttre kontrollen skulle de gå tillbaka till drogerna. Det finns en ambivalens som kommer fram hela tiden. Kvinnorna accepterar en tids inlåsning, men tycker att den är för lång.

Ambivalensen finns också till knarkandet. Knarkarlivet är både skit och kul. Drogen ger ibland ångest och besvikelse och ibland en kärleksupplevelse. Kvinnorna talar om sin önskan att bli fria från drogens dominans, men jag hör väldigt lite av drömmar om hur det vanliga livet ska te sig. Studien genomförs under sent nittiotal med rekordhög arbetslöshet. Det finns en uppgivenhet inför tanken på vanliga jobb hos kvinnorna som i sin tur går igen i tidsandan.

Kanske avspeglar sig den grundläggande stämningen på Lunden allra bäst i relation till maten. På Evas tid – den första perioden – var det ofta kritik trots att det var gott, nu är det i stället beröm även när jag tycker att maten är medioker. Evas roll blir tydligare nu i kontrast med hur det blev senare. Hon var nog på det hela taget en påtagligt negativ kraft. Hon hade fängelset som referenspunkt och tyckte kåken var mycket bättre än Lunden. Hon mobbade Britta i köket, ironiserade över den udda Elsa, klagade över tristessen på avdelningen, underblåste det missnöje som kom upp. På samma gång var hon något av en klientkurator som belyste kvinnornas aktuella problem med exempel från sin egen rika livserfarenhet.

I detta **kapitel** beskrivs fem tidsperioder på Lunden med utgångspunkt från mina fältanteckningar. Stämningen mellan personal och klienter förändras dag för dag, men kan också sammanfattas i perioder med olika klimat. Störst skillnad är det mellan den andra och den femte perioden, där andra perioden domineras av ett relativt harmoniskt klimat. Under den femte perioden är det däremot en spänd och irriterad stämning och flera öppna konflikter. Då är beläggningen hög, och klientgruppen domineras av kvinnor som är mycket negativa till tvångsvården och institutionen. Övriga håller sig undan eller får rollen som beundrande stödpatrull i bakgrunden. Den dåliga stämningen bryts inte förrän flera motståndskvinnor överförts till andra institutioner. Det förefaller som att institutionen klarar av att neutralisera högst två kvinnor som gör aktivt motstånd samtidigt. Blir det fler tar det motståndspräglade klimatet över.

10 Makt och motstånd

På Lunden sker ständiga möten mellan klienter och personal. Dessa möten präglas av de ojämlika maktförhållandena. Personalen låser in, klienterna är inlåsta. Men makten ger också upphov till motstånd. Klienterna utvecklar olika motståndsstrategier, på en skala från passivitet till ett aktivt, handgripligt motstånd. Eftersom personalen använder sig själva som instrument i vårdarbetet är de känsliga för motstånd som riktar sig mot dem som personer. Att vara skeptisk till och göra motstånd mot myndighetspersoner är ett grundläggande inslag i klientperspektivet.

Forskaren i blåsväder – fältanteckning

Under fjärde fältarbetsperioden inträffar under samma dag ett par episoder då jag missar i fingertoppskänsla och hamnar i pinsamma situationer. Denna dag omfattas jag uppenbarligen inte av det relativa skydd som min forskarroll annars har gett mig, utan blir behandlad som om jag var en vanlig besökare eller en tillfällig personal. Episoderna illustrerar också att detta är en period med irritation och protester från klienternas sida.

Jag kommer till Lunden kvart i nio, går kvart över ett. När jag skriver detta ett par timmar senare är det med en obehagskänsla i magen. Tre episoder ligger bakom det.

Den första var i rökrummet. Jag går in och sätter mig på en stol närmast terrassdörren. Laila sitter i en av fåtöljerna, Paula vid väggen genast till höger om ingången. Janet vid sidan av stereon som inte är på. Laila och Paula samtalar om träning och om bantning.
– Erna var uppe tre gånger och åt i natt. Hon kommer att bli så här stor, säger Paula och mättar med händerna.
– Ja, se på Emelie. Hon har gått upp 35 kilo på tre månader. Hon går i kylskåpet jämt. Det är konstigt att inte personalen stoppar henne. Det skulle dom göra, tycker jag.
– Ja, det är ju att gå från ett missbruk till ett annat.

Jag lyssnar på samtalet och funderar på en väg att komma in. Så säger jag i ett försök att vara ironisk.
– Ja, det finns ju ett oslagbart bantningsmedel sedan när man kommer ut. Amfetamin.
Kvinnorna tystnar.
– Vad säger du, säger Paula med eftertryck och förvåning i rösten.
– Jo, jag säger att många tar till amfetamin för att gå ner när dom kommer ut. Laila vänder sig emot mig och tittar bistert på mig, men säger inget.
– Hur kan du säga så här inne, säger Paula och hela hennes gestalt uttrycker upprördhet.
– Ja, ursäkta. Det var dumt sagt.
Först Paula, sedan Laila reser sig och marscherar ut. Demonstrativt. Bestämda steg, bistra miner.

Vid köksbordet utanför sitter bland andra Cissie och jag förstår att Paula omedelbart skvallrar om vad jag sagt. Jag hör Cissies stämma: "Jag tror inte Bengt menade så". Jag tittar på Janet som fortfarande sitter och röker.

– Det verkar vara viktigt vad man säger här, säger jag.
– Ja, det är det, svarar Janet med betoning på varje ord. När hon rökt färdigt går också hon ut, och efter en kort stund följer jag efter. Jag ser Cissie sitta vid runda bordet, tittar på henne och hon ger ett ögonkast av samförstånd.
Efter samlingen går jag fram till Paula som sitter vid köksbordet. "Ursäkta mig, det var inte meningen att vara provocerande. Jag försökte bara vara ironisk."
– Det är lugnt, säger Paula. Hon verkar vara nöjd över min ursäkt.

Här får jag den behandling som en osäker personal kan få. Jag trampar i klaveret och det tas som intäkt för en uppvisning i upprördhet. Hos mig skapas osäkerhet. Jag får ett underskott i relationen som Paula sedan väljer att kvittera när jag ber om ursäkt.

Den andra episoden händer också i rökrummet med bara Laila och jag. Laila sitter och lyssnar på musik för hög volym. Ser sammanbiten ut. Jag går fram till henne och säger att det inte var meningen att vara provocerande. Hon nickar som om hon godtar min ursäkt. Jag stannar kvar ett kort ögonblick, står i dörröppningen.
– Gå härifrån. Jag vill inte ha dej här.
Jag lommar iväg och tänker att det var en ovanligt otrevlig människa.

Den tredje ute på terrassen med gott om folk närvarande. Vid bänken närmast huset jag, Annika och Cecilia. Vid den andra Laila, Emelie och Janet. Från början satt jag och pratade med Janet om innehållet i hennes LVM-utredning. Andreas var där också då. Så gick han in och frågade då om jag hade nyckel, underförstått om jag kunde se till Janet och låsa när vi gick in.
Så gick Janet in också och jag satt kvar en liten stund. Efter en stund kom Emelie och Laila ut för att röka. Jag var på gång att gå och reste mig, tittade på kvinnorna och gick mot dörren.
– Ah, Bengt, vi kan väl få röka färdigt.
– Ja, men visst, svarade jag och satte mig igen. Så gick ett par minuter och sedan kom Cecilia, sedan Janet, sedan Birgitta. Alla är där för att röka utom jag.
Emelie pratade med Janet om att styrketräna eftersom hon och Laila bestämt att göra det idag. En inlindad inbjudan till kontakt. Nej, det orkar jag inte.
Man ska känna för det, svarar Laila. Jag tycker att det är görbra att träna.

Jag ser en öppning till samtal, säger något om "görbra" och frågar om hon är från Västergötland. Jag vet att du inte är från Borås, jag menar Göteborg, men någon annanstans i Västergötland kanske?
Laila fräser till. – Du har inte med att göra varifrån jag kommer. Det tänker jag inte säga. Jag är inte från Borås.
Det är en verbal örfil som bemöter ett tafatt kontaktförsök. Signalen är klar – Kom inte nära mig. Jag är inte intresserad. Hennes ansikte uttrycker ilska och avståndstagande.
Jag känner mig helt tillplattad och får fram ett "förlåt då".
Det går ett par minuter. Ingen säger något, och jag kommer inte på någon replik som kunde mildra intrycket av en blåsning. Så reser jag mig, säger att jag ska gå för idag, hej då.
Hör hej från Janet och från personalen. På vägen ut möter jag Mira, säger hej då och hon svarar med ett hej. När jag stöter på Laila nästa dag ignorerar hon mig helt, och jag gör inga nya kontaktförsök. Min känsla av skamsenhet gör att jag undviker henne.

Mina upplevelser denna dag påminner mig om att arbetet med tvångsomhändertagna klienter innebär särskilda påfrestningar för personalen. I försöken att få kontakt med klienterna använder de sig av liknande informella tekniker som vid kontaktskapande i privatlivet. De utsätter sig därmed för angrepp på sin person i betydligt

större utsträckning än exempelvis socialarbetare som arbetar med ett formaliserat utredningsarbete. Claes Levin (1998:201) framhåller att den personliga relationen mellan behandlare och intagna är det främsta arbetsinstrumentet på LVU-institutionen. Det gör att personalen "blir oskyddade och öppna för ungdomarnas otålighet, irritation, aggression och rädsla ...".

Är klienten utan makt?

På tvångsvårdsinstitutionen är klientens rörelsefrihet begränsad. Hon kan inte förflytta sig som hon vill, hon möts hela tiden av låsta dörrar. Alla utom dörrarna till klientrummen som klienterna inte kan låsa. Hon är som en fånge fast hon inte har blivit dömd för något brott. Det är en grundläggande bestämning som präglar hela vistelsen.

Ytterst garanteras makten över klienten av polisen, som har till uppgift att återföra en rymling. Polisen utövar den makt som rättsväsendet – i allmänhet länsrätten – har beslutat om med utgångspunkt från LVM-lagen. Men den intagne kan utmana makten genom att göra motstånd. McMurphy i filmen "Gökboet" är en klassisk motståndsman i en total institution. Han gör narr av systemet, utmanar det, tar in fala kvinnor till en fest på sjukhuset, beställer en buss och en båt och tar med de intagna på en egen utflykt. Men hans öde illustrerar de risker som motståndet innebär. Ett viktigt instrument för maktens utövande är straffet. Till slut infångas McMurphy och utsätts för lobotomering. Därmed är han definitivt oskadliggjord. Inom svensk tvångsvård används inte så drastiska metoder. Isolering eller överföring till annan, strängare institution är straffet.

Fången/klienten kan ha makt i fångkollektivet, i form av makt över de andra intagna. Det kan ses som en makt som betingas av intelligens, kunnande och pondus och i sista hand fysisk styrka eller tillgång till andras fysiska styrka. I amerikanska filmer som handlar om fängelser visas ofta hur vissa fångar får särskilda privilegier av vakterna för att de ska hjälpa till att upprätthålla ordningen. Här bildas en informell allians mellan fångar och vakter, som förstärker fångarnas makt.

Makten är inte given en gång för alla. Den växlar beroende på sammanhanget. På en institution inträffar situationer då över-/underordning förändras. I en fotbollsmatch kan den duktige bli en ledargestalt oavsett hans ställning utanför planen. När det finns ett gränsöverskridande mellan personal- och klientroller utvecklas nya maktförhållanden. Traditionellt har det ofta rört sig om praktiskt arbete och sport, och här ligger en del av miljöterapins styrka. Nya roller ger upphov till nya maktkonstellationer och också nya ansvarsförhållanden.

På det *relationsmässiga* planet har klienterna ett visst handlingsutrymme. De kan på en mängd olika sätt visa sin irritation eller sitt missnöje, med den enskilde vårdaren eller med institutionen. Klienterna har rätt och möjlighet att vara otrevliga, oartiga, likgiltiga, nonchalerande, ignorerande. De kan låtsas att de inte ser perso-

nalen. De kan undvika att hälsa. De kan gå ut från ett rum som vårdaren precis har kommit in i. De kan passivt dra sig undan, visa sig ointresserade, avvisa samtalsförsök, vägra att delta i föreslagna aktiviteter. De kan också göra ett mer aktivt motstånd i form av att håna personal och medklienter. Klienternas makt syns tydligast i att de kan förhindra kontaktförsök genom sitt motstånd. Klienterna har också makt över personalens arbetsmiljö. De kan välja att vara fogliga, samarbetsvilliga, aktivt gå med på förslag, göra sig tillgängliga för samtal. Då skapas en trevlig arbetsmiljö för personalen. En klient som gör motstånd och får med sig andra i motståndet skapar en pressad arbetsmiljö. Men allt motstånd är inte riskfritt för klienterna. Gränsen går vid fysiskt våld, hot eller förstörelse av egendom och rymningar eller rymningsförsök. Då kan tydliga sanktioner tillgripas som avskiljning från övriga klienter, omplacering till annan institution och polisanmälan.

"Att tillåta sig att av och till vara otrevlig är ett av de få instrument klienten har för att protestera mot tvånget", konstaterar Göran Johansson (2000:109) från Hornös horisont. Det finns både fysiskt och verbalt våld, men inga kurser i verbalt självförsvar. Johansson som bygger på en artikel av Thomas Scheff noterar att den verbala aggressionen involverar vår identitet, vår värdighet, vår status och våra känslor. Det innebär att den kan vara nog så smärtsam.

Personalen har inte samma relationsmässiga handlingsfrihet som klientema. De förväntas inte uppträda arrogant, nonchalant, fientligt, oartigt, likgiltigt. När någon i personalen uppträder på detta sätt kan de räkna med ogillande från medpersonalen. Klagomål från klienterna att en personal uppträder respektlöst kan innebära att denne får en uppsträckning från arbetsledningen. Om de är timanställda blir de inte längre anlitade. Jag kan tänka mig att det finns undantag, att man kan uppträda fientligt i enstaka laddade konfliktsituationer, men då som ett svar på motsvarande fientliga uttryck från klienterna. Genomgående är att personalen förväntas visa ett helt annat tålamod än klienterna i de möten som sker.

Kan personal göra motstånd? Ja, de kan ge igen när klienterna gör deras tillvaro besvärlig. De kan straffa på olika sätt, genom isolering, genom att ta bort förmåner, genom att ställa in sådant som varit planerat. Det finns ett handlingsutrymme som bl a Lipsky (1980) påpekar i *Street Level Bureaucrats*. De kan också håna en klient, ignorera, klandra, skälla ut. Personalen har möjlighet att kalla in förstärkning och engagera verbalt särskilt kraftfulla personer i personalgruppen. Personalen har skiftande pondus, olika förmåga att inge respekt. I ett sammanhang där ord är betydelsefulla i maktstrider blir det viktigt att använda sig av personer som har ordet i sin makt och som kombinerar denna förmåga med pondus.

Varje enskild behandlingsassistent har makt över varje enskild klient. Makten manifesteras tydligast i att han/hon kan stänga och öppna, låsa ute och låsa inne.

Men assistenten kan välja att samtycka eller neka till att utföra något som klienten efterfrågar. Hon kan visa intresse eller ignorera. Maktutövandet begränsas av

lagen som i sin tur skapar utrymme för ett reglemente med detaljbestämmelser. Det finns också en informell reglering i form av kollegornas vakande ögon. Makten är ojämnt fördelad i personalgruppen beroende på formell och informell status. Motsättningar inom personalgruppen tenderar att förtunna makten, att försvaga personalkollektivet i förhållande till klientgruppen.

Även jag som forskare tvingas ta ställning till vilken relationsmässig position jag har. Den liknar personalens, inte klienternas. Jag förväntas vara artig, respektfull och intresserad. Jag måste hålla de grundregler som gäller för Lundens personal, t ex vad gäller låsande. Ju mer jag använder mig av min nyckel, ju mer manifesteras min likhet med personalen. En viktig skillnad i förhållande till personalen är att jag inte har krav på mig att ingripa, att handla i situationer som bryter mot Lundens formella eller informella regler.

Här aktualiseras en central aspekt av mötena på Lunden – den som rör *handlande*. Personalen har en mängd obligatoriska arbetsuppgifter som bestäms av arbetsledning, av beslut på personalkonferenser, av sådant som man kommit överens om i den grupp som jobbar en viss dag. För personalen är dagen fylld av mer eller mindre omfattande plikter. Ringa telefonsamtal, anteckna, städa, hjälpa till vid matlagning, samtala med klienter, försöka aktivera klienter genom spel och motion, ingripa mot klienternas normöverträdelser (aggressionsutbrott, självdestruktiva handlingar, drogromantiserande tal mellan klienter), ombesörja urinprovstagning, vakta, svara i telefon, delta i rapporter, behandlingskonferenser och andra personalsammankomster.

Klienterna har nästan inga obligatoriska arbetsuppgifter alls. De kan välja att stanna på sina rum, ligga på sin säng och göra ingenting. Det är en medveten hållning från personalens sida enligt Hilte och Laanemets personalintervjuer (2000). Tvångsvården innebär i sig att kvinnorna är kränkta i sitt "vuxenmandat". Därför vill man inte tvinga kvinnorna ytterligare, utan försöker utgå från kvinnornas egna önskemål.

Visserligen ställer personalen krav på att de ska utföra vissa uppgifter – t ex städa ett visst område ett par gånger i veckan och hålla ordning på det egna rummet. Men vägran att städa innebär inte att man förflyttas till annan institution, men det kan fördröja P27-placeringen, eftersom den städvägrande klienten kan betraktas som otillräckligt "motiverad".

Två exempel på klienter som tillämpar en konsekvent motståndsstrategi är Kajsa på Lunden och Tord på Håkanstorp. De nobbade konsekvent att delta i ställenas utbud av aktiviteter. Kajsa etablerade sig som en konspiratör och knöt oppositionella kvinnor till sig, medan Tord som var tio–femton år äldre än övriga klienter drog sig undan, störde ingen och höll sig på sitt rum. De lät sig naturligtvis inte intervjuas av mig. Kajsa var i sex månader ett plågoris för avdelningen, medan Tord skötte sig själv och inte var till mycket besvär. Jag tror att han skrevs ut i förväg, vilket inte

skedde med Kajsa. Kanske finns rädslan att klienterna tappar intresse för frivillig vård, om de ser att de kan bli utskrivna i förtid utan planering. Ett slags dominoteori. Faller man för en så tvingas man falla för alla.

Möten präglade av stolthet eller skam

Arbetet på en institution som Lunden präglas av ständiga *möten* mellan de människor som har tillträde till institutionen. *Klienterna* bor på stället, i bostadsrum som de kan kalla sina egna, och som de kan dekorera i stort sett efter eget skön. Till dessa rum kan de dra sig tillbaka, och de blir en fristad undan kollektivet. Men rummen innebär ett begränsat skydd. Om personalen misstänker narkotikaintag kan hela rummet visiteras. Personalen har makten att besluta att klienten ska lämna avdelningen och överflyttas till intaget. I sista hand kan också personalen se till att en klient blir överförd till annan institution.

Personalen kommer och går på de tider som schemat anger. Här finns behandlingsassistenter och socialsekreterare och dessutom specialistfunktioner som psykolog och psykiater. Några har kontor på andra våningen och gör bara sporadiska visiter till avdelningen. En tredje kategori som dyker upp är hantverkarna, som kommer för att genomföra nödvändigt underhåll och stundtals för att reparera skadorna som klienterna har åstadkommit. De tycks glida runt och låtsas som att kvinnorna inte existerar, inte titta, inte prata. Det är deras sätt att hantera att de har släppts in i hemliga, sekretesskyddade lokaler. Tills vidare lämnar jag denna grupp åt sidan. Till Lunden kommer också socialsekreterare för att besöka en bestämd klient. De släpps inte in på själva avdelningen, utan möter sin klient i det särskilda besöksrummet som ligger i anslutning till ingången. Samma gäller för anförvanter.

De olika mötena sker i Lundens gemensamma lokaler, i köket, i det rum som både är för pyssel och datoranvändning och som utgör en korridor. I rökrummet, på rastgården. I något av samtalsrummen. Första gången man träffas för dagen utbyts hälsningar. Ibland får dessa en vidlyftigare karaktär och inbegriper presentation, nästan alltid är det personal som presenterar sig för klient. Dessa presentationer sker när parterna möts för allra första gången. Mötena präglas i allmänhet, men inte alltid av en viss ömsesidig artighet. I mötena manifesteras det handlingsutrymme som respektive part har.

Många möten mellan människor innehåller maktuttryck, som i sin tur ger upphov till känslor av olika slag. Maktutövning kan ge upphov till skamkänslor, främst när makt utövas utan att den upplevs som legitim. "Han försöker sätta sig på mig". Om en överordnad ber en underordnad om något innebär det ju bara att förväntningarna infrias. Det tillhör en överordnads rätt att be underordnade om saker. Men även i en sådan relation kan begäran framställas på ett sådant sätt att den upplevs som kränkande. "Även om han är restaurantchef och jag diskplockare här så ska han inte prata till mig på det sättet."

På institutionen finns parallella maktstrukturer, personalens och klienternas. Ett

yttrande från personalen, som skulle ha skapat skam hos en klient, kan avväpnas genom närvaron av andra klienter som stöder klienten och i ord eller kroppsspråk opponerar sig mot den anställde. Ett sätt att utveckla motstånd är just genom att agera mot personal så att dessa upplever skam. För till skillnad mot äldre tiders totala institutioner där förhållandet mellan vakter och fångar ofta var distanserat och kylslaget, finns personal och klienter relativt nära varandra på LVM-institutionerna. Man kan inte som personal skydda sig mot det personliga i relationen. Det innebär att det i det direkta mellanmänskliga mötet finns en jämlikhet så att båda parter både kan genera varandra och förmedla stolthet. "Du är faktiskt den förste som verkligen har förstått mig".

Göran Johansson (2000b) fäster uppmärksamheten på att skamgivandet också har en uppfostrande funktion. "Mitt eget minne av barndoms- och tidig ungdomstid är ju den att det framför allt var skamkänslor – som de vuxna eller andra barn skapade hos mig – som faktiskt uppfostrade mig till att bli en någorlunda välanpassad medborgare". Johansson menar att problemet är att vuxna människor inte lika lätt som barn accepterar att bli uppfostrade. Han efterlyser därmed en behandlingsform som inte skapar skam hos klienterna. Det är en rimlig önskan. Skamgivande kan möjligen fungera i relationen föräldrar-barn där de sociala banden är starka, men ter sig som mindre lämplig som metod i situationer med från början ganska svaga sociala band. Den som känner skam i behandlingen avbryter helt enkelt den. Kanske finns här nyckeln till att den uppfostrande hasselapedagogiken har fungerat bra gentemot tvångsomhändertagna ungdomar (= starka sociala band) men mindre bra i behandlingen av vuxna.

Eftersom Lunden är en miljö med en ostrukturerad samvaro mellan människor tenderar samspelet att anta familjeliknande mönster. Var ska man annars hämta sina mönster och förebilder? Skillnaden blir mycket stor i förhållande till t ex minnesotamodellens hårt strukturerade och schemalagda dagsprogram. Lunden är som en skola som nästan ständigt har rast, ett fritidshem för vuxna. En förvaringsplats i avvaktan på att den stora läkaren *tiden* ska få verka.

Uppror eller anpassning bland kvinnorna

Det går att urskilja fyra huvudlinjer i kvinnornas agerande på institutionen i förhållande till uppror/anpassning.

1. Aktivt uppror – utagerande beteende

Dessa kvinnor utmanar personalen i ord och handling. Det kan innebära att ta in narkotika, att sätta igång larmet, att göra sönder saker, att vägra lyda tillsägelser och order, att i högljudda ordalag kritisera personalen. Dessa kvinnor blir kritiserade, isolerade och som yttersta åtgärd "knallade", d v s överförda till annan institution. I Goffmans (1973) studie av anpassningsstrategier vid totala institutioner beskrivs en motsvarande position som han kallar den *hårda, omedgörliga linjen.*

2. Passivt uppror – uppror i tanke, någon gång i ord men ej i handling
I denna grupp finns kvinnor som i samtal med mig uttrycker kraftig opposition, men som väljer att inte uttrycka detta i handling. Det innebär en ytanpassning, men den begränsas av att de håller sig nära upprorsmakarna och tycks underblåsa deras opposition.

3. Passiv anpassning – drar sig undan, mycket på rummet
Här finns kvinnor som ger ett "snällt" intryck, men som försöker hålla sig undan både personal och medklienter. De skapar inte några problem, men deras passivitet är oroande. De gör sig onåbara och man vet inte riktigt var man har dem. Denna position liknar Goffmans *"dra sig undan situationen"*.

4. Aktiv anpassning – tar aktiv del i aktiviteter, rör sig i de allmänna utrymmena
I denna grupp finns de klienter som med liv och lust tar för sig av vad Lunden har att erbjuda. De visar personalen tillgivenhet, hjälper till mer än de är tvungna, följer med på alla utflykter. Goffman talar om *omvändelse* när han beskriver patienter som tar över personalens syn på sig själva.

Goffman beskriver ytterligare en kategori, kolonisering, en beteckning på den institutionsanpassade som finner sig tillrätta på institutionen och försöker bita sig fast där. Jag upptäckte ingen på Lunden som jag tyckte tillhörde denna grupp.

Goffmans olika anpassningsstrategier på den totala institutionen illustrerar att det finns en skillnad mellan ytanpassning och djupanpassning. Möten som ser ut att vara samstämmiga kan i stället innebära en spelad samstämmighet, där klienten egentligen i stället är fylld av motstånd. Även personalen förmedlar naturligtvis en omtanke och ett intresse som emellanåt främst är en del av yrkesrollen och inte handlar om ett genuint intresse för klienten. Om en personal tycker illa om en klient måste han/hon ändå upprätthålla en arbetsrelation till klienten.

I sin undersökning av tvångsvården av unga påpekar Levin (1998:306) att det finns två vägar bort från institutionen. Den ena är att fly undan den, den andra att skenbart anpassa sig. Ungdomarna kan iscensätta kamp-flykt reaktioner i form av bråk med personalen eller rymningar, eller så använder de sig av en "strategisk skötsamhet" och ligger lågt i avvaktan på utskrivning.

Personalen på Lunden påpekar att även upprorsmakarna efter hand anpassar sig och blir följsamma. Samma sak hävdas av personalen på Hornö (Johansson, 2000) och på de av Billinger (2000) undersökta fyra institutionerna. Orsakerna till förändringen råder det delade meningar om, men exempelvis avdelningsföreståndaren på Lunden hävdar att kvinnorna genomgår en utveckling som innebär att de efter hand inser att personalen vill hjälpa och att de behöver hjälp. Hult Andersson (1997) talar om en vändpunkt, då de positiva känslorna inför tvånget väger över. Den består i upptäckten att man kan tala med personalen.

Mina intervjuer pekar snarare på att kvinnorna efter hand inser att protester bara

leder till att de får stanna längre på Lunden, och att de inte får delta i aktiviteter utanför stället. När jag i intervjun ber kvinnorna att ge ett gott råd till en nykomling, handlar det nästan alltid om att de ska hålla inne med sin kritik och anpassa sig, då får de en bättre resa.

> "Var trevlig och artig och låt dom inte lägga sig för mycket i ditt liv", säger Rita.
> "Försök att acceptera situationen och bli motiverad till behandling så att du kommer härifrån så fort som möjligt", säger Boel.
> "Försöka göra det så bra som möjligt. Ta det som det kommer lite. Det är nog ... det enda. Och så trycka på att dom ska hitta ett bra ställe till den personen. Så det inte blir slapphänt", säger Erika.

Men en av de oppositionella kvinnorna har en annan vinkling på sitt goda råd:

> Jag skulle sagt vem hon inte skulle lita på bland dom som är här ... Och vad hon inte ska säga till personalen. Alltså att hon ska tänka på vad hon säger. Det är det första här ... Att du tänker på att allting skrivs upp. Och sen så, så skulle jag varnat henne för tjejgruppen ...

Hot och våld

> X har under de tre senaste dygnen blivit alltmer aggressiv och hotfull samt agerat fysiskt våldsamt. Hon har under två kvällar hoppat på kvinnlig personal, sparkat dem, klöst dem samt rivit loss hårtussar från deras huvud. Hon har även mordhotat ytterligare en kvinnlig personal, hotet bedöms som allvarligt menat och kommer att polisanmälas. Under rådande omständigheter ser vi ingen möjlighet att fortsätta att vårda X på LVM-hemmet Lunden. / Journalanteckning, AA, avdelningsföreståndare

Under mina fältobservationer blir jag inte vittne till några hot- eller våldsincidenter. Dessa händelser ska dokumenteras genom en särskild skade- och tillbudsrapportering. De beskrivs också i institutionsdagboken. Under de tjugo månader som jag har kunnat följa genom dagboken finns fjorton noteringar om hot, ungefär lika många mot personal som mot medklienter. Tio hot inträffar under den period som jag kallar för svarta gängets period. Det är främst tre kvinnor som står för hoten. Under den perioden blir också ett par klienter angripna av medklienter. Vid ett tillfälle under juni 1999 står antecknat om att en kvinna först slår sönder TV:n och sedan slåss med två manliga personal.

I dagboken finns två korta beskrivningar av misstänkt förgiftning. En kvinna i personalen blir omtöcknad och illamående efter att ha druckit kaffe. Resterna av kaffet skickas på analys, men det finns sedan ingen uppgift om ifall det verkligen var förgiftat. Även det andra fallet rör misstanke om att kaffet varit förgiftat men inte heller här finns någon anteckning om utfallet av analysen.

Lunden har ett internt åtgärdsprogram vid våld och hot riktat mot personal, sammanställt av institutionschefen i mars 1995. Något motsvarande program för hur våld eller hot mellan klienter ska hanteras finns inte. Programmet innehåller bland annat en genomgång av situationer som ökar risken för våld och hot, åtgärder för att förhindra att våld uppstår och föreskrifter vid avskiljning av klient. I pro-

grammet finns ett akut handlingsprogram om någon i personalen drabbas av våld eller allvarligt hot, regler för polisanmälan och regler och rutiner för rapportering av skador och tillbud. Likaså finns instruktioner för larmsystemet på Lunden. Regeln är att "alla som är i tjänst skall alltid ha larmknapp på sig". Jag har inte systematiskt undersökt om personalen använder larm. De flesta gjorde det, men inte alla. Själv använde jag inte larmet, men det var ingen som påpekade något om det på hela tiden. När undersökningen började blev jag tillfrågad om jag ville använda larm, men det tackade jag nej till.

Situationer med allvarligt hot och våld mot personal eller medpatienter är ovanliga. Men när de inträffar har de mycket stor betydelse för dem som blir utsatta, inte bara i den akuta situationen utan också långsiktigt. I SiS egen tidning *SiStone* nr 4/2000 finns ett reportage om en kvinnlig sjuksköterska som beslutat sig för att sluta på Lunden efter att ha blivit hotad med en blodfylld kanyl som riktades mot hennes bröst. Klienten, som hade med sig en annan klient i medicinrummet, ville ha Stesolid och tilltvingade sig över 400 narkotikaklassade tabletter. I artikeln intervjuas också institutionschefen Rickard Amylon. Han tar upp flera metoder för att förebygga våld och hot – självförsvarsutbildning, handledning, erfarenhet och policyprogram. Först och främst ska incidenterna förebyggas. "Det går också att lära sig att känna igen hotfulla situationer och på så sätt undvika incidenter." Om de sedan inträffar ska de drabbade snabbt få hjälp utifrån policyprogrammet för att bearbeta händelsen. Att helt eliminera riskerna för hot och våld går inte, menar Amylon. "Det skulle ske på bekostnad av det mänskliga mötet, vilket är en förutsättning för att klienterna ska kunna komma ut i samhället så småningom."

Av artikeln framgår att nyanställda och timvikarier har en särskilt utsatt situation, eftersom de saknar den nödvändiga erfarenheten, ofta inte medverkar i handledningen eller har hunnit få internutbildning. Med tanke på att Lunden har hög personalomsättning och många timvikarier är det många som är i denna utsatta situation. Även klientema drabbas av hot och våld från andra klienter. Vid några tillfällen placeras kvinnor på intaget för att de är hotade av medklienter. Till skillnad från personalen är de tvungna att stanna kvar på institutionen.

Detta **kapitel** visar att klienterna i sina kontakter med personalen har ett visst relationsmässigt handlingsutrymme, trots att de är inlåsta. De kan dra sig undan kontakt eller med tal eller kroppsspråk visa sin irritation och sitt missnöje med den enskilde vårdaren. Stolthet och skam är två grundläggande känslor som aktiveras när människor möts. I samvaron mellan människor finns oftast en grundläggande demokratisk dimension, såtillvida att även den underordnade kan ge skam åt den överordnade, även om motsatsen är vanligare. På Lunden är skamgivandet ett maktmedel som både klienter och personal utnyttjar sig av. Båda grupperna kan neutralisera skamgivandet genom att ge stöd åt en "kollega" som blir verbalt angripen.

Klienternas motståndshandlingar kan också bestå i hot eller övergå i olika former av fysiskt våld. I dessa lägen riskerar klienterna både polisanmälan och att få förflyttning till annan institution.

11 Narkotikakulturer utanför och innanför avdelningen

De kvinnor som blir klienter på Lunden för med sig sina erfarenheter, sina förhoppningar och drömmar, sina organiserande perspektiv, sin kultur. De kommer från "utsidan", tillbringar sina månader inom tvångsvården, och återvänder sedan i allmänhet till sin ursprungliga sociala miljö. Det innebär att de hela tiden lever med i det som händer utanför. De upprätthåller kontakten med sina nätverk utanför, och tar hänsyn till dessa när de gör upp sina planer om framtiden. Även om personalen hela tiden finns nära under månaderna i tvångsvården, finns det ett stort socialt avstånd mellan klienter och personal. Inlåsningen tydliggör och förstärker detta avstånd.

Klientperspektiv

I detta avsnitt försöker jag operationalisera klientperspektivet genom sex olika bestämningar som jag bedömer ha relevans när det gäller att vara klient inom missbruksvården: tvångsomhändertagen under barndom/ungdom, liten arbetslivserfarenhet, kunnighet i illegala försörjningsmedel, olagligt missbruk, medlem i illegal subkultur och hög rusmedelsförbrukning (jfr Svensson, 1996). Ytterligare två bestämningar rör själva klientskapet på Lunden varav den första – psykologisk delaktighet i klientgruppen – kan ses som relaterad till de fem första bestämningarna. Den sista bestämningen – motstånd mot inlåsningen – står för sig själv och torde vara allmängiltig i så måtto att nästan ingen människa har lust att bli frihetsberövad och inlåst. Den är ändå viktig att ha med eftersom själva inlåsningen visade sig vara det enskilda inslag i vården som alla klienter reagerade emot (även om det fanns

	Erika (missbrukspreparat: heroin)	Emelie (missbrukspreparat: amfetamin)	Janet (missbrukspreparat: alkohol)	Erna (missbrukspreparat: läkemedel)
Myndighetsinsatser jml LVU	ja	ja	nej	nej
Saknar arbetslivserfarenhet	ja	ja	nej	nej
Tillgång till illegala försörjningsformer	ja	ja	nej	ja
Missbruket olagligt	ja	ja	nej	nej
Tillhör illegal subkultur	ja	ja	nej	delvis
Hög rusmedels-förbrukning	ja	ja	ja	ja
Känslomässig hemhörighet i klientgruppen	ja	ja	nej	ja
Motstånd mot inlåsningen	ja	ja	ja	ja

gradskillnader). Erfarenheten av att vara inlåst och att vara definierad som missbrukare är det som alla klienter inom tvångsvården har gemensamt.

Sammanställningen illustrerar att det finns skillnader i de olika "klientperspektiven". De två ytterligheterna är den heroinmissbrukande Erika som har en hög grad av utanförskap med prostitution i bakgrunden, som nästan aldrig har arbetat, som missbrukar ett illegalt preparat och har en pojkvän som är kriminell. Janet å andra sidan har många års yrkeserfarenhet och har nyligen bedrivit högskolestudier. Hon har en make som ej missbrukar, håller sig till ett legalt preparat och känner sig främmande inför de andra klienterna. Det enda som är gemensamt för Erika och Janet är att de har ett rusmedelsmissbruk, och att de är motståndare till själva inlåsningen. Här sammanfaller deras organiserande perspektiv, men på det hela taget är de varandras motsatser. Janet har betydligt mer gemensamt med personalen än med Erika. Nu är Janet ett undantag och hon arbetar också hela tiden energiskt på att få lämna Lunden och komma till ett annat LVM-hem. I allmänhet innebär "klientperspektivet" att ha varit föremål för myndighetsingripanden under tonårstiden, att ha obetydlig arbetslivserfarenhet men kompetens avseende illegala försörjningsmedel. Till detta kommer missbruk av ett illegalt rusmedel, delaktighet i en illegal subkultur på utsidan, stark psykologisk delaktighet i klientgruppen och ett motstånd mot inlåsningen. Dessa erfarenheter skapar ett klientperspektiv av motstånd gentemot tvångsvården.

En farlig kultur

> Det är slutet av sjuttiotalet på Narkotikasektionen, socialförvaltningens rådgivningsbyrå för narkotikamissbrukare. Vi sitter och har morgonfika runt det cirkelformade furubordet i personalrummet. Hela personalgruppen är där, denna morgon som alla andra morgnar. Idag kommer diskussionen in på hur den nya narkomanvården ska se ut. Malmö ska öppna två nya institutioner för vård av narkotikamissbrukare. Diskussionen handlar om hur vi ska kunna undgå att dessa blir som Hindbyhemmet, som är en miljöterapeutisk institution med femtio platser som ligger i utkanten av Malmö. Hindby har ständigt problem med klienter som drogar sig och knark inne på institutionen. Det är en öppen institution. Klienterna kan fritt lämna den efter "arbetstid". Vi tycker att den liknar ett motell, både bokstavligt och bildligt. För de nya behandlingshemmen har vi andra planer. Där ska "de goda värderingarna" råda. Det ska inte vara platser där "kåksnack" och "kåkmentalitet" frodas. Dit ska inte knarket nå in. Det ska vara "en positiv miljö", en miljö där knarkarna i kontakten med personalen får nya värderingar. Vi är överens om några åtgärder för att Norda och 89:an ska bli "positiva miljöer". De ska ha mycket personal, få vårdplatser och de ska vara tillslutna för att hindra att knark och frestelser ska komma in. Låsta dörrar och fönster, kontrollerade besök, övervakade telefonsamtal. Alltför många gånger har vi upplevt att någon av våra heroinister som varit intagen på narkomanvårdskliniken, 1 F i Lund har skrivit ut sig efter att han fått ett telefonsamtal där en kompis redogjort för heroinets för dagen utsökta kvalitet och billiga pris.

Vår diskussion handlar om att bekämpa klienternas egen kultur. Vad vi inte har klart för oss vid denna tidpunkt är att våra resonemang om kontroll för att förhindra "kåkmentalitet" har en lika lång historia som de människobehandlande institutionerna. I

Övervakning och straff gör Foucault (1987) en genomgång av hur brottslingar straffats före fängelsernas framväxt, och hur fängelserna växer fram och blir den helt dominerande formen för straff. Fängelserna ska förvara de kriminella, men de ska också reformera dem, "locka dem till det goda" och "avvända dem från det onda" som var några av syftena för Rasphuset i Amsterdam, öppnat 1596 för tiggare och unga brottslingar. Rasphuset var inspirationskällan till de moderna fängelserna. Fångarna bodde tillsammans, men detta hade negativa konsekvenser. Samlevnaden i fängelserna innebar en spridning av dåliga exempel. Möjligheterna till utpressning och rymning ökade liksom till bildandet av förbrytargäng.

Botemedlet var isolering, fångarna skulle placeras i celler. Skyddad från det dåliga inflytandet från andra fångar skulle den dömde "bringas att rannsaka sitt inre för att i djupet av sitt samvete återfinna det godas röst". I längden blev det alltför dyrbart med cellfängelserna, där fångarna satt för sig själva utan att arbeta. Fångarna borde arbeta för sin försörjning, och det skedde lättast i grupp. För att hindra att fångarna påverkade varandra negativt förbjöds till en början samtal mellan fångarna. Men detta visade sig i längden omöjligt att upprätthålla. Genom historien går strävan efter att förhindra att fängelser blev förbrytarskolor, men också ambitionen att de ska bidra till sina egna kostnader.

När en ny klient kommer till Lunden möts hon av en personalgrupp och en klientgrupp. Dessa är mycket tydligt avskilda, framför allt genom att den ena gruppen har betalt för att vara på Lunden och kan fritt gå ut och in, medan den andra är inlåst och dömd att vistas på institutionen. Går det också att urskilja två klart avgränsade kulturer – en personalkultur och en klientkultur? Att svaret är "ja" framgår av följande genomgång.

Personalkultur, klientkultur och sociala världar

I detta avsnitt pekar jag på skillnader i klienternas respektive personalens kultur med hjälp av Shibutanis (1955) bestämningar av en social värld:

1. *Kommunikationssystem* – hur man pratar och vilka man pratar med

Det finns konstanta element i kommunikationen som har sin grund i skillnaden mellan personal och klient och i de rollförväntningar som detta ger upphov till. Klienterna är så gott som hela tiden tillgängliga för varandra, eftersom de bor på institutionen i rum som inte går att låsa. Det är svårare för en klient att hålla kontakt med en anställd, eftersom denne har en begränsad arbetstid, är inbokad på fasta personalaktiviteter, går på utbildning, har semester, har förpliktelser gentemot andra klienter etc.

Personalens kommunikation har visserligen inslag av spontanitet i form av möten mellan enskilda personer, men den följer också fastställda rutiner i form av *rapporter, konferenser, handledning* och *utbildning*. Klienternas motsvarighet till denna

struktur är det aktivitetsschema som är anslaget på väggen, men schemat är inte obligatoriskt och omfattar inte alla, exempelvis inte nyanlända.

2. En *argot*, ett särskilt fackspråk

Fackspråket skiljer sig åt mellan narkotikamissbrukare och alkoholmissbrukare och innehåller också dialektala skillnader. Kvinnor med utländsk bakgrund kan ha svårt att förstå vissa dialekter, men det finns en gemensam terminologi kring t ex heroinhanteringen som förenar kvinnor från sydligaste Skåne och Stockholm.

Tvångsvården har sin särskilda terminologi, med starka rötter i mentalvård och i arbete på behandlingshem. Inflytandet från kriminalvården är inte så starkt på Lunden, eftersom få har arbetat inom detta område. Språket präglas i stället av den diagnostiska kultur som alltid varit stark inom mentalvården. Stefan Sjöström (1997) som har genomfört en etnografisk studie på två avdelningar inom mentalvården ger 38 exempel på ord som han fångat upp från personalens konversation. Många av dessa känner jag igen från Lunden: taggig, gränslös, mår inte bra, jiddrar, nojig, orolig. Dessa ord är uttryck för de ständiga bedömningar som görs av patienter och klienter i vardagen. Ord som behandlingsplan, SoL, delgivning, bedömning, motivation hörs också i samtalen personalen emellan, vilket pekar på att Lundens fackspråk präglas av socialtjänsten.

3. Särskilda *innebörder* och symboler som accentuerar skillnader och socialt avstånd till personalen

När någon i personalen pratar med en klient gör han/hon ett arbete och får betalt för sin insats. Klienten ställer sig till förfogande och förmodas vara tacksam för det intresse som personalen visar. På gamla tiders totala institutioner hade personalen särskilda uniformer. Så är det inte inom tvångsvården. Den främsta symbolen för att vara personal är nyckelknippan. Personalen har tillgång till alla utrymmen, klienterna till några få. Men det är inte bara nyckeln som utestänger klienterna från personalens värld. Det finns klara regler för när klienter får vara med och vilken information som är tillgänglig för dem.

4. Speciella *normer* om uppträdande

Till Lunden kommer kvinnor med olika bakgrunder och olika livserfarenheter. Galtung (1959) som har undersökt regelsystemet bland fångar redovisar åtskilliga normer och beteenderegler. Många av dessa går också att finna på en total institution. Det handlar t ex om att fångar ska hålla avstånd till personalen. Dessa antinormer har en stark förankring i de kulturer som kvinnorna kommer ifrån. Även för personal finns bestämda regler för hur de ska uppträda. Dessa är formulerade i skrift, men överförs också från äldre personal till nyare. Av nyanställd personal förväntas att de genom utbildning eller arbetslivserfarenhet ska ha skaffat sig kunskap om vilka förhållningssätt som gäller för personal som arbetar med klienter.

5. En uppsättning *värderingar* och ett gemensamt synsätt gentemot livet, en *världsåskådning.*

Här skiljer sig kvinnorna åt. De flesta av Lundenkvinnorna har formats av narkotikavärldarnas värdesystem där kriminalitet är accepterat och skepsisen mot myndigheter är stor. Andra har en avvikelse som främst är relaterad till själva missbruket och har tillgång till konventionella sociala världar och hämtar sina värderingssystem från dessa.

Även personalen skiljer sig åt i sina värderingar. Det kan gälla politik, religion, uppfostringsregler och också hur missbrukare på bästa sätt ska få hjälp. När det gäller värderingar i yrkesrollen finns en strävan från arbetsledningen och från traditionsbärarna i personalgruppen att "alla ska dra åt samma håll". Både handledning och arbetsledning strävar efter att skapa en likformighet i personalens arbetssätt. Även om värderingarna skiljer sig åt ska personalen arbeta mot ett gemensamt mål.

6. En särskild *prestigestege*

Precis som i andra grupper har kvinnorna i klientgruppen olika status och inflytande. Deras status från utsidan har en viss betydelse i rangordningen, men viktigare är nog den pondus, intelligens, kunskap, personliga utstrålning som de har. Den som har överlevt i många år som narkoman har många kontakter och stor narkotikarelaterad kompetens. Det är också betydelsefullt.

Lundens personalgrupp består av befattningshavare med olika lönesättning och olika ansvarsområden. I toppen finns institutionschefen som också basar över LVU, sedan avdelningsföreståndare och biträdande avdelningsföreståndare. Så behandlingsassistenter och sjuksköterskor. Det finns också en stabsorganisation, olika experter, från psykiater, psykolog, personalsekreterare till vaktmästare. I linjeorganisationen tycks nivå och inflytande följas åt. För dem som finns i staben är det inte lika självklart. Läkaren som är den högst betalda i organisationen har inte motsvarande status och prestige. De som finns i staben får kämpa för sina positioner. Titlar ger ett överläge i den kampen, men de är inte tillräckliga för framgång.

7. Karakteristiska *karriärvägar*

På en institution av Lundens karaktär med relativt korta vårdtider och en ganska stor omsättning på klienter blir inte karriärvägarna lika tydliga som i ett fängelse med långtidsfångar. Under en av de undersökta perioderna är det en kvinna som framträder som en klar ledare, men under övriga perioder är det svårare att urskilja ett lika tydligt ledarskap, knutet till en person. På Lunden finns en särskild form av karriär för klienterna – att förflytta sig från positionen omotiverad till motiverad. Denna förflyttning innebär belöningar i form av tillgång till aktiviteter utanför stället – ridning, Villan, utflykter, besök på stan för att handla tillsammans med personal. Även placeringen på frivillig behandling är ett resultat av att klienten klättrat uppåt i motivationskarriären.

På personalsidan finns det vissa karriärmöjligheter. En behandlingsassistent kan avancera till socialsekreterare (förutsatt att hon har utbildning) eller till arbetsledare. Vägen går oftast över vikariat. Den som får förtroendet att vikariera för en arbetsledare har också oftast ett visst försteg när fasta tjänster utlyses. Den som är timvikarie kan avancera från allt längre vikariat till fast tjänst. För den som ska avancera och för den som har en osäker anställningsform blir det särskilt viktigt att vara konform.

Personalens och klienternas sociala världar

Genomgången visar att det finns två separata sociala världar på Lunden, personalens värld och klienternas värld, som i sin tur hämtar mycket av sitt normsystem från kriminella världar. De kvinnor som är "snälla" och anpassade är för få och för kraftlösa för att kunna etablera en klientvärld av annorlunda slag. Här är kontrasten stor till Jenners (1979) beskrivning av Hindbyhemmet, ett terapeutiskt samhälle. På Hindby etableras under långa perioder sociala världar av klienter som arbetar med demokratiska målsättningar. I det läget blir klientgruppen en positiv referensgrupp, vilket möjliggör att klienternas organiserande perspektiv förändras.

Utgör klientgruppen alltid en egen social värld av det slag som jag har beskrivit? Nej, det finns inte automatiskt någon enhetlig, permanent social värld av klienter på Lunden. Det beror på att institutionen har jämförelsevis korta vårdtider vilket försvårar att en enhetlig tradition uppstår. Kvinnorna känner inte varandra sedan tidigare, och de kommer från olika sociala miljöer till Lunden. Periodvis bildar klienterna i stället öar, bestående av deltagare som kommer från liknande sociala världar "på utsidan". Men genom att de flesta av kvinnorna har en vana att uppehålla sig i illegala miljöer har de med sig ett grundläggande avståndstagande från den auktoritet som personalen utgör. Motståndet mot myndigheten förenar kvinnor som kommer från olika miljöer. Klienternas sociala värld hålls samman av en motståndskultur. De starkaste företrädarna för denna motståndskultur har fått sin "utbildning" i kriminella sociala världar. Jag menar att man kan tala om en klienternas sociala värld som "sitter i väggarna", och som får sin laddning av inlåsningen. Den finns färdig att fyllas av nykomna klienter.

Några exempel på sociala världar som kvinnorna kommer ifrån. Vissa kvinnor, t ex prostituerade heroinister deltar i flera sociala världar:

Småstadens A-lagsvärld – Kerstin
Arnfetaminvärlden i landsorten – Julia, Ursula, Inger
Storstadens amfetaminvärld – Kajsa, Henriette, (men kvinnor från dessa miljöer får sällan LVM)
Storstadens heroinvärld – Isabelle, Maja, Jannika, Erika m fl
De prostituerades sociala värld – många
Det individualiserade missbruket – Janet (alkohol), Erna (bensodiazepiner), Hilda (Citodon)

Konflikter i klientgruppen

B: Hur är stämningen på Lunden nu?

> Jobbig. Alltså jag tycker att det blir en massa skitsnack när det är tjejer i en grupp. Har alltid varit så tycker jag. När det kommer tjejer i en större grupp så är det alltid en dom ska utse som hackkyckling. Så snackar dom skit om den. Så går en så snackar dom skit om den som har gått. Ah, det är för jobbigt sånt. / Tilde

> Innan hon kom hit var det inget skitprat, ingenting. Så fort hon kom in på avdelningen så blev det skitsnack, skitjobbigt med en gång alltså. Hon gnällde 20 timmar om dygnet. Jag sa ju till henne rakt ut alltså, du får fan ändra attityd alltså, för jag pallar inte lyssna på dig. Jag vill bara skita i henne. Jag pallar inte med henne. / Julia

En vanlig föreställning om kvinnliga missbrukare i vård är att de intrigerar och bråkar med varandra. Det är en föreställning som också kvinnliga missbrukare själva för fram (Trulsson, 1993; Hult Andersson, 1997; Holmberg, 2000). De kvinnor som jag träffar på Lunden har som grundinställning att försöka upprätthålla harmoni i klientgruppen, precis som Dag Album (1997) rapporterar från sin undersökning från kroppssjukvården. Vanja, som är en av kvinnorna under "första perioden" beskriver att en kollegialitet utvecklas mellan klienterna.

> Jag har aldrig träffat så destruktiva människor som när jag var här för två år sedan. Men nu är det lugnt. Jag tycker inte dom här tjejema har hållit på så länge. Dom var mer skadade då när jag var här för två år sedan. Av knarket. Men dom här är ju rätt så normala. Okej, det finns väl undantag. Men det är lugnt. Vi är precis som där ute, vi är kollegor, vi är inte vänner men vi samarbetar.

Jag har tidigare talat om att klimatet har växlat mellan olika perioder. Under bra perioder är konfliktnivån på Lunden låg, både mellan klienter och mellan klienter och personal (och förmodligen också inom personalgruppen). Under perioder med sämre klimat uppstår motsättningar över hela linjen. Vid sidan av öppna konflikter finns också irritation.

I intervjumaterialet går det att urskilja några typer av kvinnor som medklienterna retar sig på:

- den gnälliga som bara klagar hela tiden
- den kaxiga som har glömt sitt ursprung, som ser sig som bättre än andra
- den knäppa som har brister i sin verklighetsuppfattning
- den inställsamma som ställer in sig hos personalen
- den aggressiva som handgripligen attackerar medklienter
- den hotfulla som hotar medklienter

Däremot träffar jag sällan på öppen kritik mot kvinnor som utmanar personalen. Även de kvinnor som snabbt anpassar sig till institutionens regler förefaller att ha förståelse för dem som revolterar.

Många av klienterna uttrycker att de är överraskade över att samvaron klienterna emellan flyter så bra. Ofta finns en ömsesidig respekt och ett hänsynstagande. De negativa förväntningarna har inte infriats. Detta gäller särskilt den "andra perioden" på Lunden.

Carin Holmberg (2000:39) framhåller att en rimlig förklaring till att kvinnor uppfattas som bråkigare och mindre "raka" i sin kommunikation än män är att kvinnor som samtalar i grupp också måste ta hänsyn till överenskommelser och förtroenden som har gjorts mellan kvinnorna på tu man hand. Eftersom kvinnor pratar mycket om relationer finns det ofta bindningar och löften mellan olika konstellationer av kvinnor i gruppen. Det finns ett slags latent, tyst kommunikation förutom den manifesta.[27]

Även om grundregeln inne på Lunden är att kvinnorna ska hålla sams så inträffar bråk. Mette berättar om ett bråk mellan två av kvinnorna som slutar med handgemäng. Hon tycker att kvinnorna borde veta bättre.

> Nu är dom lugna båda två. Än så länge. Det är jobbigt. Fy fan. Man sitter alla i samma båt, tycker jag så ska man inte gå på varandra. Man får ju försöka hjälpa varandra i stället, tycker jag.

Kvinnorna bildar allianser med en eller ett par av de andra klienterna. De går till rökrummet tillsammans, byter telefonnummer och adresser så kontakten kan fortsätta efter Lunden. Vid ett par tillfällen har två av kvinnorna bildat bolag, då de har tobaken tillsammans. När kvinnorna bakar en kaka till kaffet sparas ofta en bit till den eller dem som sitter på intaget. När en kvinna har fått knalltransport till annat LVM-hem på grund av sitt uppträdande har det ofta väckt kraftiga protester från medklienterna.

Rymningar

Vid rymningar samarbetar kvinnorna ofta. Vid ett tillfälle beskriver personaldagboken en rymning med osedvanligt många delaktiga.

> Alla tjejerna var med på morgonsamlingen!! På fm tog sedan var och en tag i det den hade att göra. Eftermiddagen var däremot seg och avslagen.
> Vid 17-tiden blev det tydligen fart på alla. Alla tjejerna var i rökrummet. En personal var på rast och en fixade mat på ovanvåningen. Då började A och B bråka och C blev helt förtvivlad. Detta tog "all resterande" personals uppmärksamhet. Efter en stund visade det sig att D, E, och F var försvunna. Altandörren var inte låst, alltså måste de tagit sig ut den vägen. A:s, B:s och C:s utspel var alltså bara skenmanövrar för att dra personalens uppmärksamhet från rökrummet. Alla klienter var dock delaktiga, var och en på sitt sätt. Alla var i rökrummet samtidigt. Någon måste ha hjälpt den sista flickan över muren. Förslagsvis C som lämnade rökrummet sist.

---

[27] Holmberg använder i stället begreppen dialog — ett samtal mellan två då man utbyter förtroenden och polylog — den officiella berättelsen som delas av flera i relationsnätet.

"Alla" (d v s D, E och F) efterlystes direkt. Då detta var en planerad avvikning ska alla visiteras mer än noga vid återkomst till Lunden. Redan 18.20 ringde polisen och meddelade att D och E var återfunna och de kördes ner till 1 A där de befinner sig i nuläget. Samtidigt med allt detta anlände H, en grand kvinna till intaget. Hon är här frivilligt. Suck och stön! Hoppas jag fick med allt! OBS! D och E är inte avlysta, men nu tänker jag gå hem. Hälsningar X

Jag får associationer till skildringar från andra världskriget när engelska krigsfångar ägnade väldig energi och kollektiv kraft för att planera och genomföra rymningar. Den manifesta funktionen var att fångar skulle kunna ta sig tillbaka till England, men rymningarna hade också den latenta funktionen att upprätthålla moralen och motståndskraften.

Vintern 1998 beskriver dagboken en rymning av helt annat slag. Den präglas inte alls av samma uppenbara planering. Berättelsen avspeglar också personalens maktlöshet när det gäller att förhindra en rymning i samband med en utflykt. Ursula är personal, Kicki och Emelie är klienter.

Kicki, Emelie, Ursula och jag var ute i Skrylle under fm. Vi gick olika långa "rundor". Emelie och jag kom fram först och satte oss ner i friska luften för att vänta på Kicki o Ursula. Helt plötsligt for Emelie upp och skulle gå hem?! Jag trodde att hon skämtade. Men icke! Jag sprang efter Emelie rätt ut i skogen. Då jag kom i fatt henne sa hon att hon inte tänkte stanna på Lunden i fyra månader. Hon travade vidare med mig efter argumenterandes om att hon förstörde sin planering o s v. Emelie fortsatte bara utan att prata med mig. Till slut gav jag upp och återvände till Ursula och Kicki, kom så småningom och vi körde en "kolla runda". Vi hittade Emelie utmed stora vägen, men hon blev aggressiv och skulle inte följa med. Hon gick fram och tillbaka bland bilarna på "stora vägen" och där lämna vi henne och åkte hem och efterlyste henne.

Rymning kan vara både en individuell och en kollektiv protesthandling. Den kan också vara ett led i en längtan efter något eller några på utsidan. Hos människor finns ett starkt och grundläggande behov av att utöva kontroll över sitt liv. När vi hamnar i situationer som vi ogillar kan vi välja att anpassa oss, försöka förändra situationen eller att fly. Att vara inlåst på en tvångsvårdsinstitution innebär att den egna kontrollen är starkt inskränkt. Samtidigt ställs krav på individen att förändra sitt umgänge, sin livsstil, sina försörjningsformer, sina njutningar. I ett sådant läge är rymning en näraliggande strategi.

Vera berättar att hon rymde genom att klättra upp på byggnadsställningarna som vid detta tillfälle fanns på innegården. Sedan hoppade hon ner från taket i ett buskage, ett hopp på sex–sju meter. Hon rymde för att hon ville träffa sin man på tu man hand. Passade på att ta heroin och återvände självmant till Lunden efter mindre än två dygn. Hon berättar om ett samtal med en i personalen vid återkomsten.

Som hon sa "Du gick ju ut för att knarka". "Jaså, gjorde jag?" "Ja, det vet du ju själv för du är ju missbrukare." "Ja, så jag är ingenting annat än missbrukare", för då sa hon ju det rätt ut, att jag är ingenting annat än missbrukare. Jag kunde visst det stuckit rätt upp till den kvarten och suttit där hela natten. Men det var inte det jag gjorde. Hon vet inte det. Hon vet inte var jag har

varit någonstans. "Så jag är inget annat än en missbrukare. Jag har inget annat liv än att jag är missbrukare?" –"Eh, eh, det hoppas jag, det hoppas jag ju att du har", säger hon då bara. – Så sa hon "vad var vitsen med det?" Vitsen var att jag fick träffa min man helt själv utan att någon satt och flåsade mig i nacken ... Jävligt bra var det. Det ångrar jag inte ett skit, alltså. Det var faktiskt jävligt bra.

Rymningarna tycks ha olika funktioner. En variant är att ta sig några dagars återfall för att sedan självmant återvända till institutionen (Mette, Frida, Erna). Att lätta på trycket. Rymningen kan också vara en självpåtagen permission med huvudsyfte att få träffa anhöriga. Även här blir det naturligt att återvända självmant. En annan variant är att försöka hålla sig borta så länge som möjligt (Julia, Henriette). Då handlar det snarare om att stiga på det gamla livet helt och hållet och försöka upprätthålla det som tidigare. Kanske finns det en skillnad mellan heroinister och amfetaminister. Heroinisterna behöver sin drog hela tiden på ett annat sätt än amfetaministerna och blir därmed mer benägna att utnyttja LVM-lagen som ett fallskärmsavtal för att söka hjälp när abstinensen och andra svårigheter kommer. En rymning blir också en anpassning till och protest mot de långa vårdtiderna. Kvinnorna konstaterar att man hinner med både sin §27-placering och en eller ett par rymningar.

Rymningarna är mer eller mindre planerade. I sin mest planerade form har klienten samlat på sig maximalt med pengar, hon har ordnat transport från institutionen i form av ett tandläkarbesök, information på behandlingsställe eller liknande. Avvikningen sker sedan vid lämpligast möjliga tillfälle. Jag tror inte att klienten räknar med att behandlaren ska springa efter. Vem som följer med på ett ärende utanför institutionen har en viss betydelse. Många klienter vill undvika att rymma från personer som de har en nära relation till. Direkta hämtningar är svåra att genomföra på Lunden. En möjlighet var i samband med promenaden till och från Villan. Eftersom aktiviteten på Villan var schemalagd skedde förflyttningarna varje gång på nästan exakt samma tid.

För heroinmissbrukarna är rymningen en högrisksituation. Även om kvinnorna är väl medvetna om att deras tolerans för heroinet har minskat, är längtan efter heroinet så stark att de vill ta en så stark dos som möjligt. Ibland finns också självmordstankar med i bilden, förstärkta av ångesten av att vara på rymmen. Tilde som rymmer tre gånger råkar ut för överdoser vid varje rymning. Hon blir flera gånger räddad av kamrater som återupplivar henne. Vid tredje rymningstillfället ringer hon Lunden och ber om hjälp, när hon känner att hon håller på att förlora medvetandet. Till ambulansen vill hon inte ringa, eftersom hon vet att polisen då också dyker upp.

På söndagen tog jag ryppar ihop med jonket.[28] Så det var ju bra till en början, men sen efter några minuter så sa det pang. Och på dom minuterna hann jag ringa hit. Bibi körde i niohun-

[28] Ryppar = Rohypnol som är en bensodiazepin som ofta används tillsammans med jonk = heroin.

dra in här! Nej, men hon körde snabbt som fan in till Malmö och hämtade mig. Jag låg på en parkbänk där vid telefonen. Sedan in på akuten och där sa dom att jag måste ha i mig motgift.

Pojkvännerna på utsidan

Ur fältanteckning/
Erna sätter på svensktoppsmusik ibland, några gånger Janne Önneruds "Är du min älskling än", med strofer som "det har vart en jobbig tid på kåken, fastän vakterna var bra, är du min älskling än, håller du utav mig än, har du mina prylar kvar, efter alla dessa dar, eller har någon annan flyttat in." Det är en låt om en man som sitter i fängelse, precis som många av pojkvännerna gör eller har gjort. När svensktoppsmusiken kommer lyssnar alla, och det är ingen som kommer med nedsättande kommentarer. På Håkanstorp är musiken råare, modernare, inte gamla skivbekanta. Musiken förefaller ha rollen av identitetsmarkering också, lika mycket som stämningsframkallare.

Männen spelar en påtaglig roll för de flesta av Lundens kvinnor. Inger har sin pojkvän i fängelse liksom Julia har Krille. Mette har pojkvännen Manfred på behandlingshem, Gunilla har sin Joel, Erika har sin karl som hon har bott ihop med i flera år. För dessa kvinnor står pojkvännen definitivt i centrum, och de har tät kontakt. Kerstin har också pojkvän, liksom Erna även om hon inte pratar mycket om honom. Hilda har en karl som arbetar på museum. Att ha en karl ute förefaller att vara en avgörande planeringsförutsättning. All planering sker med relationen till mannen i åtanke. Ingers familjehem har förståelse för det och låter henne åka och hälsa på mannen regelbundet på kåken. Men om hon inte hade behövt ta hänsyn till pojkvännen hade det varit större chans att hon hade stannat kvar på gården.

Carin Holmberg (2000:21) som har gjort en intervjuundersökning av behandlare inom missbruksvården påpekar att kvinnor ofta utsätts för misshandel och sexuella övergrepp i missbruksvärlden. Hon menar att man skulle kunna definiera alla manliga missbrukare som förövare och kritiserar missbruksvården för att den inte regelmässigt tar upp detta i behandling. Mina intervjuer från Lunden visar att verkligheten är mer komplicerad än så. Med stor sannolikhet har många av Lundenkvinnorna utsatts för misshandel och andra övergrepp. Men samtidigt har många av kvinnorna positiva erfarenheter av män, och framhåller att de har många manliga vänner. Deras berättelser visar att det inte går att dra missbrukande män, lika lite som andra män, över en kam. Det finns också män i missbruksvärlden som behandlar kvinnor på ett bra sätt.

Lunden har en behandlingsdiskurs som lyfter fram kvinnan som offer och mannen som förövare. Kvinnorna har inte förmågan att själva ta ansvar för sina relationer till män. De måste skyddas. Min tolkning blir att kvinnorna inte bara ses som oförmögna att hantera rusmedel, de saknar också förmåga att skydda sina intressen i förhållande till män. Denna parallellitet kan vara en möjlig förklaring till att kvinnorna på Lunden inte delar personalens fördömande syn på mannen. Jag stötte i mina observationer och intervjuer mycket sällan på negativa utsagor om män, men däremot ofta positiva beskrivningar av enskilda män, oftast kopplat till pojkvännen.

Den ambivalens som är så tydlig i förhållande till drogen är inte lika tydlig i förhållande till männen.[29]

> Maja: I morgon ska jag åka och träffa min kille som sitter på kåken. Han sitter i X- stad. Det ska bli jätteskoj. Han har inte sett mig med denna magen ju, så det kommer att bli skoj. När barnet är fött så ska jag åka till Canada där min mamma bor. Min kille ska komma efter.

> Fredrika: Jag har en kille som är jättebra. Han är verkligen snäll. Jag har bott hos honom sedan jag blev bostadslös.

> Inger: Jag stannar här till den femtonde. Tills min kille muckar! Så det är ju då en vecka efter att mitt LVM går ut. Vi har fått lägenhet i Z-stad. Hans övervakare har fixat en lägenhet åt oss där. Jättefin lägenhet så vi har tänkt att försöka börja om i alla fall. Och jag har sökt in till skola i Z-stad, så vi får se om jag kommer in.

Till viss del kan kanske kvinnornas positiva beskrivningar av männen förklaras med att de med dessa utmanar Lundens behandlingsdiskurs. Eftersom personalen säger att deras män är dåliga människor, trotsar de personalen genom att idealisera männen. En tredjedel av de intervjuade kvinnorna beskriver att de under ungdomstiden i stor utsträckning har umgåtts med män och känt sig hemma bland män.[30] Nancy Chodorow (1978) som utgår från objektrelationsteorin ser flickors idealisering av fadern och senare av män som ett sätt att skilja ut sig från modern, att bli en egen individ. Samhällets könsideologi med manlig överordning och kvinnlig underordning bidrar sedan till att förstärka idealiseringen av männen.

En tredje, hädisk förklaring skulle vara att kvinnorna helt enkelt anser att det positiva de får ut av sina pojkvänner kompenserar det negativa, att de gör en slags kalkyl som slutar på plus. Denna typ av förklaring bygger på att kvinnorna både i förhållande till drogerna och till männen utgår från en grundläggande rationalitet (jfr Svensson, 1996) och väljer sitt handlande utifrån vad de anser bäst befrämja deras intressen. Narkotikavärldarna är starkt mansdominerade och utmärks av att egenskaper som fysisk styrka, fräckhet, rörlighet, tillgång till kriminella nätverk etc. är viktiga. Traditionella könsroller lever kvar. Kvinnor är därmed starkt missgynnade. Ett sätt att överleva för kvinnor som rör sig i dessa världar är att skaffa sig manliga beskyddare. Pojkvännerna står både för emotionella behov och fysiskt skydd.[31]

Pojkvännernas betydelse för missbruket

Många kvinnor har introducerats in i missbruket av pojkvänner (Christina Andersson, 1995; Bjerrum-Nielsen & Rudberg, 1991; Trulsson, 1993). Fyra av

---

[29] Det är tänkbart att en kvinnlig intervjuare hade fått en mer negativ syn på pojkvännerna.

[30] Birgitta Hult Andersson (1997) har intervjuat tolv kvinnor under perioden februari—mars 1997. Drygt hälften av kvinnorna säger att de aldrig har haft några riktiga tjejkompisar. Många av dessa har huvudsakligen umgåtts med pojkar under uppväxten.

[31] Det finns paralleller till den roll som exempelvis Sven-Axel Månsson (1981) beskriver att hallickarna har i prostitutionsvärlden. Trots att kvinnorna behandlas mycket illa så är de emotionellt knutna till hallickarna.

kvinnorna har spontant i sina berättelser tagit upp pojkvänners roll i knarkandet. I två fall visar det sig att pojkvännen snarare har rollen som ciceron in i narkotikavärldarna och knarkande rollmodell, än att han övertalar kvinnan att börja.

> Mette: Jag började för tre år sedan med droger. Jag började med hasch och amfetamin och tog lite tripper, ja, allt möjligt provade jag ju. – Jag tog när jag gick ut och festade. Så jag gick rätt mycket på amfetamin ett tag. Sedan fick jag prova heroinet. Och sen ... Ja, min pojkvän sa ju. "Nej, du får inte prova det här". För han hade hållit på ett bra tag. Så sa jag, "Jo, men det vill jag". Det var därför det var så mycket problem då. Så sa han i flera månader. Sen till slut så blev han trött på mitt tjat. Sen fick jag prova det då ju. Sen så blev det ju att det blev mer och mer. Så fick jag ju på kredit och sånt så ... Till slut satt man där varje dag. Det sista ett och ett halvt året så har jag bara hållit på med heroin då.

Efter gymnasiet flyttade Maja till Malmö från en mindre stad. Hon började arbeta på restaurant och träffade en man som hon började umgås med. Efter ett tag upptäckte hon att han var heroinmissbrukare. Vid det laget hade hon inte använt någon narkotika, men hon bestämde sig för att försöka hjälpa honom.

> Han var döjobbig, jag kommer ihåg. Jag hatade riktigt han ... Jag kunde inte förstå ... Men så tänkte jag så, okej jag ska hjälpa han. Men sen när jag väl tog in han hem till mig och sånt, då ville han att vi skulle vara tillsammans. Så sa jag, nej det kan jag inte. Jag kan hjälpa dig. Ja, sen efter ett år så ... ja, så blev det bara att vi blev tillsammans efter ett år. Han hade ju jättestora problem. Hela hans familj knarkar ju, dom dealar, dom gör allt man inte ska. Och sen då hade det gått fyra år. Då hade inte han slutat. Så tänkte jag, vad fan är det som är så bra med den drogen. Och så, så började jag röka en cigarett så tänkte jag, ja visst ... Ja, kanske det. Men det tog mig ett helt år tills jag blev riktigt hooked. Jag blev inte hooked så med en gång alltså så ...

Också i Tildes berättelse har pojkvännen en aktiv och destruktiv roll i hennes missbruksutveckling. Under gymnasietiden i hemstaden träffar hon en några år äldre man som är drogfri efter att ha varit på behandlingshem. När han återfaller i missbruk börjar han misshandla henne psykiskt och fysiskt. Hon börjar röka hasch och ta amfetamin och upptäcker att det gör att hon står ut i sitt förhållande. Några år senare börjar hon med heroin.

De norska forskarna Harriet Bjerrum-Nielsen och Monika Rudberg (1991) beskriver missbruksutvecklingen hos flickor. Många har en dålig relation till föräldrarna på grund av att dessa har ett eget missbruk eller andra psykosociala problem. Flickorna har få väninnor och söker sig i stället till pojkar för att få närhet. De lever i en skyddslöshet som gör att många utsätts för sexuella övergrepp. Deras relation till pojkarna är inte den traditionellt vårdande, utan de inleder närmast symbiotiska relationer, där pojkarna styr och vill ha fullständig kontroll. Ofta är pojkarna flera år äldre. Missbruket inleds genom att flickorna tar över pojkvännernas missbruksmönster.

Berit Andersson (1997) har intervjuat åtta flickor på en tvångsinstitution. De är i åldern 14–19 år och de flesta har missbruksproblem. Tre teman återkommer i flick-

ornas berättelser – konflikter/uppbrott, ibland rymningar i samband med frigörelse från familjen, tidiga sexuella förbindelser med vuxna "pojkvänner". Testande av alkohol och narkotika som tidvis går över styr. Flera av de unga kvinnorna har blivit utsatta för sexuella övergrepp. Karin Trulsson (1997) har också uppmärksammat den höga andelen sexuella övergrepp bland kvinnliga narkotikamissbrukare. Denna iakttagelse bekräftas av Lundens egna siffror från intervjuer med kvinnorna. Hälften av 55 intervjuade svarar att de varit utsatta för övergrepp före missbruksdebuten (se bilagan).

I forskningsrapporten *Att komma för sent så tidigt som möjligt* (Svensson et al, 1998) gör jag tillsammans med Johanna Svensson och Dolf Tops en omfattande genomgång av forskning om missbruk bland ungdomar, ungdomskultur och prevention. Vi konstaterar att det finns två huvudvägar in i narkotikamissbruk – avvikarkarriärens väg och den ungdomskulturella vägen. Den senare vägen innebär att ungdomar börjar använda narkotika som en del i en ungdomskultur. Många (men inte alla) av kvinnorna på Lunden har kommit in i missbruk genom avvikarkarriärens väg. I rapporten summerar vi bakgrunden för dessa kvinnor:

> Flickorna har vuxit upp under svåra förhållanden, med missbruk och/eller psykisk sjukdom hos föräldrarna, separationer, svåra konflikter, ofta har de blivit sexuellt utnyttjade. De har tagit en brådmogen väg till vuxenhet genom att gå in i en relation till en vuxen man. Det faktum att mannen valt en flicka i de tidiga tonåren har avspeglat hans svaga ställning i samhället. Flickan har sedan tagit över mannens drogvanor. När relationen till mannen tagit slut har hon valt nästa partner i samma grupp (a.a. s. 49).

Även för flickor finns det en "ungdomskulturell väg" in i missbruk med andra motiv och bättre prognos än avvikarkarriärens.

I detta **kapitel** har jag noterat de skiftande sociala världar som klienterna kommer ifrån, men ändå konstaterat att de allra flesta kan förenas i ett gemensamt klientperspektiv. Kvinnorna har en minsta gemensam nämnare av missbrukserfarenhet och motstånd mot inlåsningen, som innebär att de "sitter i samma båt" och därmed för det mesta håller sams mot personalen.

Klienten kan återta initiativet över sin situation genom att rymma från Lunden. Trots omfattande ansträngningar för att förhindra rymningar rymmer många kvinnor och andra avviker från sina 27§-placeringar. Rymningarna innebär så gott som alltid riskfyllda återfall och återbesök i hemmiljön. Ett annat utslag av klienternas strävan efter att upprätthålla sin självständighet är deras kontakter med pojkvänner på utsidan. Detta sker trots att personalen framhåller att pojkvännerna är dåliga bekantskaper.

12 Analys av Lundens dagbok

Hittills har jag främst försökt beskriva Lunden från klienternas perspektiv genom att redovisa intervjuer, informella samtal och observationer. I detta kapitel tar jag upp en annan källa, institutionsdagboken som beskriver den dagliga verksamheten från personalens perspektiv. Institutionsdiskursen, d v s den samtalsordning som präglar verksamheten, går att avläsa på olika håll. Den officiella diskursen framgår av årsberättelser och andra egenbeskrivningar. I journalanteckningar och i dagboken belyses diskursen "off guard", den får sin vardagliga utformning utan officiella tillrättalägganden och anpassning till det förväntade.

Dagboken

Jag har haft tillgång till Lundens interna personaldagbok för perioden första december 1997 till och med tredje augusti 1999, vilket innefattar sammanlagt 578 dagar och nätter. Dagboken innehåller korta beskrivningar av dagens och kvällens/nattens stämningsläge och av viktiga händelser. Den kompletterar de omfattande anteckningar som förs om varje klient, och som skrivs på särskilda dagboksblad för var och en. Noteringarna förs för hand och ses som ett arbetsmaterial som inte klienterna har rätt att läsa. Personanteckningarna ligger till grund för de journalanteckningar som socialsekreterarna ansvarar för. Journalerna har däremot klienterna rätt att läsa.

Dagboken används som en källa till information mellan de olika personalskiften och är helt oberoende i förhållande till mitt forskningsprojekt.[32] Anteckningarna är inte skrivna med tanke på att texten sedermera också kommer att analyseras av en forskare, vilket är en klar fördel sedd ur ett källkritiskt perspektiv.

Att vara den som får uppgiften att skriva i dagboken innebär att man anses vara en tillförlitlig uttolkare av vad som har hänt under ett arbetspass. Det är *rapportansvarig* som skriver, en position som inte lämnas till korttidsvikarier. Dagboksanteckningen är av naturliga skäl avsevärt kortare än den muntliga rapporten. Avsikten är att den ska utgöra ett kondensat av rapportens innehåll. Dagboken ger en bild av vad den rapportansvarige anser som viktigt för avlösande arbetslag att få reda på.

Överlag är dagboken mager och innehåller mest ett betyg över dagen, samt utvikningar när det uppstått incidenter. Anteckningarna förmedlar information inom personalgruppen. De läses mest noggrant av socialsekreterarna som använder dem som underlag för de officiella journalerna. Oftast inleder personalen ett nytt skift

[32] När jag upptäckte att dagboksanteckningarna i efterhand överlämnades till socialsekreterarna (behandlingsassistenterna) bad jag att de skulle spara anteckningarna för min räkning, vilket de samtyckte till. I vanliga fall tuggades anteckningarna när socialsekreterarna hade gått igenom uppgifterna och fört in det viktigaste i journalerna.

med att gå igenom dagboksanteckningarna, dock i första hand det som står skrivet om de enskilda personer som man är kontaktperson för.

De flesta dagboksskrivare undviker att skriva namn på de klienter som omnämns – enstaka andra skriver ut namnen. Regeln är att inte skriva namn. När det sedan gäller vissa besvärliga klienter frångås ibland regeln. Dessa klienter är redan så utpekade att namnets nämnande i dagboken inte gör någon större skillnad. Att sätta ut namnet blir också, enligt min tolkning, ett sätt att ge igen. "Jag ska minsann berätta för alla så dum du har varit." Vid några tillfällen – det rör sig om rymningar – får jag känslan att dagboksskrivaren har behov av att rättfärdiga sin oförmåga att hålla kvar klienten.

Metod

Anteckningarna utgör ett mycket omfattande material. Jag har läst igenom dagbocksbladen och skrivit av det som jag ansett vara relevant för att utröna klimatet. Det innebär alla anteckningar som rör stämningsläget och alla incidenter. Minst 2/3 av textmaterialet finns med i den avskrift som jag har genomfört. Till en början noterade jag inte vem som skrivit eftersom signaturerna var svåra att läsa. Efterhand ökade min förmåga att känna igen signaturer och stilar och jag kunde dechiffrera och notera signaturerna.

Vid 25 tillfällen kan jag använda mig av mina egna observationer för att jämföra dagbokens stämningsangivelser. Samstämmigheten är god. De allra flesta dagar då jag är på avdelningen är "lugna" enligt dagboken, och det är också mitt intryck. Vid några tillfällen beskriver såväl dagboken som fältanteckningarna en dålig stämning.

Jag har gjort en innehållsanalys av materialet genom att räkna stämningsord. Här följer några exempel på värdeomdömen från dagboksanteckningarna, kategoriserade under "positiva", "neutrala" och "negativa".

Negativa

Många ord i dagboksanteckningarna beskriver motstånd: varvad, uppskruvad, uppvarvad, gnällig, arg, bråkig, utagerande, agiterad, klagande, upprörd, högljudd, vi och dom, stimmigt, tjafsigt, oro, drogsug, drogsnack, småtråkig, tråkig, blixtrade till. Även andra typer av negativa känslor beskrivs: sur, dåligt mående, ångestfylld.

Positiva

På den positiva sidan finns ord som: skratt, stimm, glädje, lugnt, god stämning, trevligt, mysigt, bra sammanhållning, gemytlig stämning, givande diskussion, alla genomför sina städområden.

Neutrala

Till det neutrala hör värdeord som beskriver sådant som inte har med stämningen på

avdelningen att göra (men de kan vara relaterade till skrivarens humör) "en solig dag", "vacker natur", "fräscha hästar". Dessa ord och uttryck har jag inte räknat.

Anteckningarna

I vardagslag är anteckningarna korta, ofta 2–3 handskrivna rader. (En av de kortaste från 3 december 1997 "en lugn dag på avd." och på kvällen "natten u.a."). När något särskilt händer skrivs mer. Det finns en skillnad mellan olika skribenter, några är mer roade av att skriva utförligt än andra. En del beskrivningar är expressiva och detaljskarpa och får karaktären av små berättelser. Nattpersonalen skriver kortare än dagpersonalen. Å andra sidan är det sällan som nattpersonalen helt missar att skriva en anteckning (12 missar på 20 månader varav fem under en månad – maj 99), medan det händer ett par gånger per månad för dagpersonalen (34 missar på 20 månader).

Det vanligaste ordet är "lugnt". Noteringarna ger intryck av att arbetet är en ständig strävan efter att skapa lugn och för att få igång "tjejerna" eller "klienterna" eller "patienterna" eller "flickorna" eller "damerna" eller "brudarna" (ytterst sällan "kvinnorna") med spel, motionsaktiviteter, på utflykter eller i bakning. För nattskiftets del vill man också ha lugn, och klienter som lägger sig före midnatt. Ibland är det dock "spring" och några av kvinnorna kommer upp på natten. Ibland blir det långa samtal.

När det är som bäst på Lunden enligt dagboken samlas alla en fredagseftermiddag i pysselrummets soffor, har det mysigt, dricker kaffe och äter hembakad kaka. Då blandas klienter och personal och samtalen kommer att handla om "allt och inget". Framställandet av ett bakverk och ätandet blir en bekräftelse på en samhörighet mellan klienter och personal. Då deltar avdelningsföreståndaren, läkaren och psykologen som annars sällan ses ute på avdelningen. Från mitt eget deltagande i fikastunder erinrar jag mig några tillfällen när kvinnor inte deltog i fredagsfikan. Ett sådant tillfälle rörde Kajsa och Emelie, vars frånvaro jag såg som en tydlig markering av utanförskap.

Man hade kanske väntat sig att det negativa i beskrivningarna skulle överväga, men så är det inte. Hela dagboken innehåller i den något förkortade version som jag har skrivit in på datorn 45 900 ord, inräknat datumangivelser och signaturer. Sammanlagt 1859 ord kategoriseras som positiva, mot 721 negativa. Här finns dessutom ett mindre antal stämningsord som jag inte har räknat, eftersom de bara förekommer enstaka gånger. De fem vanligaste värdeomdömena i dagboken har positiv klang. Det i särklass vanligaste ordet är lugn som används 812 gånger, bra 318 gånger, trevlig eller jättetrevlig 310, OK 81 och god, gott finns nämnt 76 gånger. Först på sjätte plats kommer det negativa ordet oro eller oroligt med 70 noteringar och sedan dålig med 65. Ordrikedomen är större för de negativa orden, de är ungefär dubbelt så många.

Stämningsord

Positiva ord	Negativa ord
812 lugn	70 oro, orolig
318 bra	65 dålig
310 trevlig, jättetrevlig	38 spring
81 OK	34 rörig
76 god, gott	29 småjidder, jidder
47 glad, glatt	28 irritation, irriterad
33 skratt	26 missnöjd
28 tyst	22 bråk
20 uppskatta	19 sur, sura
19 trivsam	18 avslagen
17 behaglig	18 splittrad
17 avslappad	17 tråkig
16 mysig	16 slö
14 stillsam	15 stökig
12 fin	15 seg
8 fniss	15 klaga
8 pratsam	15 otrevlig
7 sammanhållning	14 drogsnack
7 harmoni	14 gnäll
6 lyckad	13 skrik
4 duktig	12 uppvarvad
3 god	12 stimmig
2 nöjd	11 dämpad
1 perfekt	11 skit
Totalantal: 1859	10 flams, flamsig
	9 aggressiv
	8 ångest
	7 uppskruvad
	7 drogsug
	7 rastlös
	7 arg
	7 jävla
	7 provocera
	6 högljudd
	6 tjafs
	6 störd, störa
	5 skäll
	4 barnslig
	4 tjat
	4 gråt
	4 nedstämd
	3 ledsen
	2 nonchalant
	1 uppjagad
	1 kvid
	1 passiv
	1 deprimerad
	Totalantal: 725

Språket förmedlar en bild av förhållandet mellan personal och klienter. Det handlar om överordning/underordning, föräldragestalter som möter barngestalter. Detta förhållande syns både i de negativa och i de positiva orden. Att de positiva orden dominerar kraftigt är möjligen ett överraskande utfall. Det avspeglar förmodligen en strävan från personalens sida att tänka i positiva termer. Men dagbokens ordvalörer illustrerar också att det från personalens horisont oftast är "lugnt" och "bra" på Lunden.

Berättelser

Om berättelse/historia definieras som "en anteckning som beskriver ett händelseförlopp som har en början och ett slut och som har något slags poäng" går det att urskilja ett antal berättelser i dagboken. Det är ingen lätt uppgift att bestämma vad som är en "historia", så sifferuppgifterna är mindre viktiga. Följande huvudteman kan urskiljas:

1. *Jidderhistorier.* Berättelser om regelbrott, aggressioner, misstanke om intag, stökiga klienter, bråk mellan klienter etc. Mellan 20 och 30 sådana berättelser finns under ett år. Dessa historier utmärks av att de är längre än övriga.
2. *Solskenshistorier.* Dessa handlar om mys och trevliga stunder mellan klienter och personal. Det finns många notiser om sådana tillfällen, men de är oftast kortfattade och får inte karaktären av berättelser.
3. *Krishistorier.* Det är berättelser om enskilda klienter som mår dåligt. I allmänhet finns dessa berättelser i de enskilda anteckningarna, men vid sex–sju tillfällen är de i stora dagboken.
4. *Regelhistorier.* Här beskrivs hur personalen på olika sätt tar tag i den oro som finns på avdelningen. Det sker genom beslut att klienter ska avskiljas, att urinprov ska utföras på grupper av klienter, att nya rutiner ska införas etc.
5. *Rymningshistorier.* Vid sex tillfällen finns mer eller mindre omfattande beskrivningar av hur en klient har rymt.

Berättelserna förmedlar information om ett händelseförlopp, men blir också föreviganden av strapatser som socialarbetarna har fått utstå. Ett tydligt exempel på detta är följande anteckning som är skriven av en kvinnlig behandlingsassistent under en månad som trots allt beskrivs som i huvudsak lugn.

> Endast tre tjejer närvarade vid morgonsamlingen (Siv, Stefanie och Sirpa). Urinprov visade att Paulina och Emelie var positiva på amfetamin och de flyttades till intaget. Paulina som kom först dit kom i bråk med Viktoria när hon sa "golbög" rakt ut i luften, vilket Viktoria naturligt nog uppfattade som riktat till henne. Viktoria kokade över och välte bordet. Strax därefter bad Paulina Viktoria om ursäkt och menade att det ej var riktat till henne (utan till Benny – personal som är den som Paulina själv berättade för att hon och Emelie tagit amfetamin). Emelie bar sig illa åt, gapade och skrek när hon kommit ut på intaget. Vid tillsägelse att gå ut i avskiljningsrummet vägrade hon vilket resulterade i att tre man (läs män!) fick bära henne dit ut, medan hon skrek och sparkade. Paulina blev förbannad för att hon inte fick sin medicin på en tid hon inte skulle ha den, varpå hon kallade Annelie för en massa otrevligheter. Hon blev till-

sagd att gå ut på LVU:s intag, vilket hon till sist gjorde utan att vi behövde bära henne. Emelie barrikaderade sig i avskiljningsrummet genom att sätta en madrass för dörren och en framför fönstret. Grät och skrek samt hotade med att slå sönder hela intaget. Fick besked att hon fick stanna på avskiljningsrummet, tills hon slutade med dessa hot.

I denna röra satt Viktoria och mådde mycket dåligt. Vankade fram och tillbaka. Efter personal och Cissies bedömning ringdes psyk.avd. i Malmö dit Viktoria hör. Viktoria vill inte leva längre, vi har haft kloss-vak på henne sedan igår och kan inte hantera detta längre. Efter lång väntan kom transport kl 17.30 och åkte med Viktoria till M-ö. Med finns Christel. Det återstår att se om de har Viktoria med sig tillbaka.

På avd har det varit lugnt. Julia nöjd med att hon ej är inblandad i det som varit under dagen, Siv ovanligt pigg – de två "tetas" som små barn med varandra. Stefanie lugn och ganska glad. Kajsa bara "är". Doris däremot har dragit sig undan hela dagen. Lämnade ett urinprov som ej gick att testa p g a för mycket blod i urinen. Har blivit ombedd att lämna ännu ett flera gånger, men har inte kunnat. Har nu fått en timma på sig. Räknas annars som positiv och kan ju ej åka för att besöka beh.hem i morgon, om vi ej vet om hon är negativ eller positiv. En rörig och stökig dag med larm och bråk. Beh.konf kunde endast genomföras med det team som har teamdag idag. / Annie

OBS! Visitera Paulinas och Emelies rum inatt + bastun. Om Viktoria ska tillbaka hit måste vi begära polishandräckning. Ring vakthavande befäl på polisen och be att få faxnumret som gäller kvällstid och faxa sedan en begäran. För beställning av transport, ring 040-201000 och sök den kommissarie som handhar detta.

Natt.
Och Ylva har meddelat idag att hon inte vill stanna i fam.hemmet utan hellre vill vara här. Hon kommer hit i morgon. Vi har fått besked om ett omedelbart omhändertagande. Kommer dock ej förrän i morgon.
Vid visitation av 1 klients rum samt bastun upphittas en påse amfetamin, ett vapenliknande föremål i järn samt folie som man eldat på. De båda förstnämnda hittas i klients rum och det sistnämnda i bastun.
När vi sedan skulle lägga in det beslagtagna stod en klients bukett inne i visitationsrummet. Vi genomsökte denna och i en av rosorna upphittades ett paket heroin, dock uppblandat med benz då även det gav utslag i testen. Allt detta ligger i visitationsrummet för polisanmälan och förverkande. Natten har i övrigt varit mycket lugn. OBS! Kolla gräsmattan efter svamp. / AB

Ett dygn som det här tillhör ovanligheterna. Händelserna inträffade under den besvärliga "femte perioden" som jag tidigare har berättat om.

Förändringar i klimatet

Dagboken bekräftar min iakttagelse att klimatet förändras kontinuerligt. Övergången från lugn stämning till oro på avdelningen tycks kunna gå snabbt. Säkert har det samband med vilken personal som arbetar. Precis som inom ishockeyn byts "femmorna" ut under dygnets och veckans lopp. Alla team samspelar inte lika bra.

En av de intervjuade socialarbetarna skiljer mellan de två dagteamen – ett håller mer distans och är bättre på att upprätthålla regler, det andra skapar mer närhet, vill arbeta med gruppen som grupp, men har svårare att hålla på reglerna. Den karaktä-

ristiken stämmer med mina iakttagelser, och jag tycker att stämningen är bättre med det "nära" teamet. Klienterna som intervjuas beskriver de enskilda socialarbetarna med olika valörer, och här finns mer kritiska synpunkter mot dem som arbetar i det stränga och distanserade teamet.

Långa perioder är det lugnt, enligt dagboken, men lugnet avbryts när problematiska klienter anländer. Situationen förvärras när påfyllnad sker med ytterligare nya oppositionella. Ett destruktivt läge tycks endast kunna brytas genom att någon av de ledande upproriska lämnar Lunden. Det finns visserligen en strategi för att inom institutionens ram neutralisera en bråkmakare – avskiljning och överföring till intaget – men denna klarar endast tillfälligt motstånd men inte det långsiktiga.

Det finns gradskillnader i motståndet – Vera reparerar emellanåt de sociala banden med personalen och är då pratsam och trevlig. Även Emelie söker ibland kontakt med personal och vinner därigenom sympati. Hon har också en humor som uppskattas. Personer som Kajsa och Laila tycks inte vara särskilt intresserade av att närma sig personal. Kajsas motstånd är ändå stillsammare än Lailas, och Kajsa kan därför genomföra hela sitt LVM på Lunden – med undantag för ett par dagar på X-hemmet.

Mellan kvinnorna bildas allianser som också äger bestånd utanför institutionen. En sommardag är det avskedsfika för Kajsa för att hennes LVM går ut. Dagen därpå noterar Britt från natten följande:

> Kajsa "missat" tåget, ringer Vera. Även Emelie var där, men hon var i så dåligt skick att hon inte kunde tala med Vera. Kajsa ville därför vänta med att åka till hemstaden tills Emelie var OK.
> Vera berättade också att Laila var där – där är på Lindängen i Malmö.

I detta samspel figurerar hela bråkiga gänget – Vera som tar emot samtalet. Kajsa som precis har muckat från Lunden. Emelie flyttades den 29/6 till LVU:s intag, sedan står ingen mer anteckning innan hon den 9/7 figurerar i lägenheten på Lindängen. Laila lämnade Lunden den 29/6 för ett annat LVM-hem, men har antingen rymt eller muckat ner till Skåne igen. Jag erinrar mig att Kajsa sparat en stor summa pengar. Kanske har kvinnorna helt enkelt bestämt sig för att sammanstråla och festa när hon muckar.

Under tiden detta upproriska gäng finns på plats kommer ingen av medlemmarna iväg på en 27§-placering. Kanske har de helt enkelt hittat någon slags trivsel som de ser som den bästa tillgängliga för tillfället. Under juli 1998 är beläggningen låg och det verkar som att kvinnorna trivs, även om Vera är ett störningsmoment. (I mina fältanteckningar noterar jag att jag blir irriterad över hennes stil mot personalen.) Så stiger beläggningen undan för undan när hösten kommer. Vid några tillfällen är det incidenter som gör att man får skicka tillbaka klienter till intaget. Flera gånger får man också använda LVU:s intag. Då är det svårt att få personalen att räcka till.

Perioder med lugnt klimat bryts av att en kraftfull oppositionell kommer till avdelningen och lyckas dra med sig andra nykomlingar. Ofta är det särskilt garvade kvinnor med lång tidigare institutionserfarenhet och en stark identifiering med den kriminella världen.

Under hösten 1998 finns det några motståndskvinnor. Först och främst Isabelle, som stundtals uppträder hotfullt både mot personal och mot andra klienter. Flera förefaller att vara ordentligt rädda för henne. Som hennes bundsförvanter framträder Klara, Ingegerd och Doris. För Isabelles del slutar det i knalltransport till annat LVM-hem och senare en överdos som hon dör av. Även för Klaras del slutar det i en knall. Hon protesterar häftigt mot att Isabelle fått ge sig av, och personalen lyckas inte bryta detta motstånd. Efter att Klara och också Ingegerd försvunnit infinner sig ett stort lugn. Flera veckor i rad beskrivs de allra flesta dagar och nätter som lugna. Springet på nätterna minskar också vilket tycks ses som ett utslag av lugn och harmoni. Men mot det ena natteamet tycks det kvarstå irritation. Det var detta som agerade under ett av höstens främsta tumult. Sedan hjälper det inte att de ledande oppositionella har lämnat Lunden. De andra hämnas genom att vara avvisande.

När jag läser anteckningarna får jag känslan att Lunden är mer tolerant än Håkanstorp innan man tillgriper knall. Under oroliga perioder spelar man i stället med instrumentet avskiljning. I krislägen används också LVU:s intag och avskiljningsrummet mellan avdelningarna. Vid några tillfällen har man fått hjälp med personal från LVU.

Till Lundens vardag hör mixen av aggressiva kvinnor med erfarenhet av LVU och/eller fängelser, och kvinnor vars missbruk är kopplat till psykiska besvär. Mellan dessa båda grupper uppstår irritation, i allmänhet genom att de "friska" men aggressiva retar sig på de "sjuka". Förutom problem i form av det egna psykiska tillståndet, "det dåliga måendet" och inlåsningen drabbas kvinnorna också av jobbiga medklienter. Rimligen är det stor skillnad att bo på Lunden under de lugna, jämfört med de stormiga perioderna.

Det är svårare att rymma från Lunden än från Håkanstorp, eftersom det inte finns någon öppen avdelning på Lunden. Här förlorar Lunden en möjlighet att bli av med destruktiva klienter. Från Håkanstorp rymmer bråkstakarna oftast när de får chansen.

I detta **kapitel** har jag belyst verksamheten på Lunden med utgångspunkt från personalens anteckningar i institutionsdagboken. Även i dagboken är de grundläggande skillnaderna mellan personal och klienter uppenbara, mellan de ansvariga och de oansvariga. Personalen bemödar sig om att upprätthålla kontrollen och skapa lugn. Klienterna försöker skapa frirum för sig och/eller medklienterna utom personalens räckhåll eller visar andra former av motstånd. Vid andra tillfällen väljer de att ta för sig av det som erbjuds av aktiviteter på institutionen, deltar i utflykter och söker samtal med personalen. Anteckningarna förmedlar ett intryck att personalen

är en publik som intresserat följer en grupp aktörer, vars handlande ständigt uppmärksammas. Dagboken illustrerar också att Lunden är en institution där dokumenterandet av klienternas beteende är ett viktigt inslag.

13 Diskussion om undersökningens resultat

I de tidigare kapitlen har jag försökt att beskriva hur arbetet ser ut inne på Lunden. Nu summerar jag arbetets resultat genom att gå igenom målen för vården och undersöka hur de har uppfyllts. Därefter lämnar jag de egna verksamhetsmålen och fördjupar diskussionen genom att göra en etisk analys av verksamheten. Så får klienterna komma till tals direkt och beskriva hur de ser på tvångsvården, personalen och på de andra klienterna. Institutionens framtoning varierar eftersom klientsammansättningen och därmed institutionsklimatet växlar, vilket belyses i ett särskilt avsnitt. Vad är det som påverkar personalens möjligheter att bedriva ett framgångsrikt motivationsarbete? Ett av svaren på den frågan kommer i avsnittet om vårdprocessen. Avslutningsvis argumenterar jag för en förändring av tvångsvården.

Mål för vården och hur de uppfylls

Hur lyckas Lunden med sitt uppdrag? I det praktiska arbetet urskiljer sig ett antal konkreta mål som jag redovisar och sedan bedömer i tur och ordning.

1) Att få klienten avgiftad och ge klienten möjlighet att återhämta sig psykiskt och fysiskt

Många heroinister och också läkemedelsmissbrukare har svårt att genomföra en frivillig avgiftning. Nu får de chansen. Klienterna får möjlighet att återhämta sig fysiskt och i viss mån även psykiskt. De ges tillfälle att, utan att vara drogpåverkade, ta ställning till vad de vill med sina liv.

2) Att inom institutionens ram visa på alternativ till livet som missbrukare

Det är svårt i en så artificiell miljö som denna. Att se på TV, sitta i rökrummet och kallprata eller att spela yatzy är knappast alternativ till det aktiva liv kvinnorna lever som missbrukare. Målsättningen står också i motsättning till ambitionen att hålla Lunden drogfri och se till att klienterna inte rymmer. Dagverksamheten på Villan hade ambitionen att öppna vägar till nya intressen, men denna verksamhet stängdes under 2000 på grund av rymningsrisken.

3) Att hjälpa klienten med att få tiden att gå

Görs en del men kunde göras mer. Kvinnorna klagar bittert över att tiden går så långsamt. Ett problem är den regressiva atmosfär som institutionsmiljön skapar.

Den förstärker kvinnornas passiva tendenser.[33] Ett annat problem är att Lunden ska ägna sig åt motivationsarbete, inte behandling och att det inte ska vara så trevligt att klienterna biter sig fast och inte vill iväg på 27§-placering.

4) Att förhindra att narkotika kommer in på institutionen och i möjligaste mån förhindra att klienten rymmer

Här har Lunden en vettig ambitionsnivå enligt min uppfattning. LVM-hemmet är på det hela taget drogfritt, men drogintagen tycks, av dagboken att döma, ha ökat sedan telefonerna öppnades. Rymningar inträffar regelmässigt, men går inte att undvika om institutionen ska sträva efter normalitet. Viktigt att gå igenom rymningens hälsorisker i form av överdoser med kvinnorna.

5) Att skapa ett intresse för och åstadkomma en frivillig 27§-placering

Nästan alla kvinnorna på Lunden kommer iväg och provar en frivillig vårdplacering. Några avbryter dock dessa snabbt och gör sedan inga nya försök. Den starka prioriteringen av P 27-or ger följaktligen resultat. Jag kan inte bedöma om den professionellt genomförda, men omständliga behandlingsplaneringen är mer framgångsrik än exempelvis Håkanstorps mer intuitiva och erfarenhetsbaserade. Ett grundläggande problem i motivationsarbetet är klienternas känsla av att ha blivit kränkta. Detta och den rigorösa inlåsningen ger upphov till protesthandlingar och resignation.

6) Att i samverkan mellan psykiater, psykolog och socialarbetare göra en professionell utredning som sedan ligger till grund för placeringen

Jag har inte analyserat utredningarna, men har noterat att institutionen lägger mycket arbete på dessa och att institutionens specialister medverkar i bedömningarna. Med tanke på utredningsarbetets centrala roll på Lunden vore det önskvärt med en särskild studie av hur matchningen fungerar.

7) Att påbörja en process som i slutändan leder till att klienten slutar att missbruka rusmedel

Här är Lunden första steget i en förändringsprocess som sträcker sig över flera år. När Lunden har gjort sitt arbete tar andra vid. Kraven på Lunden är att frivilligplaceringen ska ske till en behandling som passar klientens behov och att hon ska vara

33 Liknande upplevelser av tristess och passivitet finns inom idrottsvärlden i samband med stora mästerskap. Det brukar kallas för hotelldöden.

förberedd för denna vård. Många av Lundenkvinnorna är i frivillig vård på utskrivningsdagen. Uppgifter saknas om hur det har gått för dem sedan. Tvångsvårdens långsiktiga resultat avgörs av hur eftervården, d v s uppföljningen efteråt, genomförs.

Lundens arbete har som övergripande mål att åstadkomma en genomtänkt frivillig vårdplacering, en 27§:a. Det innebär att institutionen har som huvudmål att klienten ska därifrån. Ett resultat av detta är att institutionen ständigt tappar sina mest motiverade klienter samtidigt som det sker en påfyllning med nya omotiverade. Det innebär i sin tur ständiga förändringar i institutionsklimatet.[34]

Genomgången antyder att Lunden uppfyller större delen av den begränsade målsättning som jag här tillskriver institutionen. Men det är Lundens klienter som är vårdens egentliga uppdragsgivare. Det är för dem som vården är till. Vad tycker de?

En sammanfattning av klientintervjuerna

Totalt har jag genomfört tjugotre intervjuer med klienter. I detta avsnitt summeras några viktiga punkter från intervjuerna, och jag tar också med sådant som kommit fram i informella samtal.

1. Personalen

Det finns bra och dålig personal. Bra är sådana som är flexibla. Dåliga är de som är regelryttare. De flesta uppträder respektfullt. Flera klienter menar att det är upp till en själv vilket förhållande man får till personalen. Kontaktpersonerna får nästan alltid gott betyg. Många framför kritik över att personalen inte har tid. De springer omkring för mycket och är på en massa möten i stället för att prata med och aktivera klienterna.

2. Klientgruppen

"Vi sitter alla i samma båt. Därför måste vi anpassa oss till varandra", är en allmän uppfattning. Flera har haft negativa förväntningar på kvinnors förmåga att samarbeta. Dessa har i allmänhet inte infriats. Ibland utvecklas intensiva väninneförhållanden, men andra betraktar medklienterna som "kollegor" som man knappast kommer att fortsätta att ha kontakt med ute. De som använt samma drog eller känner varandra från utsidan umgås mest. Vissa medpatienter betraktas som jobbiga, t ex de som gnäller mycket. Det finns starka gruppnormer mot att "gola" på varandra eller ställa sig in hos personalen. Trots detta förekommer det då och då att klienter i tysthet skvallrar på andra klienter.

3. Tvånget

Alla klienter, oavsett ålder och bakgrund, betraktar tvånget som en kränkning. Flera

[34] I sin studie från Hindbyhemmet noterade Jenner (1977) att klimatförändringar ofta hade sin grund i att konstruktiva klienter lämnade institutionen och ersattes av personer utan solidaritet med verksamheten.

framhåller att de har önskat att få frivillig vård innan LVM-et men inte fått den. De anser att inlåsningen är alltför sträng. Trots det finns det kvinnor som accepterar tvånget, och det sker också förändringar över tiden så att fler mot slutet av vårdtiden säger sig acceptera sitt LVM. Särskilt heroinmissbrukarna känner sig nöjda med att de har kunnat genomföra en avgiftning, något som de ofta misslyckats med under frivilliga former. Alla anser att vårdtiden är alltför lång, många tycker också att det tar för lång tid att komma ut på en 27§. De flesta strävar efter att få en placering i annan form (27§) under LVM-tiden, men kvinnorna är klara över att de vid en sådan placering fortfarande är tvångsomhändertagna.

4. Missbruket

Kvinnorna har nästan alltid en medvetenhet om att de kommer ifrån ett svårt, ibland livshotande missbruk. De har också i allmänhet en önskan att lämna beroendet av rusmedel. Men beslutsamheten övergår ofta i ambivalens eller i uppgivenhet. Många av kvinnorna är resignerade inför sina möjligheter att leva drogfritt och "normalt". Längtan efter drogen är fortfarande stark hos många. Likaså har många missbrukande pojkvänner som medverkar till att hålla kvar kontakten med knarkarvärlden. Många av kvinnorna avviker någon gång, i samband med utflykter eller 27§-placeringen. För heroinmissbrukarna är rymningarna och återfallen en stor riskfaktor och flera berättar om dramatiska överdoser under rymningarna.

5. Lundens verksamhet

Klientema klagar genomgående att tiden går långsamt, att de har för lite att göra, att det finns för lite aktiviteter. De tycker att de röker för mycket och går upp i vikt för mycket, vilket är utslag av att de är uttråkade, tröströker och tröstäter. "Lunden är inte en miljö som skapar motivation" menar flera. Man tar medicin dels för att man behöver det men också "eftersom det nu ändå finns". Kvinnorna efterlyser möjligheten att få permissioner, och de tycker att det är fel att de inte får träffa anhöriga i enrum. De uppfattar allt dokumenterande av vad de säger och gör som "jobbigt". På den positiva sidan tar kvinnorna upp massagen, ridningen, utflykterna och besöken på Villan. Det är sällan narkotika inne på avdelningen, vilket de flesta klienter är tacksamma för.

Min tolkning av intervjuerna är att kvinnorna, mitt uppe i missnöjet och kritiken, ofta är nöjda med att de har en god materiell standard, att de får hjälp med sin hälsa, att de träffar personal som försöker behandla dem väl. De är också glada över att de sluppit missbrukets negativa sidor. Men kvinnornas positiva utsagor förs fram trots tvånget, och de skulle vilja ha vården utformad på ett friare sätt. Nu skyddar de sig från tvånget och skapar sin egen frihet genom att avskärma sig från personalen, i rökrummet eller i TV-rummet. Där kan de få bekräftat att de har sin tillhörighet i

andra sociala världar, att de är en del i en beryktad kultur på utsidan. Personalen bestämmer var de ska befinna sig, men inte vad de ska tänka.

Fem olika perioder med olika klimat

En tvångsvårdsinstitution växlar karaktär allteftersom klientkonstellationerna och personalen förändras. Perioder av harmoni byts mot mer eller mindre stökiga perioder. Beläggningen skiljer sig åt. Arbetet har olika förutsättningar om man har sex klienter eller fjorton. Möjligheterna att individualisera behandlingen blir mycket större med få klienter, medan en fullbelagd institution ger upphov till trängsel på alla plan. De fem perioderna kan kort karaktäriseras på följande sätt:

1. Första perioden – en relativ harmoni
Beläggningen är medelhög. Det är en Malmögrupp som dominerar med Eva som ledargestalt. Det finns en del irritation, men personalen är ganska framgångsrik i att skapa harmoni. De flesta av kvinnorna kommer iväg på 27§-placeringar.

2. Andra perioden – från revolt till harmoni
Beläggningen är låg. Ett par klienter som från början varit mycket negativa har efterhand vänt och blivit mer positiva till avdelningen. I klientgruppen ingår flera gravida kvinnor som utstrålar en grundläggande accept över att vara på Lunden och förbereder sig för förlossning och föräldraskap. Det här är en bra period för Lunden.

3. Tredje perioden – en splittrad grupp
Beläggningen är medelhög. Flera kvinnor som håller sig nära personalen men också ett par som i grunden är starkt oppositionella.

4. Fjärde perioden – irritation och protester
Beläggningen är medelhög. En vårdkritisk klient tillbringar hela sitt sex månader långa LVM på Lunden. Hon utgör under en lång tid en negativ kraft på Lunden. Periodvis får hon stöd av ytterligare två kvinnor. Tillsammans står de för narkotikaintag, skadegörelse, utagerande, protester och irritation. Det finns också en grupp "snälla" klienter som hamnar i skymundan. När en fjärde bråkig klient anländer blir situationen efterhand omöjlig och gruppen splittras.

5. Femte perioden – det svarta gänget
Fullt. Tre starka kvinnor med kriminell identifikation dominerar avdelningen. Den periodvis destruktiva stämningen bryts inte förrän två av dem får lämna Lunden genom knalltransport. I och med att det finns så många klienter skapas skilda grupper, vilket förmodligen är välgörande för de snälla kvinnorna. En tung period för personalen.

Gemensamt för hela undersökningsperioden är ett grundläggande motstånd från kvinnornas sida mot att vara tvångsomhändertagna. Men motståndet övergår sällan i aktivt uppror. Mina anteckningar från de 45 besöken utstrålar betydligt oftare ett grundläggande lugn och en stillsam tristess än ett aktivt motstånd. Samma går igen i dagboksanteckningarna. De beskriver motstånd i form av passivitet, mera sällan genom aktiv handling. Om man behandlar människor vänligt uppträder de i allmänhet vänligt tillbaka, även om de behåller sitt grundläggande avståndstagande mot vårdformen.

Genom att klimatet växlar mycket mellan olika perioder kommer Lunden att framträda som olika institutioner vid olika tidpunkter för klientema. Svaret på frågan "hur var det på Lunden" ser olika ut för olika klienter och vid olika tidpunkter.

För den enskilde klienten skapas upplevelsen av Lunden främst av tre faktorer – medklienterna, personalen och institutionen i fysisk bemärkelse. Medklienterna finns kvar dygnet runt liksom lokalerna, medan personalen ständigt byts mellan olika skift.

En huvudfråga för personalen är att upprätthålla lugnet, ordningen, strukturen, disciplinen. Denna del av verksamheten tar betydligt större utrymme på en tvångsinstitution än i frivillig vård. Det finns en risk att ambitionsnivån för den enskilde behandlaren inte sträcker sig längre än till att få klienterna att fungera på institutionen (jfr Billinger, 2000).

Personalen klarar av en eller ett par klienter som gör aktivt motstånd. Blir det flera har institutionen svårt att bryta ett destruktivt klimat på annat sätt än genom att bråkiga klienter får lämna institutionen.

En etisk analys

Med hjälp av en etisk analys blir det möjligt att fördjupa diskussionen om tvångsvårdens legitimitet. Det är en dyrbar vård som genomförs för den enskilde klientens bästa. Kan tvångsvård anses vara förenlig med elementära etiska principer?

Etiska principer i socialt arbete tar enligt den engelske sociologen Sarah Banks (1995) ofta sin utgångspunkt i sju punkter som den amerikanske prästen Biestek sammanställde i slutet av femtiotalet. Biesteks sju principer rör vad som krävs för ett effektivt socialt arbete och är inte ursprungligen avsedda som etiska principer. De hänför sig till ett arbete som bygger på den direkta relationen mellan en behandlare och en klient. Trots dessa begränsningar har de haft stort inflytande i den etiska diskussionen inom socialt arbete. Jag gör en ganska fri översättning av Banks sammanställning och beskriver principerna som regler för behandlaren. Jag lägger också till en åttonde princip som Banks argumenterar för. Varje princip kommenteras sedan utifrån arbetet på Lunden. Banks ser principerna främst som rättesnören för hur relationen mellan socialarbetare och klient ska se ut.

1. Klienten ska bli bedömd som en unik människa
Traditionellt har narkomanvården tenderat att behandla s k narkomaner utifrån förenklade föreställningar om "hur narkomaner är" (Hilte, 1990). Liknande föreställningar om vad som utmärker narkomaner är tydliga även hos personalen på Lunden. Men om en åtskillnad görs mellan "klienten som narkoman" och "klienten som person" finns det i synen på personen ett större utrymme för det unika med varje individ. Detta utrymme minskas dock kraftigt av alla de regler som institutionen har. Just i mötet med reglerna upplever kvinnorna en bristande individualisering. Personal som håller hårt på reglerna bedömer inte varje klient som en unik människa.

2. Klienten ska fritt få uttrycka sina känslor
Klienterna har ganska stort utrymme för känslostormar, men den som öppet pratar om sin önskan att rymma får extra restriktioner i rörelsefriheten. När känslorna övergår i aggressiva handlingar stoppas dessa av personalen.

3. Behandlaren ska kontrollera sina egna känsloutspel
Här är personalen i allmänhet professionella även om det förekommer att klienter möts av nedsättande kommentarer i på-tu-man-hand situationer.

4. Behandlaren ska utgå från en grundläggande acceptans av klienten
5. Behandlaren ska ha en icke-dömande inställning till klienten
Dessa båda krav som liknar varandra uppfylls av Lunden. Den skam som klienterna känner har sin grund i att de är tvångsomhändertagna. Jag ser få exempel på personal som kör över klienter eller som skapar tydliga känslor av skam hos klienterna. Kvinnor som har en psykiatrisk problematik kan stundtals uppleva skamkänslor genom de reaktioner som de möts av från medpatienter. Gravida kvinnor finner sig i allmänhet väl tillrätta, kan säkert känna stolthet i Lundens miljö, där de är accepterade. Att behandlaren ska vara kontrollerad i sitt eget känsloutspel, acceptera klienten som individ och vara icke-dömande fungerar nog bättre på Lunden än inom konfrontativa behandlingsmodeller oavsett om det rör sig om frivilligvård på vuxensidan eller ungdomsvård. Det räcker att erinra om Hasselapedagogiken med dess ofta nedlåtande inställning till unga narkomaner.

6. Brukarens självbestämmande ska uppmuntras
Att brukarens självbestämmande inte uppmuntras genomsyrar tvångsvården. Det är just klientens förmodade oförmåga att kunna träffa förnuftiga val som ligger som grund för omhändertagandet. Men frågan är hur länge denna oförmåga kan anses gälla. Här tycks Lunden använda sig av den tid för inlåsning som lagen medger, utan att göra någon egen bedömning om klienten kan anses ha återfått sin beslutskapacitet.

7. Behandlingen ska präglas av konfidentialitet
Konfidentialiteten är satt på undantag – personalen informerar ständigt varandra om sådant som klienten gjort och sagt, och utredandet bygger bland annat på denna information. Utredningarna går i sin tur till uppdragsgivaren – placerande socialförvaltning.

8. Behandlaren ska respektera klienten
Respekt för klienten innebär bland annat att man visar klienten "aktiv sympati", att man respekterar människors egna mål, bedömningar och val. Denna princip är inte vägledande i tvångsvård av missbrukare, även om hänsyn tas till klientens önskemål vid den frivilliga vårdplaceringen jml LVM 27 §.

Alla principerna har inte samma tyngd. Självbestämmande är viktigare än att bli bemött på ett icke-dömande sätt. Att bli inlåst mot sin vilja på grund av ett rusmedelsmissbruk är ett extremt ingrepp mot den enskildes självbestämmande. Genom min rapport går också som en röd tråd kvinnornas motstånd mot att bli frihetsberövade. Tvånget blir som en hinna mellan klienter och personal och försvårar genuin kontakt. Det är viktigt att komma ihåg principernas ursprung – den frivilliga behandlingskontakten mellan en behandlare och en klient. I den situationen står klienten som individ i centrum. Inom tvångsvården förflyttas fokus till klienten som en i klientgruppen.

Vårdprocessen

I detta avsnitt tar jag upp ytterligare en viktig faktor i vårdprocessen – klientperspektivet, klienternas egen kultur. Men först ska jag återvända till Hilda, som inleder rapporten. Hon kom att bli en av de snälla kvinnorna, en av dem som inte gör aktivt motstånd mot vården. Hon håller sig mest för sig själv och personalen tycker att hon är alltför passiv. (Se avsnittet behandlingskonferensen i kapitel sju.) Hur blir hennes LVM och hur ser hon på Lunden?

Vid första intervjun efter ett par veckor på Lunden är hon positiv. "Lunden är ett bra ställe så va. Det är fint här. Men just att det är inlåst gör att man inte ska vara här så länge. En kort tid är det helt ok att vara här." Efter intervjun tar det tre månader innan hon kommer i väg till ett frivilligt behandlingshem. Då har hon besökt två andra alternativ som hon tackat nej till. När jag samtalar med henne ett par dar innan avfärden till behandlingshemmet säger hon att det har varit långtråkigt och jobbigt att vara på Lunden. "Klockan åtta på morgonen kommer dom och skriker att man ska upp." Även denna gång tar hon upp att själva inlåsningen har varit onödig, eftersom hon själv velat ha behandling. Nu ser hon fram emot att komma till X-hemmet. Placeringen faller väl ut, och när LVM:et upphör drygt två månader senare är hon fortfarande kvar där.

Inom tvångsvården finns en föreställning om att klienterna behöver "landa", att de behöver tid med ett minimum av yttre intryck för att kunna tänka efter och fatta

beslut om framtiden. Det är en praktisk föreställning, eftersom den ger legitimitet åt att innehållet är glest och tempot lågt på institutionen.

Många klienter inleder sin vistelse med att revoltera och anpassar sig längre fram. Det kan vara en ytanpassning för att komma iväg till en 27:a, eller också ett utslag av att de inser sitt hjälpbehov. Inordningen kan också innebära en anpassning till institutionslivet. Kajsa Billinger beskriver förändringen under LVM-vården på ett sätt som stämmer väl med mina iakttagelser från Lunden:

> Nästan alla klienter som kommer till LVM-hemmen inser att de har missbruksproblem och majoriteten vill ha hjälp med dessa. Så till vida är de inte omotiverade. Däremot vill de inte samarbeta med socialtjänsten kring hur vården ska utformas. De är omotiverade i den bemärkelsen att de inte är samarbetsvilliga. Det första personalen hade att ta itu med på LVM-hemmen var därför att få klienterna att börja samarbeta. Jag menar alltså att mycket mer än så kunde man inte göra. Den transformering som enligt personalens beskrivning skedde på LVM-hemmen kan alltså sägas vara att få klienter som inte ville vara på LVM-hemmen till att vilja vara där, eller åtminstone anpassa sig till att vara där (Billinger, 2000:220).

För det mesta lyckas åtminstone någon eller ett par ur personalen nå fram till och skapa kontakt med varje klient. I första hand är det kontaktpersonerna. I jämförelse med Håkanstorp går personalen på Lunden närmare sina klienter. Jag ser mer av jämställda, naturliga möten människa mot människa. På Håkanstorp märks det tydligare att det är personal som möter klienter. En viktig orsak till detta är den stora åldersskillnaden mellan personal och klienter på Håkanstorp.

Motivationsarbetet – i form av olika typer av samtal – kan ses som ett försök att modifiera klienternas organiserande perspektiv. Att exempelvis bryta den inlärda hjälplösheten, ödestron, känslan av att inget är lönt. Lunden är ingen särskilt bra miljö för det. Miljön är enligt klienterna regressiv och föga utvecklande. Klienter som på utsidan är kapabla blir som barn på Lunden. Det innebär en ny form av inlärd hjälplöshet. Avståndet till t ex Stefan Moréns (1996) vision om ett frigörande, omgestaltande socialt arbete är stort.

Shibutani (1955) betonar individens beroende av omgivningen när det gäller att anta ett visst organiserande perspektiv, en viss handlingsmatris. När någon ändrar sitt organiserande perspektiv sker det i samband med att hon/han ändrar referensgrupp. På Lunden utgör personalgruppen en möjlig referensgrupp. I den finns personer som klienten kan välja att identifiera sig med. Men på institutionen finns också en klientgrupp som utgör en alternativ kraftkälla, som dessutom ofta står för de värderingar som kvinnorna lever efter "på utsidan". Klientgruppen utgör en referensgrupp som på ett effektivt sätt förhindrar att kvinnorna förändrar sina organiserande perspektiv. Klientgruppen är betydelsefull för medlemmarna. Det är medklienterna som utgör den permanenta gruppen, till skillnad från de enskilda medlemmarna i personalen som kommer och går.

Mats Hilte (2000) pekar på att behandling av missbrukare inte är en enkelriktad

påverkansprocess, utan ett samspel mellan klienter och behandlare inom ramen för en särskild organisationskultur.

> Man kan säga att behandlingsorganisationen tillhandahåller ett grundmaterial bestående av olika handlingsmönster, föreställningar och identiteter som organisationens medlemmar kan använda sig av för att skapa relevans i sina liv (a.a. s. 87).

Min poäng är att det finns ytterligare ett grundmaterial, en kultur som verkar på den arena som institutionen utgör – klienternas kultur. Genom att den nästan alltid står för ett motstånd försvåras klienternas omorientering till det organiserande perspektiv som Lunden förespråkar.

Tvångsvårdens förutsättningar än en gång

Den etiska analysen visar att personalen följer några men inte alla av de etiska principerna. De regler som följs gäller främst förhållningssätt och bemötande. Tvångsomhändertagandet i sig står i strid mot den grundläggande etiska principen om självbestämmande. Filosofen Torbjörn Tännsjö (1998) menar att det aldrig kan vara rätt att utsätta en vuxen, beslutskapabel individ för tvång, med motivering att det ligger i hans/hennes eget intresse.[35] Grunden till omhändertagandet är att individen bedöms vara beslutsinkapabel, men det är inte rimligt att en psykiskt frisk människa betraktas som oförmögen att fatta beslut om sitt liv i sex månader. Också principen om konfidentialitet överträds genom den uppläggning som dokumentation och utredningsarbete har. Den regelstyrning som präglar Lunden lägger hinder i vägen för att klienten ska uppfattas som en unik människa.

Det är inte särskilt förvånande att Lunden misslyckas med att inom den slutna institutionens ramar visa alternativ till ett drogfritt liv. Personalen har också svårt att tillfredsställa kvinnornas krav på en meningsfull sysselsättning. Lunden klarar däremot att upprätthålla begränsade målsättningar som att få klienten avgiftad, att skapa en miljö utan narkotika och att göra en professionell utredning som sedan ligger till grund för den frivilliga placeringen.

Mitt samlade intryck är trots allt att Lunden uppfyller rimliga kvalitetskrav på ett LVM-hem. Visserligen hade det varit önskvärt med mer sysselsättning, en tydligare behandlingsmetod, mindre bunkerlika lokaler, men i praktiken utgör Lunden en human behandlingsinstitution. Det missnöje som många klienter ger uttryck för mot vården ska i första hand kopplas till vårdformen, till tvångsvården i sig och till den långa vårdtiden. Det hjälper inte att byta ut personalen, eftersom det är vårdformen som gör det närmast omöjligt att varaktigt skapa ett behandlingsklimat som motiverar klienterna till förändring.

LVM-vården är ett komplement till frivillig vård. För att tala fotbollsspråk är tanken att tvångsvården ska fungera som en libero, som tar hand om det som övriga

---

[35] Se diskussionen i kapitel två, under rubriken "Tvångsvårdens villkor".

laget inte lyckats få tag i. När tvångsvården av narkomaner byggdes ut i slutet av åttiotalet, skedde det samtidigt som den frivilliga narkomanvården utökades över hela landet. Många nya behandlingshem och öppenvårdsprogram startade. Målsättningen med narkotikapolitiken var att det skulle vara svårt att knarka men lätt att få hjälp att sluta knarka. I slutet av åttiotalet formulerades målsättningen att alla narkotikamissbrukare skulle kontaktas av socialarbetare och erbjudas vård. De som inte ville ha vård skulle man försöka övertala. I denna strategi hade tvångsvården en naturlig plats.

Under nittiotalet förändrades situationen. Vården för narkomaner har skurits ner. En heroinmissbrukare som vill ha avgiftning får ge sig till tåls. Hon kan få vänta i flera veckor innan hon kan få hjälp. Om hon missar inläggningstiden kan hon hamna sist i kön igen. Trots att det är förbjudet att knarka är väntetiderna långa för den som vill sluta vara kriminell, i bemärkelsen använda narkotika. Den absurda situationen kan inträffa att missbrukarens enda chans att snabbt få vård är att hon blir omhändertagen jm1 LVM. När en sådan situation inträffar har politiken slagit fel. Den statliga narkotikakommissionen argumenterar i sin slutrapport i januari 2001 för att narkomanvården åter ska få hög prioritet. Kanske kan kommissionens arbete ge upphov till en utbyggnad av den frivilliga narkomanvården och därmed en narkotikapolitik i bättre balans.

För den som är inne i ett tungt narkotikamissbruk är det svårt att lämna missbruket. Det är svårt också för den som själv vill sluta. Min fältstudie om narkomaner i Malmö (Svensson, 1996) visar att nästan alla missbrukare emellanåt vill lämna missbruket. Självfallet är det förnuftigt för samhället att erbjuda vård när människor själva vill ha vård. Jag har stött på flera kvinnor inne på Lunden som hävdar att när de ville ha vård fick de ingen, utan i stället påtvingades de vård vid ett annat tillfälle när de inte ville ha den.

Tvångsvård är en kostsam och problematisk vårdform som inte kan ha annat är marginell betydelse i det totala utbudet av vårdinsatser. Den bild jag får i samtalen med kvinnorna är att många accepterar ett kortare tvång så att de kan genomföra en avgiftning och återhämta sig fysiskt. De vet med sig att de har svårt att klara en avgiftning under frivilliga former. Den nuvarande tidsramen på sex månaders tvång är däremot alldeles för lång och inlåsningen är alltför rigorös, enligt klienterna.

Det finns behov av nya modeller. Bland annat klientorganisationen RFHL har föreslagit att man prövar ett kortare s k homeriskt tvång, att klienten går med på att hållas kvar i en månad, därefter garanteras frivillig vård om han/hon önskar eller släpps ut. Beteckningen homeriskt tvång knyter an till Odysseus som lät binda sig vid masten när hans skepp passerade sirenerna för att kunna motstå deras sång, som lockat många sjöfarande i fördärvet. Hans besättningsmän hade fått vax i öronen och hörde varken den ljuvliga sången eller Odysseus enträgna befallningar att släppa honom loss och styra kursen mot sirenerna. Finns det underlag för ett sådant tvång? Enklast kan man få reda på detta genom att gå ut och fråga narkomanerna!

Referenser

Album, D. (1997) *Patientkultur på sjukhus*, Lund: Studentlitteratur.

Andersson, B. & Hilte, M. (1986) *Mänsklig förändring i en vårdkedja*. Lund: Lunds universitet, Sociologiska institutionen.

Andersson, B. (1997) *Ett §12-hem för flickor*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University, 1997:1. Även utgiven av SiS, Forskningsrapport nr 2 1998.

Andersson, C. (1995) *Marias barn – om ungdomars väg in i missbruk av alkohol och andra droger.* Stockholm: Sober förlag.

Arnstberg, K-O. (1989) *Socialarbetare: en etnologisk analys*, Lund: Studentlitteratur.

Balldin, S. (1997) *LVM – "Lagens välmening"*, D-uppsats i socialt arbete, Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan.

Banks, S. (1995) *Etichs and Values in Social Work*, Basingstoke: Macmillan.

Beijer, U. (1999) Vad är en hemlös kvinna och hur blir hon före detta hemlös? i Gunnarsson, E. & Schlytter, A., (red.) *Kön och makt i socialt arbete*, Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.

Berg, E. & Grant, C. (1988) *Tvångsvård av narkomaner – till vilket pris?* Stockholm: Liber.

Bergmark, A. & Oscarsson, L. (1988) *Drug Abuse and Treatment*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Bergmark, A. & Oscarsson, L. (1990) Om etik, ideologi och professionalism i missbrukarvården, i *Forskning om missbrukare och vården,* 1990, En rapport från LVM-gruppen. Stockholm: DSF.

Bergström, M. (1998) *Tre verkligheter*. Lund: Lunds universitet.

Billinger, K. (2000) *Få dem att vilja*, Stockholm: Stockholms universitet, rapport i Socialt arbete nr 95.

Bjerrum-Nielsen, H. & Rudberg, M. (1991) Jenters vei til rusmidler, i Järvinen, M. & Rosenqvist, P. (red.) *Kön, rus och disciplin*. NAD-publikation nr 20.

Bjurner, K. (1992) *Kvinnliga narkomaner i tvångsvård*, Stockholm: Socialstyrelsen.

Börjeson, B. (1990) Behandlingsforskningens möjligheter, i *Forskning om missbrukare och vården,* 1990, En rapport från LVM-gruppen. Stockholm: DSF.

CAN/FHI (1999) *Rapport 99, Drogutvecklingen i Sverige*, Stockholm: CAN/FHI.

Chodorow, N. (1978) *Mothering: Psychoanalysis and the Social Organization of Gender*, Berkeley: University of California Press.

Cullberg, J. (1999) *Dynamisk psykiatri*, Stockholm: Natur och Kultur.

Emerson, R. M. (1988) *Contemporary Field Research*, USA: Waveland Press.

Eriksson, I-L. (1987) *Missbrukskarriär och behandling*, Stockholm: Liber.

Ettore, E. (1992) *Women and Substance Use,* London: MacMillan.

Foucault, M. (1987) *Övervakning och straff*, Lund: Arkiv.

Franssén, A. (1997) *Omsorg i tanke och handling*. Lund: Arkiv förlag.

Fransson, E. (1996) *Rom for jenteliv*, Oslo: Nova.

Fridell, M. (1996) *Institutionella behandlingsformer vid missbruk*, Stockholm: Natur och Kultur.

Galtung, J. (1959) *Fengsel Samfunnet*, Oslo: Universitetsforlaget.

Gerdner, A. & Sundin, Ö. (1998) *Dubbel trubbel: nya rön och erfarenheter i diagnos och behandling av samtidigt beroende och psykisk störning*, Örebro: Runnagården.

Gerdner, A. (1998) *Compulsary Treatment for Alcohol Use Disorders*, Lund University: Departement of Clinical Alcohol Research.

Gerdner, A. (2000) *Utfall och kvalitet inom LVM-vården*, Rapport 3/00 i serien SiS följer upp och utvecklar, Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

Gilje, N. & Grimen, H. (1993) *Samhällsvetenskapens förutsättningar*, Göteborg: Daidalos.

Goffman, E. (1973) *Totala institutioner*, Stockholm: Rabén & Sjögren.

Hedin, O. (1997) Wallraff på Knarkkliniken, *Ordfront magasin* nr 5–97.

Hilte, M. (1990) *Droger och disciplin*, Lund: Arkiv.

Hilte, M (2000) *Förändring och kön i socialt arbete*, Lund: Meddelanden från socialhögskolan 2000:4.

Hilte, M. & Laanemets, L. (2000) *Berättelser om missbruk och vård*, Lund: Meddelanden från socialhögskolan 2000:1.

Holmberg, C. (2000) *Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling*, Stockholm: Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 14.

Hughes, J. A. & Månsson S-A. (1988) *Kvalitativ sociologi*, Lund: Studentlitteratur.

Hult Andersson, B. (1997) *Kvinnligt perspektiv inom tvångsvård för missbrukande kvinnor*, C-uppsats i pedagogik, Växjö universitet.

Jenner, H., Eriksson, A., & Iwanson, A. (1977) *Rapport från ett terapeutiskt samhälle*. Stockholm: AWE/Gebers.

Jenner, H. (1979) *Mål och verklighet i ett terapeutiskt samhälle*, Uppsala: Uppsala Studies in Education.

Johansson, G. (2000) *Tvång och tillit*. Forskningsrapport nr 1 2000. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

Johansson, G. (2000b) brev till författaren.

Johansson, K. & Wirbing, P. (1999) *Riskbruk och missbruk*, Stockholm: Natur och Kultur.

Johansson, T. & Lalander, P. (1999) *Ungdomsgrupper i teori och praktik*, Lund: Studentlitteratur.

Kinnunen, A. (1994) Den bristande motivationen. En litteraturstudie över tvångsvård av rusmedelsmissbrukare i de nordiska länderna, i Järvinen, M. & Skretting, A., (red.) *Missbruk och tvångsvård*, Helsingfors: NAD-publikation 27.

Korpi, S. (2000) Missbruksvården i djup kris, artikel i Dagens Nyheter 2000-11-13.

Lalander, P. (1998) *Anden i flaskan*, Stockholm/Stehag: Symposion.

Levin, C. (1998) *Uppfostringsanstalten*, Lund: Arkiv.

Lindström, L. (1994) Omsorgen om hemlösa alkoholister – en funktionell analys, i *Hemlöshet i Norden*, NAD nr 22.

Lipsky, M. (1980) *Street Level Bureaucrats*, New York: Russell Sage Foundation.

Melin, A. G. & Näsholm, C. (1998) *Behandlingsplanering vid missbruk*, Lund: Studentlitteratur.

Merriam. S. B. (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.

Morén, S. (1996) *Att utvärdera socialt arbete*, Stockholm: Publica.

Månsson, S-A. (1981) *Könshandelns främjare och profitörer*, Stockholm: Doxa.

Nilsson, K. & Tops, D. (1994) *LVM-vård av narkomaner*, Lund: Meddelanden från Socialhögskolan 1994:3.

Nordvall, U-K. & Thalén, E. (1997) *Uppföljning av LVM-hemmet Lundens gravida missbrukare*, stencil, Lunden.

Olsson, B. (2000) Metoder att uppskatta antalet narkotikamissbrukare, bil 2 i *Narkotikastatistik – Om samhällets behov av information om narkotikastatistik*, Stockholm: SOU 1999:90.

Regeringens proposition 1987/88:147, *Tvångsvård av vuxna missbrukare, m m* 1989.

Sallmén, B. (1998) SCID och AVI – strukturerad psykiatrisk diagnosik inom LVM-vården: konsekvenser för behandling och resultat, i Gerdner A., & Sundin, Ö., (red.) *Dubbel trubbel*, Örebro: Behandlingshemmet Runnagården.

Scheff, T. (1994) *Microsociology*, USA: University of Chicago Press.

Segraeus, V. (1984) *Behandling av missbrukare eller missbruk av behandlare*, Uppsala: Sociologiska institutionen.

Shibutani, T. (1955) Reference Groups as Perspectives, *American Journal of Sociology* 60:522–29.

Sjöström, K. (1986) Målstyrd administration, i Normann, I (red), *Med förlov sagt – uppsatser tillägnade Bengt Hedlén*, Malmö: Malmö socialförvaltning.

Sjöström, S. (1997) *Party or Patient*, Umeå: Borea.

Skretting, A. (1994) Förord, i Järvinen, M. & Skretting, A., (red.) *Missbruk och tvångsvård*. Helsingfors: NAD-publikation 27.

SOU 1987:22, 1987, *Missbrukarna, Socialtjänsten, Tvånget*, Betänkande av Socialberedningen, Stockholm: Allmänna förlaget.

SOU 1994:28, 1994, *Kvinnor och alkohol. Alkoholpolitiska kommissionens delbetänkande*, Stockholm: Socialdepartementet, Fritzes.

Statens institutionsstyrelse, *Årsredovisning 1994/95*, Stockholm.

Statens institutionsstyrelse, *Årsredovisning 1995/96*, Stockholm.

Stensmo, C. (1979) *Kollektivet Trollängen*. En utvärdering på organisationsnivå, Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Sundin, B. (1976) *Individ, institution, ideologi*, Stockholm: Bonniers.

Sunesson, S. (1981) *När man inte lyckas*, Stockholm: AWE/Gebers.

Svensson, B. (1996) *Pundare, jonkare och andra*, Stockholm: Carlssons.

Svensson, B., Svensson, J. & Tops, D. (1998) *Att komma för sent så tidigt som möjligt*, Helsingfors: NAD-publikation 34.

Söderblom, T. (1992) *Horan och batongen*, Stockholm: Gidlunds.

Thelander, A. (1979) *Hasselakollektivet*, Stockholm: Prisma.

Trulsson, K. (1993) *Kvinnorummet*, Stockholm: Kvinnoforum utbildning.

Trulsson, K. (1998) *Det är i alla fall mitt barn*, Stockholm: Carlssons.

Trulsson, K. (1999) Att vara missbrukare och mamma, i Gunnarsson, E. & Schlytter, A., (red.) *Kön och makt i socialt arbete*, Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.

Tännsjö, T. (1998) *Vårdetik*, Stockholm: Thales.

Weber, M. (1983) *Ekonomi och samhälle*, Lund: Argos.

Örn, P. (1995) Polisen anmäler mer, *Alkohol & Narkotika* 1995:4, s 24–26.

Bilaga: Lundens egen statistik

Utredningssekreterare Eva Thalén, som ansvarar för utvärderingen inom Lunden, har sammanställt följande beskrivning av klienterna som var inskrivna under perioden 1/1 1996 t o m 1/9 2000.

Inom Statens institutionsstyrelse (Lundens huvudman) har vi ett utvärderings- och intervjusystem som kallas DOK. Dessa intervjuer görs med klienterna vid tre avstämningstillfällen: senast tre veckor efter ankomst, inför en s k 27§-utskrivning samt straxt innan LVM-vården ska upphöra.

När en klient kommer till LVM-hemmet Lunden, gör kontaktpersonen en strukturerad intervju som täcker olika problemområden, exempelvis: levnadsform, familj, aktuellt drogbruk, behandlingskontakter etc. Denna intervju ligger bland annat till grund för den fortsatta behandlingsplaneringen. Om klienten ej vill bli intervjuad, gör vi en s k kortversion med hårddata tagna ur journalen.

Med hjälp av nedanstående statistik tagen ur DOK-systemet, vill jag fylla på den bild av klienterna som Bengt Svensson skriver om i sin rapport. Statistiken visar främst hur utsatta och marginaliserade dessa kvinnor är. Inom LVM-vården vårdar vi verkligen de mest utsatta kvinnorna.

Statistiken avser, som anges ovan, de senaste 4 åren, 1996–2000. Under denna period har vi vårdat cirka 190 kvinnor. Ett fåtal av individerna har vårdats två gånger på Lunden. Det finns ett internbortfall (cirka 10 stycken) i denna statistik, eftersom medverkan i DOK-intervjuerna är frivillig.

- 90% av kvinnorna har svenskt medborgarskap (n=176)
- 38% av kvinnorna finns i åldersgruppen 20–24 år (n=180)
- 50% av kvinnorna har inga barn, 31% har 1 barn, 10% har 2 barn, 7% har 3 barn samt 2% har 4 barn (n=173)
- 40% av kvinnorna anger heroin som den drog de använder i första hand (n= 124)
- 39% av kvinnorna anger amfetamin som den drog de använder i första hand (n=124)
- 82% av kvinnorna vårdas för första gången på Lunden (n=174)
- i 75% av fallen är det socialtjänsten som initierat LVM-vården, i 7% polismyndigheten (n=174)
- 60% av kvinnorna har skrivits in jml 13§ LVM, d v s ett omedelbart omhändertagande (n=174)
- 34% av kvinnorna har egen bostad, 20% är bostadslösa (n=170)
- 46% av kvinnorna har fullföljt grundskolan (n= 147)

- 1% av kvinnorna har blivit dömda till rättspsykiatrisk vård (n=150)
- 84% av kvinnorna har aldrig blivit dömda till fängelse (n=144)
- 51% anger att de har en sambo som missbrukar (n=150)
- 37% anger att de är ensamlevande, 33% att de är sambo under äktenskapliga former utan barn (n=172)
- 130 kvinnor (av 180) har halvåret före intagningen på Lunden haft kontakt med sjukvården
- 131 kvinnor (av 180) har haft kontakt med socialtjänsten med anledning av ekonomiskt bistånd
- 153 kvinnor (av 180) har under det senaste halvåret före intagningen på Lunden, haft kontakt med behandlingsansvarig socialsekreterare

Sedan april 1998 har vi egna tilläggsfrågor där det framkommit att:

- 49% (n= 55) svarar att de varit utsatta för övergrepp före missbruksdebuten
- 29% (n=55) svarar att de haft ätstörningar som inte varit relaterade till missbruket

Sammantaget kan sägas att gruppen kvinnor som vårdats på LVM-hemmet Lunden under perioden 1 januari 1996 t o m 1 september 2000, har varit yngre, kvinnliga narkomaner där socialtjänsten ofta har en etablerad behandlingskontakt. Drygt en tredjedel använder heroin som huvudsaklig drog, lika många anger amfetamin som huvudsaklig drog. Kvinnorna har ofta varit aktuella inom sjukvården. Drygt en tredjedel av kvinnorna lever ensamma och drygt en tredjedel har uppgett att de har egen bostad. Hälften av kvinnorna har inga barn, cirka en tredjedel har 1 barn. Av de kvinnor som är sammanlevande med en annan person, uppger drygt hälften att sambon har missbruksproblem. Knappt hälften uppger att de har fullföljt grundskolan. Få av kvinnorna har tidigare i livet blivit dömda till fängelse, dock kan de ha blivit dömda till andra straffpåföljder.

Statistiken visar också den mångfald som kvinnorna har, vilket ställer oerhörda krav på lyhördhet och flexibilitet från personalens sida. Dessutom är statistik en sak och verkligheten en annan, bakom alla dessa siffror finns det individer som har stora livsproblem av olika slag.

Tidigare utgivna forskningsrapporter

ISSN 1104–6155

Nr 1 1994 Var står vi? Ackumulerad kunskap och erfarenhet inom institutionell missbrukarvård, utifrån en dialog forskare – praktiker (Vera Segraeus)

Nr 2 1997 Ungdomar i tvångsvård. Råbyundersökning 94 (Claes Levin)

Nr 3 1997 Etiska konflikter inom tvångsvård av ungdomar (Gunnel Colnerud)

Nr 1 1998 LVM-vårdens kvalitet enligt socialtjänstens bedömning (Arne Gerdner)

Nr 2 1998 Ett §12-hem för flickor. Omdefinitioner i ungdomsvården (Berit Andersson)

ISSN 1404–2576

Nr 1 1999 Etik och ungdomsvård. En empirisk studie av anställdas etiska problem inom tvångsvård av ungdomar. Slutrapport (Gunnel Colnerud)

Nr 2 1999 "Plötsligt får man lust att leva." En grupp narkomaners berättelser om sina självmordsförsök (Eva Johnsson, Mats Fridell)

Nr 3 1999 Ungdomar från särskilda ungdomshem i Stockholms brottsliga nätverk (Jerzy Sarnecki)

Nr 1 2000 Tvång och tillit. LVM-vård som kulturell ingenjörskonst (Göran Johansson)

Nr 2 2000 När anhöriga involveras. Personalens beskrivning av anhöriga på särskilda ungdomshem (Maria Bangura Arvidsson, Malin Åkerström)